

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FONKSİYONALİST TEORİLER BAĞLAMINDA SOSYAL
BÜTÜNLEŞME DİN İLİŞKİSİ
HAZIRLAYAN
Mecit ALAL
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DANIŞMAN
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
KARS- 2024

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**FONKSİYONALİST TEORİLER BAĞLAMINDA
SOSYAL BÜTÜNLEŞME DİN İLİŞKİSİ**

Hazırlayan

Mecit ALAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman ve Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Nural SAVCI

Doç. Dr. Behram HASANOV

Kars - 2024

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Mecit ALAL tarafından hazırlanan “**Fonksiyonalist Teoriler Bağlamında Sosyal Bütünleşme ve Din İlişkisi**” başlıklı bu çalışma **[05. 07. 2024]** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **[başarılı/başarısız]** bulunarak jürimiz tarafından **[Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı/Din Sosyolojisi]** Ana bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Nural SAVCI	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Behram HASANOV	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Fonksiyonalist Teoriler Bağlamında Sosyal Bütünleşme Din İlişkisi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “***The Relationship between Social Integration and Religion in the Context of Functionalist Theories***” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

... / ... / 2024

MECİT ALAL

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.3. Araştırmanın Metodolojisi.....	3
1.4. Araştırma Modeli	3
1.4.1. Karşılaştırma	4
1.4.2. Açıklama	4
1.5. Yöntem ve Teknikler	5

II. BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplum.....	6
2.1.1. Üretim Araçlarına Göre Toplum Tipleri	7
2.1.1.1. Avcı Toplayıcı Topluluklar.....	7
2.1.1.2. Tarım Toplulukları.....	8
2.1.1.3. Kır Toplulukları.....	8
2.1.1.4. Sanayi Toplulukları	9
2.1.1.5. Sanayi Sonrası Topluluklar/ Post-endüstriyel Topluluklar	10
2.1.2. Toplumsal İlişkilerine Göre Toplum Tipleri	10
2.1.2.1. Mekanik Dayanışmacı Toplum	10
2.1.2.2. Organik Dayanışmacı Toplum	11
2.2. Temel Sosyal Süreçler	12
2.2.1. Birleştirici Süreçler	12
2.2.1.1. İşbirliği.....	12
2.2.1.2. Uyuşma süreci:.....	13
2.2.1.3. Bütünleşme (Integration):.....	13
2.2.2. Ayırıcı / Ayrıştırıcı süreçler	13

2.2.2.1. Muhalefet:.....	13
2.2.2.2. Çatışma:	13
2.2.2.3. Rekabet:	13
2.2.2.4. Zıtlık (Karşıtlık)	14
2.2.2.5. Farklılaşma.....	14
2.3. Din.....	14
2.4. Sosyal Dayanışma	15
2.5. Sosyal Bütünleşme	16
2.6. Sosyal Çözülme	18
2.7. Toplumsallaşma	19
2.8. Sosyal Değişme.....	19
2.9. Sosyal Yapı	20
2.10. Toplumun Dini Etkilemesi.....	21
2.11. Dinin Toplum Etkilemesi:.....	22

III. BÖLÜM

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. İşlevselcilik.....	23
3.1.1. Tarihçe	23
3.1.1.1. Toplumsal İşlevselcilik	24
3.1.1.2. Bireysel İşlevselcilik	24
3.1.1.3. Bireyler Arası İşlevselcilik.....	25
3.2. Emile Durkheim (15 Nisan 1858-15 Kasım 1917).....	26
3.2.1. Toplumsal İşbölümü	29
3.2.2. İntihar	32
3.2.2.1. Egoist (Bencil) İntihar:	33
3.2.2.2. Anomik İntihar:	34
3.2.2.3. Alturistik (Elcil) İntihar:	34
3.2.2.4. Özgecil İntihar (Kadercil İntihar):.....	35
3.2.3. Durkheim'in Din Anlayışı	36
3.3. Ferdinand Tönnies (1855-1936)	37
3.4. Max Weber (21 Nisan 1864- 14 Haziran 1920).....	42
3.4.1. Max Weber'in Başlıca Eserleri:	44

3.4.2. Toplumsal Eylem Tipleri:	45
3.4.2.1. Geleneksel Motiflere Dayanan Eylemler:	45
3.4.2.2. Duygusal Motiflere Dayalı Eylemler:	45
3.4.2.3. Değersel-Akılcı Eylemler:	46
3.4.2.4. Amaçsal-Akılcı Eylemler:.....	46
3.4.3. Otorite Tipleri.....	46
3.4.3.1. Geleneksel Otorite:.....	46
3.4.3.2. Karizmatik Otorite:.....	47
3.4.3.3. Yasal-Ussal Otorite:.....	47
3.4.4. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu	48
3.5. Radcliffe-Brown'un Hayatı (17 Ocak 1881-24 Ocak 1955)	50
3.6. Talcott Parsons (13 Aralık 1902- 8 Mayıs 1979)	52
3.6.1. Talcot Parsons'un Eserleri:	55
3.6.2. Talcot Parsons'un Sosyolojisi	57
3.6.3. Persons'un AGIL şeması	59
3.6.3.1. A- Adaptation (Uyum)	59
3.6.3.2. G- Goal Attainment (Amaca Yönelme)	59
3.6.3.3. I- Integration (Bütünleşme)	60
3.6.3.4. L- Latent Pattern Maintenance- Tension Management (Gizil örnek koruma ve gerilim yönetimi)	60
3.6.4. T. Parsons'un Din Sosyolojisindeki Yeri	60
3.7. Robert Merton (4 Temmuz 1910 - 23 Şubat 2003)	61
3.7.1. Olumlu (E-function) x Olumsuz (Disfunction)	63
3.7.2. Manifest (Açık) - Latent (Gizil) İşlev	63
3.7.3. Merton'un Sapma Kuramı	63
3.8. İbn-i Haldûn.....	65
3.8.1. Eserleri.....	68
3.8.1.1. Lübbü'l-Muhassal fî Usûli'd-dîn.....	68
3.8.1.2. Şifâü's-Sâ'il li-Tehzîbi'l-Mesail.....	68
3.8.1.3. Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve Dîvânû'l Mübtede-i ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve Men-âşarahüm mîn-zevî'l-sultânî'l-ekber.....	69
3.8.2. İbn-i Haldûn'a Göre Toplum Halinde Yaşamının Zorunluluğu	71
3.8.3. İbn-i Haldûn'da Asabiyet Olgusu	72

3.8.4. İbn-i Haldûn'da İlmi Ümran, Bedevilik ile Hadarilik.....	77
3.9. Fonksiyonalist Teorinin Genel Çerçevesi.....	82

IV. BÖLÜM

4. SOSYAL BÜTÜNLEŞMENİN KAVRAMSAL KURAMSAL VE SOSYOLOJİK ÇERÇEVESİ

4.1. Sosyal Bütünleşme ve Din.....	85
4.2. Sosyal Bütünleşme Çeşitleri.....	86
4.2.1. Normatif Bütünleşme	86
4.2.2. Fonksiyonel Bütünleşme	86
4.2.3. Mana Etrafında Bütünleşme (Kültürel Bütünleşme).....	87
4.2.4. İktisadi Bütünleşme.....	87
4.3. Sosyal Kurum ve Bu Kurumların Toplumla İlişkisi	88
4.4. Toplumsal Bütünleşmenin Sağlanmasında Toplumsal Kurumların Rolü Ve Din Kurumunun Önemi	88
4.4.1. Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile ve Evlilik.....	90
4.4.1.1. Ailenin işlevleri	91
4.4.2. Toplumsal Bir Kurum Olarak Eğitim.....	92
4.4.3. Toplumsal Bir Kurum Olarak Din.....	93
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	95
KAYNAKÇA.....	98

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM/SANAT DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI
FONKSİYONALİST TEORİLER BAĞLAMINDA SOSYAL BÜTÜNLEŞME
DİN İLİŞKİSİ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ
Mecit ALAL
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
2024 – IV + 102

ÖZET

Bu çalışma Kafkas Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde din sosyolojisi alanında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Araştırma toplam 4 bölümden ve sonuç değerlendirme kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın konusu, amacı, kullanılan yöntem ve teknikler hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde ise araştırmanın temel çerçevesini oluşturan kavramlar ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Bu kavramlardan toplum kavramına genişçe bir yer verilmiş olup temel sosyal süreçler ele alınmıştır. Din kavramı ve din ile topluma ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuş araştırmanın dayandığı fonksiyonalizm teorisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu teorinin temsilcileri başta E. Durkheim olmak üzere T. Parsons, R. Merton ve teorileri hakkında bilgi verilmiştir. Bu teori bağlamında değerlendirilmese de toplumsal bütünleşme ve din ilişkisini ele almış ve sosyal düzenin sağlanmasında dinin rolü üzerinde durmuş olan önemli sosyologlardan Max Weber'in teorilerine de değinilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmamızın ikinci parçası olan sosyal bütünleşme kavramına genişçe yer verilmiş olup sosyal bütünleşmenin din ile ilişkisi incelenmiştir. Sosyal bütünleşme çeşitleri ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasında toplumsal kurumların ve din kurumunun rolü incelenmiştir. Bütün toplumsal kurumları tek tek incelemek yerine toplumsal bütünleşme ve din ilişkisinde etkin rolü olan kurumlar üzerinde durulmuştur. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında dinin rolüne vurgu yapılmış olup önceki din sosyologlarının düşüncelerinden hareketle yapılan değerlendirmede benzer sonucun ortaya çıkacağı öngörüsünde bulunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Sosyal Bütünleşme, Sosyal Dayanışma, Din, Dindarlık, Fonksiyonalizm,

KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
SOCIOLOGY OF RELIGION DEPARTMENT
THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INTEGRATION AND
RELIGION IN THE CONTEXT OF FUNCTIONALIST THEORIES
Master's Thesis/Phd
Mecit ALAL
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
2024 –IV + 102

ABSTRACT

This study was prepared as a master's thesis in the field of Sociology of Religion At Kafkas University, Social Sciences Institute.

The research consists of a total of 4 parts and a result evaluation part. In the first chapter, information is given about the subject of the study, the methods and techniques used. In the second section, explanations about the concepts that form the basic framework of the research are given. Among these concepts, the concept of society is given a wide coverage and basic social processes are discussed. The concept of religion and its relationship and interaction with religion and society are emphasized. In the third chapter, the theoretical framework of the research was created and information was given about the functionalism theory on which the research is based. Information was given about the representatives of the theory of functionalism, especially E. Durkheim, T. Parsons, Robert Merton and their theories. In addition, although not evaluated in the context of functionalist theory, the theories of important sociologists Ferdinand Tönnies and Max Weber, who discussed the relationship between social integration and religion and emphasized the role of religion in ensuring social order, were also mentioned. In the fourth chapter, the concept of social integration, which is the second part of our study, is extensively covered and the relationship between social integration and religion is examined. Types of social integration and the role of social institutions and essentially the institution of religion in ensuring social integration have been examined. At this point, instead of examining all social institutions one by one, the focus is on institutions that have an active role in the relationship between social integration and

religion. Finally, in the conclusion and evaluation section, the role of religion in ensuring social integration is emphasized and it is predicted that a similar result will emerge in the evaluation based on the thoughts of previous sociologists of religion.

KEYWORDS: Social Integration, Social Solidarity, Religiosity, Religious Life

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1: Tönnies'e Göre Toplum Tipleri ve Sosyolojik Karakterleri	41
Şekil-2: İbn-i Haldûn ve Tönnies'e Göre Toplum Tipleri ve Sosyolojik Karakterleri	81

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

Din ile toplum karşılıklı birbirini etkileyen iki temel unsurdur. Din, sosyal hayatı şekillendirmede etkin rol oynadığı gibi sosyal hayat da dinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Bu açıdan toplumu oluşturan kurumlar karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Sosyal hayat içerisinde vazgeçilmez bir kurum olan din, toplumun inanç ve yaşantılarını belirleyip insanların kutsalla olan ilişkilerinde düzenleme sağlar.

Özellikle sanayi devriminden sonra toplumlarda büyük değişimler meydana gelmiştir. Toplumsal yapı büyük çalkantılara sahne olmuş ve toplumsal ilişkilerde çözümler ortaya çıkmıştır. Bu durum başta sosyoloji biliminin dikkatini çekmiş ve bu problem karşısında sosyologlar bütünleşme konusu üzerine eğilmiştir. Özellikle Durkheim'in sosyal bütünleşme konusundaki çalışmaları bu alana öncülük etmiştir.

Toplumsal dayanışmanın ve insanlar arası yardımlaşmanın az olduğu toplumlarda ise insanlar, karşılaştığı problemlerle başa çıkmada zorlandığında toplum içinde yalnızlaşma hissine kapılırlar. Sonuç itibariyle bu yalnızlaşma hissi bireyin hem kendisine hem çevresine yabancılaşmasına ve değerlerin kendisi için anlamsız hale gelmesine sebep olur. Görülen bu anomik durumun toplumsal bünyeyi hastalık misali sardığı ve bunun grubun ya da toplumun tamamına yayıldığı açık bir şekilde görülmektedir. "Din kurumu, bu açıdan dinin sosyolojik yönüne vurgu yapmış inancın ve ibadetlerin bütünleştirici gücüne dikkatleri çekmiştir. Din doğal afet sonucu oluşan psikolojik çökme durumunda veya bir sosyal buhran karşısında bütünleşmeye, kenetlenmeye, birbirleriyle dayanışmayı teşvik eder. Bu yönüyle din adeta farklı gruplar arasında, farklı etnik siteden insanlar arasında, toplumsal ilişkilerde bir çeşit sosyal tutkal vazifesi gören enstrüman gibidir".¹

Bütünleşme her ne kadar sosyolojinin genel anlamda ilgi odağı olsa da toplumların modernleşmesiyle birlikte ayrıca önem kazanmıştır. "Modernleşme süreciyle birlikte toplumda somut kültür öğeleriyle birlikte soyut kültür öğeleri de değişime uğrar. Bu

¹Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, "Şehirleriyle Özdeşleşen Arifler (Kars Ebu'l Hasan Harakani Örneği)", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017 s: 1384

hızlı ve ani değışmeler toplumsal değerlerin ve kültürel unsurların yozlaşmasına ve sosyal bağların zayıflamasına sebep olur. Bu durum, toplumda çatışma ve krizlere yol açar. Modern toplum yapısından aşırı derecede farklılaşmış olması, sosyal ilişkilerde mesafenin açılması, bireycilik anlayışının artması gibi yeni gelişmeler bütünleşmeyi engeller.”² Tam da bu noktada sosyoloji, insanları, onların ortak duygu ve amaçlarını gözler önüne serip aralarındaki farklılıklarla beraber aynı gök kuşağının farklı renkleriyle birlikte var olabilen nacak ortak yanlarını ön plana çıkararak bir arada yaşayabilen bir bütünleşme ve benzeşme profili ortaya koyan bir anlayışa yöneltir. Benzeşme bütünleşme ve ortak noktaların en baskın olduğu toplumsal kurum da dindir. Bu noktada dinin toplumsal bütünleşmede üstlendiği rol yadsınamaz. Din sosyolojisi kavramını ilk defa terminolojimize kazandıran sosyolog Durkheim’dir. Sistematik sosyolojinin kurucusu olan Durkheim’in din sosyolojisine en önemli katkısından biri sosyal bütünleşme teorisidir. “Sosyal bütünleşme konusuna önem veren Emile Durkheim toplumsal düzen ve dayanışmanın sağlanmasında din konusuna odaklanmıştır. Durkheim’e göre kişilerin ait oldukları gruplarda kalmalarını sağlayan temel faktör, ortak özellikler etrafında kazandıkları benzerliktir.”³ Bireylerin ortak özelliklerinin kazanıldığı en belirgin toplumsal kurum dindir. Ortak değerler, ortak amaçlar bireylerin bir arada durmasına ve toplumsal bütünlüğe katkı sağlamasına yardımcı olur.

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu fonksiyonalist teori bağlamında dinin toplumsal bütünleşme üzerinde etkisi olup olmadığını sınınamaktır. Din toplum içerisinde tek tek bireysel yaşamlardan küçük gruplara, daha sonra geniş toplumsal yapılara doğru bir yayılma gösterir. “Her inanç sistemi var olmak ve varlığını sürdürebilmek için sosyal ve kültürel ortama ihtiyaç duyar ve kendisini bu sosyo-kültürel ortamda ifade etme imkânı bulur. Her dini inancın toplumsal yapıya yayılma ve toplumsal yapıda yer etme süreci iki aşamalıdır gerektiren bir süreçtir. Öncelikle tek tek bireylere hitap eder, sonrasında toplumsal sistem içinde bireyler arası ilişkiler ağını ortaya çıkarır ve sonuç itibarıyla sosyal hayatın bütün evrelerinde varlığını hissettiren bir fenomen

²Celaletin Çelik, Sosyal Bütünleşme ve Din, **Din Sosyolojisi** (Ed) Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya, 2013, s.168

³ Çelik, **Sosyal Bütünleşme ve Din**, s:169

olarak toplumsal yaşam içerisindeki yerini alır.”⁴

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızın öncelikli amacı; fonksiyonalist teorinin temel önermeleri ışığında dinin sosyal bütünleşme ile ilişkisini inceleyip, dinle ilgili çağdaş yorumlara açıklık getirmektir. Klasik sosyolojiden modern döneme geçişte fonksiyonalizmin genel yorumlarını ve din sosyolojisinin bu yorumlar içerisindeki konumunu sosyal bütünleşme ekseninde incelemeye çalışmaktır.

Ülkemizde din, dindarlık eksenli tartışmalar, din kaynaklı toplumsal olaylar ya da tam tersi yönde dinsizlik, dini umursamazlık ya da din karşıtı olma vb. gibi farklı hususların ekseriyetle subjektif değerlendirmelere de konu olduğu açık bir şekilde görülmektedir.⁵ Batıda başlatılan deneysel ve teorik din sosyolojisi araştırmalarına eş güdümlü olarak bizde de aynı şekilde objektif kriterler üzerine temellendirilmiş din sosyolojisi çalışmaları bulunmaktadır. Araştırmamızda yukarıda belirtilen subjektif değerlendirmelere fırsat vermemek için her bir aşaması bilimsel objektif temellere oturtulmuş bir araştırma amaçlanmıştır. Bu açıdan dini yaşam alanı ile ilgili değerlendirmelerin, din sosyolojisi alanında yapılmış araştırmaların nesnel ölçütlerine dayandırılması gerektiğini düşünüyoruz.

1.3. Araştırmanın Metodolojisi

Metot, bilim adamının problemi tespit ettiği andan çözüme ulaşıncaya kadar izlediği yolu adım adım sistematize etmesidir. Yöntemden anlaşılması gereken nokta özellikle bilimsel bir araştırmanın çeşitli aşamalarında sistematik bir şekilde uygulanabilecek teknikleri düzenlemektir. Bu nedenle yöntem ve teknik kavramlarına atfedilen anlamlar sebebiyle bu kavramları kullanırken titiz davranmak gerekir.⁶

1.4. Araştırma Modeli

Sosyal bilimler, olayların araştırılmasında diğer bilimlerden daha öncelikli bir yere

⁴ Halil Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat**, Gerede Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23

⁵ Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat**, s.11

⁶ Orhan Türkdoğan, **Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 215

sahiptir. Çünkü sosyal bilim disiplinleri henüz daha az gelişmiş ve gelişme aşamasındadır. El değmemiş sayısız doküman vardır. Bunlar sosyal bilimci için birer hazinedir. Dokümantasyon yöntemi tarihsel olan bilimler için uygun bir yöntemdir. Bu anlamda dokümantasyon yöntemi olmuş bitmiş olayların araştırılmasını ifade eder.⁷ Araştırmamızın teorik kısmı yazılırken dokümantasyon yani belge tarama metodundan faydalanılmış, konuyla ilgili daha önce yapılmış araştırmalar taranarak özlü bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın teorik kısmı yazılırken aynı zamanda konunun kavramsal çerçevesine uzun bir yer verilmiş, konuyla ilgili temel teorik konular da ele alınmıştır.

1.4.1. Karşılaştırma

“Toplumsal olay ve olgularla ilgili bilimsel durum tespiti yapmak, betimlemek, bilimsel gerçeğe ulaşmamızda tek başına yeterli bir unsur değildir. Sosyoloji ve doğal olarak din sosyolojisi aynı zamanda gözlemini yani vasıflamasını yaptığı olguları karşılaştırmak ve açıklamak zorundadır. Bilimsel sonuçlara ulaşmada somut ve tek bir olayla yetinilmemesi gerektiği önemli bir tespittir. Mutlaka başka zaman ve mekânlarda karşılaşılan olgularla karşılaştırma yapılmalı, inceleme konusunu anlama, açıklama ve genellemelere ulaşmak için yollar izlenmelidir. Yoksa belli zaman dilimindeki veya belli bir yerdeki olaydan hareketle genellemelere gitmek hem araştırmayı güvenilir olmayan sonuçlara hem de insanları yanılgılara ve önyargılara düşürebilir.”⁸

1.4.2. Açıklama

“Din sosyolojisinde incelenen bir olay gözlem ve karşılaştırma tekniğinden sonra olayın açıklama ile sonuçlanması gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bir araştırma sürecinde araştırma konusunun belirlenmesinden sonra tüm süreç boyunca uyulması gereken en önemli yöntemsel sorumluluk objektifliktir. Olanı olduğu gibi tanımak, anlamak, anlamlandırmaya çalışmak bunun için de subjektif kaygılardan uzak yerleşik inanç ve düşüncelerden olabildiğince sıyrılmış gerçeğe ulaşmak için objektif bir tutum sergilemek oldukça önemlidir. Sosyal olaylar fizik, kimya gibi laboratuvar ortamında incelenecek olaylar değildir. Sosyal olayların kendine has bir tarzda

⁷ Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, **Sosyoloji**, Çamlıca Yayınları İstanbul, 2014, s. 45

⁸ Mehmet Bayyigit, **Din Sosyolojisi** Palet Yayınları Konya, 2013, s. 15

karmaşık, dinamik, çözümlemesi zor ve uzmanlık gerektiren özelliklerde incelemeye hazır olması gerekir. Ayrıca araştırmacının bizzat gözlemci olarak katıldığı bir araştırmada objektif durabilmek, sağlıklı sonuçlar elde etmek açısından oldukça önemlidir. Dini ve sosyal olaylar kendi bağlamı içinde yani manevi bağlamından koparılmadan incelenmeli ve açıklanmalıdır. Dinin kendine özgü varlığı ve dinamizmini görmezden gelerek kuramlar geliştirenler yanılığa düşebilirler.”⁹

Bilimsel araştırma yöntemleri aşağıdaki aşamalardan oluşur:

- ✓ Araştırmada konunun belirlenmesi
- ✓ Konuya ilişkin hipotezlerin ileri sürülmesi
- ✓ Araştırma konusuna uygun yöntem ve tekniklerin seçilmesi
- ✓ Araştırma verilerinin toplanması derlenmesi
- ✓ Verilerin sınıflandırılması, yorumlama ve değerlendirmenin yapılması
- ✓ Sonuçların sunulması

Teknik, sözcüğü araştırmacıların herhangi bir çözümleme işlemine başlamadan önce gerekli olan verileri mantıksal ve istatistiksel süzgeçten geçirerek bir araya toplamak ve kullandıkları özel yolları ifade etmektedir¹⁰

1.5. Yöntem ve Teknikler

Sencer’e göre “Bilim adamının araştırmada amacına ulaşmak için izlediği yola yöntem denir.”¹¹ Araştırmamızda genel anlamda sosyal bilim alanında kullanılan kaynak tarama (documentary) yönteminin gerektirdiği teknikler kullanılmıştır. Seçilen yöntem hem varsayımın gerçekleşmesini hem de konunun dinamiklerini tarafsız ve tüm nitelikleriyle aydınlatması açısından önemlidir. Bu sebeple araştırmamızın çerçevesini oluşturan fonksiyonalist teorinin pek çok teorisyeninin din konusundaki görüşleri titizlikle taranmış sosyal bütünleşme ile olan ilişkileri, konunun temel dinamiklerinden sapmadan irdelenmiştir.

⁹Mehmet Bayyigit (Ed.) Din Sosyolojisi, Palet Yayınları, Konya, 2013, s.15-16

¹⁰Türkdoğan, **Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları**, s. 198

¹¹ Muzaffer Sencer, Yakup Sencer, **Toplumsal Araştırmalarda Yöntem Bilim**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1978, s. 22

II. BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızda üzerinde duracağımız ilk kavram şüphesiz toplum kavramıdır. Toplumun ne olduğu, tanımı, toplum tipleri konusu irdelenmelidir. Hiç şüphesiz ki sosyoloji dediğimiz zaman temel inceleme alanı olarak kendine toplumu seçen ve toplumu bir atölye gibi inceleyen bir bilim aklımıza gelmektedir. Bu nedenle öncelikle açıklanması gereken temel kavram toplum olmalıdır. Sosyoloji tek tek parçaların bilimi olmaktan çok toplum adı verilen bir bütünü, bir kavramı kendisine konu edinir. Sosyoloji kanun ve teorilerini de buna göre dizayn eden bir bilimdir.

2.1. Toplum

Öncelikle bir kavramın ne olduğunu anlayabilmemiz için ne olmadığı noktasını doğru irdelemek gerekir. Bu sebeple toplumun tanımını yapmadan önce toplumun ne olduğundan çok ne olmadığını ve ne olmaması gerektiği şeklindeki noktaların ayrımını yapmamız gerekir. Mesela toplum kendisini oluşturan tek tek bireylerden müteşekkil değildir. Bu şekil değerlendirdiğimiz zaman toplum kuru kalabalıkla eş değer anlaşılmaktadır. Oysa biliyoruz ki toplum bireylerden oluşmuş olsa da onu toplum yapan bireyler arasındaki anlamlı ilişki ve bu ilişkinin süreklilik arz etmesi durumudur.

Her sosyolog kendi temel sistemini inşa ederken toplumu kendi sistemi içerisinde konumlandığı yere göre bir tanım geliştirmiş ve açıklamıştır. Mesela Sorokin toplumu bir sosyokültürel yapı olarak görür ve açıklamalarını ona göre yapar. Ona göre toplum manevi kültür, (anlamlar değerler normlar) maddi kültür, (biyo-fiziksel araçlar ve toplumsal ilişkiler) bütünüdür. Persons ise aralarında herhangi bir etkileşim bulunan insan topluluğunu uzun süreli yaşamak kaydıyla toplum olarak tanımlamaktadır. Ona göre toplum uzun süreli var olmanın temel fonksiyonel gereklerini kendi kaynaklarından alan bir sistemdir. Yine aynı şekilde Marx ve Dahrendorf toplumu sınıfların uzlaşmaz çatışması sonunda ortaya çıkan bir etkileşim süreci olarak görürler. Ancak Marx'ta sınıflar arası çatışma bir diyalektik hareketin sonucunda yeni bir yapıya geçilirken, Dahrendorf sınıfların birbirini ortadan kaldırmasının gerekliliğine inanmaz. Ona göre çatışma, kurumlar vasıtasıyla

emilerek toplumsal dengeye varmaktır. Ve böylece çatışma halinde olan toplumun bütünlüğü korunmuş olur. Bu tanımları, sosyologların düşünceleri ve sayılarına göre arttırmak mümkündür. Ancak mevcut tanımları, onların sınırlarını ve temel çıkış noktalarını dikkate aldığımızda bu tanımlara yeni bir tanım ilave etmek mümkündür. Buna göre toplum görelî de olsa bir kararlılık durumuna sahip olmalıdır. Toplum belli bir amaca ulaşmak ve hedefini gerçekleştirmek için organize olmuş insan topluluğu olarak tanımlanabilir.¹²

Araştırmamız, din sosyolojisi alanında bir çalışmayı içerdiğinden öncelikli olarak toplum kavramıyla birlikte esas bir kavram olan toplumsal olgu kavramına da açıklık getirmemizi gerektirir. “Toplumsal olguların incelenmesi aşamasında uygun olan yöntemin hangi yöntem olduğunu belirlemeden önce toplumsal olgunun ne olduğu ve bunların hangileri olduğunu belirtmek gerekir.”¹³ Toplumsal olgular; gözlem tekniğini kullanarak insanların dışarıdan veri toplayıp elde edebildiği bu sebeple kesinlikle incelenmesi gereken unsurlar olarak ifade eder. Durkheim’in büyük bir önem verdiği bu kavram sosyolojiyi felsefe alanından ayıran önemli bir çizgi konumundadır. Aynı zamanda Durkheim, toplumsal olguların bireysel ilişkiler düzeyine indirgenmeden kendi realitelerinin incelenmesi gerektiğinin de üzerinde durmuştur.

2.1.1. Üretim Araçlarına Göre Toplum Tipleri

2.1.1.1. Avcı Toplayıcı Toplamlar

Avcı toplayıcı toplumlar insanlık tarihinin ilk toplum örneğini gösterirler. Milattan önce 50 binli yıllardan günümüze kadar varlığını sürdürmektedirler. Günümüzde sayıları oldukça azalmış olsa da hâlâ avcılık ve toplayıcılıkla ilgilenen toplumlar mevcuttur. Yaşamlarını avlayarak ve doğadaki birtakım bitkileri toplayarak sürdürürler. Avcı ve toplayıcı toplumlarda toplumsal eşitsizlik en alt seviyededir ve eşitsizliği belirleyen unsur sadece yaş ve cinsiyettir. Bunun dışında bir toplumsal sınıf unsuru yoktur.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda dini yaşayışın temel kaynağı ailedir. Aile diğer bütün faaliyetler gibi dini yaşayışın ve inancın da merkezi konumundadır. İlk dini eğitim ve

¹²Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 207

¹³Emile Durkheim, **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Pozitif Yayınları, Ocak 2021, s. 31

dini ritüeller aile içerisinde öğrenilir ve aile içerisinde yaşama imkânı bulur.¹⁴ İlkel toplumların en önemli özelliği beslenme, barınma ve güvenlik gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması yönünde eylemde bulunmalarıdır. Bu topluluklarda herhangi bir oturmuş toplumsal kural ve toplumsal düzene hizmet eden herhangi bir norm bulunmamaktadır.¹⁵

2.1.1.2. Tarım Toplamları

Günümüzden yaklaşık 20.000 yıl önce kimi avcı ve toplayıcı toplumlar yaşamlarını daha farklı alanlarda sürdürebilmek için bazı toprak parçalarında ekim yapmaya başladılar. Böylece tarım toplumunun ilk örneğini sergilediler. Tarım toplumları kentler ve kasabaların olmadığı küçük kırsal topluluklara dayanmaktadır. Yaşamlarını çoğunlukla avcılık ve toplayıcılıkla desteklenen tarım yoluyla sürdürürler. Avcı ve toplayıcı toplumlara kıyasla daha fazla toplumsal eşitsizlik bulunur ve toplumda yöneticiler etkindir.¹⁶

Tarım toplumlarında ilk organize olmuş toplum modeli örneğinden dolayı kurumsal anlamda dini mabetlere ilk defa bu toplumda rastlanılır. Dini eğitim aile içerisinde ilk tecrübelerini yaşadktan sonra toplumsal yaşam içerisinde mabetlere taşınır ve dini mabetlerde karşılık bulur.

2.1.1.3. Kır Toplamları

Hayatlarını devam ettirebilmek için evcilleştirilmiş hayvanların yetiştirilmesine bağımlı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Tarım toplumlarına göre açık eşitsizliklerle nitelenen bir toplum tipidir. Yaklaşık 20.000 yıl önce kimi avcı ve toplayıcı gruplar yaşamlarını sürdürebilmek için evcilleştirilmiş hayvan yetiştirmeye ve belli toprak parçalarını ekmeye başladılar. Bu yönüyle tarım ve hayvancılığı bir arada yapmaya başlamışlardır. Esas olarak kır toplumları hayvancılığa dayanırken beraberinde hayvanların varlığını sürdürebilmeleri için de tarımsal arazilerin ekimine önem vermişlerdir. Bu yönüyle tarım ve hayvancılık bir arada varlığını sürdürmüştür. Pek çok toplumda kırsal ve tarımsal ekonomilerin bir karışımı olarak bu durumu görmekteyiz. Yaşadıkları bölgeye ve fiziksel koşullara bağılı olarak sığır, koyun, keçi,

¹⁴Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67-73

¹⁵Alaeddin ŞENEL, **İlkel Topluluktan Uygur Topluma**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995, s.86

¹⁶Giddens. **Sosyoloji**, s. 67-73

deve ya da at yetiştirirler. Modern dünyada özellikle Afrika, Orta Doğu, Orta Asya bölgelerinde yoğunlaşan pek çok kır toplumu bugün de varlığını sürdürmektedir¹⁷

Din, kır toplumlarında daha kurumsallaşmış bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kır toplumlarında din başat kurumdur. Bu yönüyle toplumun her alanına sirayet eden varlığını hissettiren bir konumdadır. Toplumsal eşitsizliklerin belirginleştiği bu toplumlarda din bazen bu eşitsizliğin giderilmesinde, bazen de belirginleşmesinde etkin rol oynar. Din toplumsal işlevlerini yerine getirmede bazen bütünleştirici bazen de ayrıştırıcı bir rol üstlenmektedir.

2.1.1.4. Sanayi Toplamları

Sanayi devrimine kadar toplumun tamamına egemen olan, tarım ve hayvancılıkla varlığını sürdüren toplumlar sanayi devrimi ile birlikte yerini modern bir topluma bırakmıştır. Sanayileşme cansız güç kaynaklarının kullanımına dayanan makineleşmiş bir dünyanın ortaya çıkışına göndermede bulunur. Sanayi toplumları kendilerinden önceki bütün toplumsal düzenlerden farklı olarak bunların ortaya çıkışlarının köklerinin bulunduğu Avrupa'da çok ötesine uzanan sonuçlar doğurmuştur. Geleneksel toplumların en gelişmiş tiplerinde bile toprak üzerinde ekonomik sistem geliştirmişlerdi. Ancak, modern toplumlar geleneksel toplumlara nazaran daha gelişmiş ve yoğun siyasal düzenlere sahiptirler. Geleneksel toplumlardaki siyasal güçlerin, kendilerine oldukça yeterli olan köylerde yaşayan taraftarlarının büyük bir bölümünün yaşamları üzerinde doğrudan etkileri çok azdı. Sanayileşmeyle birlikte taşımacılık ve iletişim gelişmiş ve böylece daha bütünleşmiş ulusal bir topluluk ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumları ulus devletlerin ilk örneklerini teşkil etmektedirler. Geleneksel devletleri birbirinden ayıran belirsiz sınır bölgelerinin yerine, birbirinden açıkça ayrılmış sınırları belli olan politik topluluklar ortaya çıkmıştır.

Sanayileşmeyle birlikte gelen uzmanlaşma ve iş bölümü beraberinde din kurumunu da diğer toplumsal kurumlar gibi birbirinden ayırtmış ve kendi kurumsal yapısı içerisinde harekete zorlamıştır. Bu yönüyle dini eğitim aile içerisinde başlasa da okul çağıyla birlikte eğitim kurumuna ve din kurumuna devredilmiştir.

Sanayi toplumlarında din eğitim kurumlarından çıkıp din kurumunun kendi tekeline

¹⁷ Giddens. **Sosyoloji**, s. 67-73

girmiştir. Dolayısıyla toplumsal kurumlar tamamen birbirinden ayrılmış, uzmanlaşmayla birlikte her bir toplumsal kurum kendi sınırlarını çizmiştir. Toplumsal kurumlar birbiriyle ilişki içinde olsalar dahi ilgi alanları farklılık göstermektedir. Bu yönüyle din, din kurumuna devredilmiştir

2.1.1.5. Sanayi Sonrası Toplamlar/ Post-endüstriyel Toplamlar

Sosyolojiye Alain Touraine tarafından kazandırılmış olan post-endüstriyel toplum terimi, sanayinin sonrasında ortaya çıkan toplum modelini kavramsallaştırmada kullanılmıştır. Sanayi sonrası toplum için bilgi toplumu, post-endüstriyel ekonomi, ağ toplumu, enformasyon toplumu gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Sanayi sonrası toplum için şu ana temalar belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

- *Ekonomi mal üretiminden hizmet sunumuna geçiş olarak kendini göstermiştir.*
- *Bilgi değerli bir sermaye aracı haline gelmiştir.*
- *Fikir üretmek ekonomiyi büyütmenin en temel yolu olarak algılanmıştır.*
- *Sanayi sonrası toplumlarda dinin yerini ideoloji almıştır.*

İdeoloji seküler bir dindir. Ancak ideoloji din kadar insanın hayatında iz bırakamamıştır. En azından dinin yerini almaya çalışan ideoloji dinin dünyadan uzaklaşmasıyla oluşan boşluğu kolektif bir duyguyla doldurmaya çabalamıştır.

2.1.2. Toplumsal İlişkilerine Göre Toplum Tipleri

2.1.2.1. Mekanik Dayanışmacı Toplum

Mekanik dayanışmacı toplumlarda iş bölümü oldukça sınırlı ve bireyler arası farklılaşma oldukça düşüktür. Mesleki iş bölümünde uzmanlaşma azdır. Bu tür toplumlarda bireyler sahip oldukları kabiliyetler bakımından birbirlerinden çok farklılaşmamışlardır. Her fert mesleki olarak herkesin yapabildiği kadar bilgi, donanım ve beceriye sahiptir. Mekanik dayanışmacı toplum tipi daha çok geleneksel ve sanayi öncesi toplumlarda görülür. Mekanik dayanışmacı toplumlarda toplumu oluşturan fertler, ortak değerlere sahiptirler. Ortak kutsallık inancına sahip bireyler, kutsal mekânı paylaştıklarından dolayı toplumsal yapıları kendi içinde tutarlı bir durum sergiler. Bireyler ortak duygu ve düşünceleri paylaştıkları ve o dine müntesip olanlar ibadet ve dini ritüeller yoluyla birbirine benzeyen etkinlikler

sergilediklerinden dolayı bireylerin kişisel eylemleri kendiliğinden kolektif bir kimliğe evrilir. Durkheim'e göre mekanik dayanışmalı toplumlarda, o toplum ne kadar ilkel yapıya sahip ise onları oluşturan bireyler o ölçüde birbirlerine benzerler.¹⁸ Mekanik dayanışmanın görüldüğü ilgili toplumlar içerisinde kolektif bilinç hâkimdir. Bahsi geçen kolektif bilinç Durkheim'e göre ilgili toplumda yaşayan kişilerin ortak inanç ile duygularıdır. Toplumun ahlaki bir zeminde kavranabilmesini sağlar. Bahsi geçen kolektif bilincin içeriği büyük oranda dinsel düşünceleri meydana getirir.

İlk başlarda neredeyse tek etkin model olan mekanik dayanışma modeli gittikçe değerini kaybetmiş ve yerini organik dayanışma modeline bırakmaya başlamıştır. Organik dayanışma modelinin yavaş yavaş etkin hale gelmesi toplumsal bir gerçekliktir. Ancak insanların dayanışma içine girme şekli değişiklik gösterdikçe toplumların yapılarında da değişmekten başka bir yol kalmamıştır.¹⁹

2.1.2.2. Organik Dayanımcı Toplum

Durkheim'in düşüncesine göre toplumsal iş bölümünün etkin olduğu mesleki uzmanlaşmanın ve farklılaşmanın yaygın olduğu gelişmiş ve modern toplumlarda ortaya çıkan dayanışma modeline organik dayanışma denir. Bu tip toplumlarda ekonominin en önemli kaynağı sanayidir. Mekanik dayanışmalı toplumlarda benzerlik ortak özellikler üzerine kurulu olan toplumsal ilişkiler organik dayanışmalı toplumda yerini farklılaşmaya ve uzmanlaşmaya bırakmıştır. Bu toplum tipinde bireyler benzer değil aksine farklıdır. Bunun için bir konsensüs oluşturarak orta noktada buluşmuşlardır. Organik dayanışmalı toplumlarda aile ekonominin de merkezidir. Bu yüzden kendi kendine de yeten bir özelliğe sahiptir. Modern toplumda varlığını sürdürebilmek için kendi alanında uzmanlaşmış fırıncı, kasap, öğretmen, doktor, polis ve benzeri hizmetlere ihtiyaç duyulur. Bundan dolayı toplumun bütünlüğü kişilerin bireysel uzmanlaşması ve öteki uzmanlık alanlardaki hizmetlere gereksinim duymalarıyla sağlanır²⁰

Durkheim'e göre, değişimin ilk örneğine toplumsal yaşam alanında tanık olmak mümkündür. İktisadi ve toplumsal iş bölümü; ahlak, ekonomi, eğitim, hukuk, din,

¹⁸ Emile Durkheim, **Toplumsal İş Bölümü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2023, s.167

¹⁹ Emile Durkheim, **Ahlak ve Toplum**, çev.: Duygu Çenesiz, Pinhan Yayınları, 2020, İstanbul, s. 69

²⁰ Fatime Güneş, **Klasik Sosyoloji Tarihi**, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları Ders Kitabı, Eskişehir, 2011, s. 95

siyasal rejim vb. gibi bütün toplumsal gerçeklikleri etkiler ve açıklar. Bu düşüncelerden yola çıkan Durkheim; organik dayanışmadan kaynaklanan ferdiyet bilincinin toplumsal bilinci zayıflattığını, dolayısıyla mekanik dayanışma ahlakının git gide azaldığını belirterek organik dayanışmanın yeni bir ahlakı gerektirdiğini dile getirmeye çalışır. Durkheim'e göre, organik dayanışmacı ya da 'ferdiyetçi' toplumlarda toplumsal bilinç tamamıyla kaybedilmemelidir; kaybedilirse dayanışma ya da toplumsal bütünlük bozulur.²¹

Sosyal bütünleşmenin genel çerçevesini kavrayabilmek için öncelikle bu kavramların ilişkili olduğu ve karşıt olduğu diğer kavramları da izah etmek gerekir. Bununla birlikte ilk temel sosyal süreçlere de değinmek gerekir. Sosyal bütünleşmenin içerisinde yer aldığı süreçler beraberinde de zıddı süreçleri de anlamayı, yorumlamayı gerekli kılmaktadır.

2.2. Temel Sosyal Süreçler

Bir davranışın sosyal süreç içerisinde değerlendirilebilmesi için tekrarlanabilir, süreklilik arz eden ve zaman içerisinde kalıplaşmış davranış formuna dönüşmesi gerekir. Temel sosyal süreçleri; birleştirici ve ayrıştırıcı süreçler olarak ayırmak mümkündür.

2.2.1. Birleştirici Süreçler

2.2.1.1. İşbirliği

Birey ve grupların ortak amaca ulaşmak için aynı hedef doğrultusunda, dayanışma içerisinde olmaları demektir. İşbirliğinin gerçekleşmesinin esası dayanışma kavramına bağlıdır. İşbirliği ortak amaçları gerçekleştirebilmek için daha çok kişiler arasında sağlanan dayanışmayı ifade eder.²² İşbirliğinin üç türünden bahsetmek mümkündür:

- Ortak davranış
- Yardımlaşma davranışı
- İlintili (müellif) davranış

²¹ Doğan Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 56

²² Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 359

2.2.1.2. Uyuşma süreci:

Birden fazla kişi ve grubun davranışlarında ve gerçekleştirmek istedikleri amaç ve hedeflerinde dengeli olma durumudur. Uyuşma sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi için önemli yere sahiptir. Auguste Comte toplumsal bütünleşmeyi izah etmek için sosyal uyuşma ifadesini kullanmıştır. Bu da birbirini tamamlayan çok önemli iki kavram olduklarını gösterir.

Uyuşma; "*Bir arada var olma*" ve "*Benzeşme/Özümseme*" diye iki başlık altında sıralanabilir.

2.2.1.3. Bütünleşme (Integration):

Sosyolojik anlamda bütünleşme, bir toplumu oluşturan unsurların parçalarının her birinin bir diğer unsurlarla uyumlu ve ahenk içerisinde varlığını sürdürebilir olması demektir. Fonksiyonalizm çerçevesinden baktığımızda bütünleşme kavramının toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiyi sağlamak gibi önemli bir misyonu yerine getirdiği açıktır. Bütünleşme süreci, diğer sosyal süreçleri de içine alan kapsayıcı bir kavramdır. Birey sosyalleşme sürecinde diğer süreçleri öğrenme ve özümseme imkânını bulur. Bu süre içerisinde toplumla bütünleşir.

2.2.2. Ayırıcı / Ayrıştırıcı süreçler

2.2.2.1. Muhalefet:

Hedefine ulaşmak isteyen birey veya grubun bir diğer birey veya grup tarafından engellenmesi durumuna denilir. Muhalefet sürecinde ortak amaç olmadığı için amacı gerçekleştirmede de ortak bir davranış söz konusu değildir.

2.2.2.2. Çatışma:

Birden fazla kişi veya grubun başka bir kişi veya grubun amaçlarını gerçekleştirmesini önlemek veya onun varlığını ortadan kaldırmaya ve onu etkisizleştirmeye çalışmasıdır.

2.2.2.3. Rekabet:

Bir grup veya kişilerin kendi amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için başka grup

veya kişilerle mücadeleye girmesi durumudur. Rekabet sürecinde benzer bir hedefi gerçekleştirme olsa da bu hedefi gerçekleştirmek için ortak bir işbirliği olmadığından süreç ayrıştırıcı bir süreçtir.

2.2.2.4. Zıtlık (Karşıtlık)

Kişi veya grubun kendisinden beklenen bir davranışı veya hedefi gerçekleştirmesi için istenilmeyen uygulamalara mecbur bırakılması durumudur. Birey veya grubun tehdit edilmesi veya bazı şeylerden yoksun bırakılmasıdır. Tek yönlü gerçekleşen bir etkileşimdir. Mesela; Batı Trakya’da Türk olanlara yapılan olumsuz uygulamalar.

2.2.2.5. Farklılaşma

Tarih boyunca insanlar ve toplumların arasında gerçekleşmiş olan farklılaşma süreci birçok sebepten dolayı ortaya çıkmaktadır. Farklılaşma sürecini ortaya çıkaran koşullar; yaş, cinsiyet, biyolojik çeşitlilik, iş bölümü, üretim ve tüketim ilişkileridir. Bireyler ve toplumlar arasında birçok farklı sebebe dayanan ve farklı şekillerde ortaya çıkan farklılaşmalar sadece niteliksel bir farklılık olarak değil aynı zamanda bir hiyerarşik tabakalaşmayı da beraberinde getirmektedir.²³

2.3. Din

Din konusunda yapılabilecek tanımlar için mantığın tanım konusunda belirttiği kriterlerden biri olan “Tanım efradını cami ağıyarını mani kılmalıdır” düsturunu uygulamak ve din konusunda efradını cami ağıyarını mani bir tanım yapmak imkânsızdır. Bu durum birçok sebepten kaynaklanır. Dinin tanımlanmasındaki bu farklılaşmanın ve tanımlamada karşılaşılan zorlukların sebepleri arasında en önemlisi dinin hangi yönünün daha fazla öneme sahip olduğu konusundaki fikir ayrılığından gelir.²⁴ Din sosyolojisi alanında yapılan literatür araştırmaları din kavramıyla ilgili önemli bir ayrımı ortaya koymaktadır. Bu da dinin tanımını yaparken esas alınan tariflerdir. Bu tariflere göre din tanımları iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba dâhil olan tanımlarda din, daha çok kutsala vurgu yapar ve ayrıca doğaüstü açıklamalara, mana ve değer içerikli konulara göre tarif edilir. Bunlara asli tarifler denir. İkinci

²³ Arslantürk ve Amman, **Sosyoloji**, s. 359

²⁴ Recep Yaparel, **Dinin Tarifi Mümkün Mü?**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 4, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, s. 414

gruptaki tanımlarda ise dinin, birey ve toplum hayatındaki işlevine odaklanılır. Bu sebeple dinin sosyal hayat içinde nasıl bir fonksiyonu yerine getirdiğine bakılarak tanımlandığı için fonksiyonel tarifler olarak ifade edilebilir. Din bilimindeki yaygın anlayış uyarınca din konusunda dinlerin tamamını içine alacak şekilde ilk defa gerçekleştirilen din tarifi hiç şüphesiz Rudolf Otto'ya ait olan tariftir. Daha sonra pek çok sosyolog tarafından da kabul görmeye devam eden ilgili tarif dini "kutsalın deneyimi" şeklinde tanımlamaktadır.²⁵

“Dinsel içerikli olan şeyleri karakterize ettiği bilinen en genel geçer düşünce, doğaüstü düşüncesidir. Bu ifadeyle bilimizin sınırlarını aşan her şey kast edilebilir. Doğaüstü kavramı, gizemli olanın bilinmeyen ve anlaşılamayan olanın ifadesidir. Bu ifadeyle din, bilim ve daha genel anlamda düşüncenin de dışında kalan her şey hakkında bir çeşit spekülasyon ifadelerden ibaret olarak görülür.”²⁶

Din öncelikle kutsal fikrine dayanır. Bu kutsal fikri, o dine ait müntesip ile müminleri tek sosyodinsel topluluğun içinde birleştirmeyi amaçlar. Dini birtakım semboller, inançlar ile pratikler kümesi şeklinde anlamlandıran ve kutsal fikri etrafında bir araya gelmiş toplulukları ifade eder. Kutsal kavramı din dışıyla tam bir karşıtlık içindedir. Çünkü kutsalda hâkim olan huşu duygusudur. Sosyologlar dini tanımlarken esas aldıkları nokta Tanrı veya tanrılara olan inançla değil; dine kaynak teşkil eden esas konu olarak kutsallık kavramına yapılan göndermedir.²⁷

Durkheim, kendine göre dinin objektif kriterlere dayanan bir tarifini yaparak konuyu araştırmaya başlamak ister. Bunu yapmasındaki amacı hem araştırmasının sınırlarını çizmek hem de dinle alakası bulunanlarla bulunmayanları ayırt etmektir.²⁸

2.4. Sosyal Dayanışma

Solidarizm, dayanışma ya da solidarite; herhangi bir topluluğu meydana getiren sınıf ya da grupların arasında ruhsal bir birlik hissi oluşturan düşünce, duygu ile ortak menfaatlerle birbirlerine karşılıklı şekilde bağlanmasına verilen isimdir. Dayanışma kavramını sosyoloji literatürünün bir parçası olarak ele aldığımız zaman karşımıza

²⁵ Kemalettin Taş, Sosyolojik Din Tanımları, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 39

²⁶ Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlk Biçimleri**, Ataç Yayınları, 2018, İstanbul, s. 79

²⁷ Gordon Marshall **Sosyoloji Sözlüğü** Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürücü, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 2005, s.156

²⁸ İzzet Er, **Din Sosyolojisi Bir Giriş Denemesi**, Bursa, 1994, s. 36-37

ilk olarak E. Durkheim çıkar. Durkheim'in yaşadığı dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarını düşündüğümüzde yetiştiği dönemin tarihsel çatışma ve kaos ortamının da etkisiyle meslek hayatına öncelikle şu sorularla başlar:

Toplumda düzenin ve dayanışmanın kaynağı nedir?

Sosyal sitemi bir arada tutan nedir?

Bu bağlamda kendi dikotomik teorisini geliştiren Durkheim, mekanik ve organik dayanışma kavramlarını geliştirmiştir.²⁹ Durkheim, tarihsel koşullar ve sanayi çağının getirdiği değişikliklerle toplumsal ilerleyişin yeni bir dayanışma tipini de ortaya çıkardığını belirtmektedir. Durkheim, yeni toplumsal düzen için yepyeni bir sosyal değişim çözümlemesi sunmakta idi. İlgili düşünceyi ortaya koyarken iki tür dayanışma şeklini (mekanik ile organik) bir araya getirip ve bu dayanışma tipleri arasındaki ayrımı izah ederken toplumsal iş bölümü kavramı ile ilişkilendiriyordu.³⁰

Emile Durkheim'e göre saf çıkardan uzak bir toplumsal iş bölümü; toplumsal düzenin işleyişini ve istikrarını sağlayan çok önemli bir fonksiyonu yerine getirir. İşbölümü esas olarak iki veya ikiden fazla kişinin arasında bir dayanışma hissi tesis etmektir. Toplumsal iş bölümünü etkin biçimde tatbik eden toplumlar toplumsal düzen de belirgin bir şekilde göze çarpar. Toplumsal dayanışma biçimi, toplumların taşıdıkları karakteristik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Sosyal dayanışma gelişmemiş toplumlar "mekanik dayanışma", gelişmiş toplumlardaysa "organik dayanışma" olarak açığa çıkar.

2.5. Sosyal Bütünleşme

Batı dilinde 'integration'un karşılığı olan 'bütünleşme' kaynaşmak, birleşme, yek vücut olmak, denge ve ahenk içerisinde olmak, düzen teşkil etmek, birliği ifade etmek gibi anlamlara gelmektedir. Sosyolojide ise sosyal yapının ve düzeninin unsurları arasındaki ahenkli, uyumlu, koordineli durum bütünleşme kavramıyla izah edilir.

Birçok toplum bilimci veya düşünür bahsi geçen sosyal bütünleşme kavramı ile yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. Sosyal bütünleşme kavramını tanımlama hususunda

²⁹ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, Haz. Ümit Tatlıcan, **Klasik Sosyolojik Teori**, Say Yayınları, 2018. s.155

³⁰ Giddens, **Sosyoloji**, S.48

bu kimseler arasında Fransız Sosyolog Emile Durkheim öncü olarak kabul edilmiştir. E. Durkheim'in işlevselciliğe en meşhur katkısı “*Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri*” adlı eseridir. Bu noktada E. Durkheim kimlik ile ortak değerler hususlarındaki etkileri açısından dinin pek çok ilkel kabilede güçlü bir bütünleştirici kuvvet olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bu bütünleştirici gücün benzer bir ifadesini İbn-i Haldûn'un teorisinde görmekteyiz. Haldûn bu durumu asabiyet kavramıyla açıklamaktadır. Ataerkil kabile toplumlarında kan bağı babanın soyundan devam etmektedir. Kan bağıyla oluşan ve baba soyundan gelen akrabaların oluşturduğu topluluğa “asabe” denilmekteydi. Tesanüd duygusuyla hareket eden topluluk üyeleri dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı koyabilmek ve dışarıdan bir saldırı mevzu bahis olduğu zaman bireyleri harekete geçirmek adına birleştirici ve bütünleştirici bir duyguyla hareket ederler. Bahsi geçen topluluğun tüm bireylerini tesanüd duygusu ile birbirlerine bağlayan, herhangi bir dış tehlike karşısında durabilmek ya da saldırıda bulunmak mevzu bahis olduğu zaman topluluğun tüm fertlerinin harekete geçebilmesini sağlayan dayanışma ile birlik ruhuna da “asabiyet” adı verilmekte idi. Asabiyet kavramını ataerkil kabile toplulukları üzerinden tipleştiren Haldûn'a göre asabiyet, sonuçta soy yani nesep birliğinden ileri geldiğinden, organik yakınlık arttıkça tek bir soydan gelenlerin arasında asabiyet de kuvvetlenir, bu sebepten dolayı ilgili yakınlık aileden başlayıp aşirete ve kabileye doğru genişledikçe asabiyet de güç kaybederdi.³¹

Sosyal bütünleşmenin tam olarak ne anlama geldiğine değinecek olursak; Ünver Günay, İbn-i Haldûn'un “asabiyet”inden söz ederken sosyal yaşamın oluşumu ile devam ettirilmesi adına ihtiyaç duyulan kaynak şeklinde açıkladığı ilgili kavram ve sosyal bütünleşme sorununa el atmıştır. Günay'a göre bütünleşme; toplum içerisindeki küçük gruplar, cemiyetler, cemaatler, menfaat birlikleri ve kurumlar gibi sosyal yapının farklı ögeleri arasında kaynaşma ile tamamlanma manasına karşılık gelmektedir. Bir başka ifadeyle toplum ile sosyal gruptaki baskın olan maddi ve manevi değerlerin o toplumu bir araya getiren bireyler tarafından alınıp kendisine mal edilmesi ve de bu sayede bireylerin toplumun maddi manevi değerlerini özümseyerek diğer unsurlarıyla uyumlu biçimde hayat sürmelerini ifade etmektedir.³²

³¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/asabiyet> Erişim Tarihi: 23/05/2023

³² Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, 10. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 340-44

2.6. Sosyal Çözülme

Sosyal bütünleşme kavramının neliğini anlayabilmek için öncelikle sosyal çözülme kavramına açıklık getirmek gerekir. Konumuz esas itibariyle sosyal bütünleşme kavramı etrafında şekillense de toplumun münferit bazı sosyal çözülme örneklerine sahne olduğu da kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak bu durumu bütüncül olarak ele aldığımızda sınırlı sayıda ortaya çıkan sosyal çözülme örnekleri sosyal bütünleşmenin gerçekleşmediği veya olmadığı anlamını doğurmaz. Sosyal bütünleşme gibi sosyal çözülme de toplumsal işleyişin bir gerçekliğidir. Toplumda sapma diye nitelendirdiğimiz durumlar sonucunda sosyal çözülme ortaya çıkar. Sosyal bütünleşme sosyal değişimin bir yönünü ifade ediyorsa diğer yönünü de sosyal çözülme ifade eder. Sosyal çözülme sosyal değişimin olumsuz yönde gerçekleşmesidir. Toplumsal değerlerin yozlaşması toplumu bir arada tutan sosyal tutkalın mukavemetini kaybetmesi demektir. Yozlaşma herhangi bir toplumun dini inanç ile toplumsal değerler sisteminin anlamını kaybetmesi yönünde olan farklılaşmayı ifade eder. Bu doğrultuda gerçekleşen farklılaşmada toplumsal düzeni sağlayan kültürel değerlerin görevsizlik durumu söz konusudur. Bununla birlikte kültürün diğer görevi de hiç şüphesiz denetim ile değerlerin oryantasyonunu sağlayabilmektir. Kültür ilgili işlevini yerine getiremez duruma geldiğinde yeni durumların oryantasyonu mümkün olmaz. Kültürün toplumsal değerler arasında yanlış olanı ayıklama ve doğru olanı özümseme işlevini gerçekleştirememesi bütün değerlerin dışarıdan yani diğer kültürlerden alınması durumunda toplumsal hayatta kırılmalara sebep olarak kültürü işlevsiz hale dönüştürür. Doğru ve yanlış ayrımı yapılmadan alınan bu ithal kültürün yerli işbirlikçileri de toplumsal hayattaki bu kırılma sürecini daha hızlı hale getirir.³³

Bilhassa popüler kültürün etkinliğini kazandığı modern çağda toplumsal çözülme kitle iletişim araçlarının dayatmasıyla hız kazanmaktadır. Toplumsal değişme, toplumda sabit tutulan bir değer kalmaması durumunda olumsuz yönde gerçekleşecek ve toplumsal çözülmeye evrilecektir. Özellikle teknolojik aletlere uyum sağlama medyayı, sosyal medyayı etkin kullanma dışarıdan kültürel unsurların alınması açısından sosyal çözülmeyi hızlandırma niteliği taşır. Bu açıdan toplumda bir sabite olmazsa toplumun kutsallaştırdığı bir değer kalmazsa dışarıdan aldığı her

³³ Zeki Arslantürk, Niyazi Akyüz, **Din Sosyolojisi 2**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 343

kültürel unsuru kendi kültürüne yansıtmakta, bu da değerlerin yozlaşmasına sebep olmaktadır.

Orhan Türkdoğan'a göre bir toplumu ayakta tutan en temel değerler etkinliğini yitirirse toplumsal çözülme başlar. Toplumsal sapma olaylarının artması, toplumdaki kurumların yeni toplumsal norm ile değerlere adapte olamaması, toplumsal çözülme sürecini hızlandırmaktadır.³⁴

2.7. Toplumsallaşma

Toplumsallaşma, kişinin hem kültürel değerler ile sosyal normlarını içselleştirerek hem de toplumsal rolleri ifa etmeyi öğrenerek topluma ait fertler haline gelmeyi öğrenme sürecidir.³⁵ Genel anlamda toplumsallaşma bireyin kendisini ait hissetmiş olduğu toplumun normlarını değerlerini ve kültürel öğelerini özümseyerek hayatına katması ve toplumsal yaşamın karakteristik dilini kendi hayatına uyarlaması yönündeki etkileşim sürecine gönderme yapar. Bireysel kişilik özelliklerinin kazanılmasında ve korunmasında da bu toplumsal öğelerin ve toplumun karakteristik dilinin etkisi büyüktür.³⁶

Toplumsallaşma sadece çocuğun sosyalleşme süreciyle ilgili değil bireyin tüm hayatı boyunca toplumsal ilişkilere katılma sürecini ifade eder. Toplumsallaşma, durağan ve olup biten bir olgu değil sürekli devam eden bir süreci ifade eder. Dolayısıyla insanın olduğu her yerde sosyalleşmeden bahsedilebilir.

2.8. Sosyal Değişme

Değişim, en basit tabiriyle mevcut durumda ortaya çıkan başkalaşma şeklinde anlatılabilir. Değişim olumlu yönde olabileceği gibi toplumsal saptamalara sebep olabilecek olumsuz yönde de gerçekleşebilir. Toplumsal değişim; toplumsal kurumların toplumsal yapı üzerinde etkili olma durumunu ifade eder. Önceki dönemlerde olduğu gibi günümüz toplumlarında da sosyal değişim hareketlerinde din başat bir role sahiptir. Sosyal değişim süreçlerinde din bazen normatif değerlerin uygulanmasında etkin rol alırken bazen din adına işlenen suçlar, din adına çıkarılan

³⁴Orhan Türkdoğan, **Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.182

³⁵Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 760

³⁶ Yakup Coştu, Toplumsallaşma ve Din, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 326

savaşlar ve katliamlar toplumsal değişimin olumsuz yönünü ifade etmektedir. Sosyal değişimin ana etmeni şeklinde toplumsal kurumlar içerisinde din, toplumların lehine veya aleyhine hem etkili hem de fonksiyonel bir role sahiptir.³⁷ Sosyal yapı içerisinde meydana gelen değişimler; siyasal, ekonomik, dini, kültürel, hukuki ve ahlaki nitelikte olabilir. Bu değişimler sistemlerin zaman içinde nasıl ve niçin değiştiğini ele alan bir hususu ihtiva eder. Toplumsal hayat içerisinde ortaya çıkan olayların farklılaşma ile başkalaşmaları çeşitli siyasal sistemlerin başarısızlık ile başarısını, küreselleşmek, demokratikleşmek, sekülerleşmek, siyasal, sosyal ve kültürel olayları mali olay ile olguları tam manasıyla anlayabilmek adına sosyal değişimi incelemek oldukça büyük öneme sahiptir. Sosyolojik olarak her bir toplum, doğasının gereği değişim süreçlerinin içerisinde geçer.³⁸

2.9. Sosyal Yapı

Genel anlamda bir sistemlilik halini gösteren oluşuma yapı denir. Sosyolojinin önemli kavramlarından birisi olan sosyal yapının kavramsal olarak neye karşılık geldiği ve neyi ifade ettiği konusunda bilim insanları arasında konsensüsün bulunmadığı bir gerçektir. Bu farklılıkların temel sebebi, sosyal yapı kavramının içeriğinde barındırdığı anlamdan ileri gelmektedir. Bu içerik ise çeşitli sosyolog ve sosyoloji ekolüne göre değişiklik arz etmektedir.³⁹ Sosyal yapıyı oluşturan her unsur (aile, din, hukuk, iktisat, kültür) yerine getirdikleri fonksiyon ve varlıkları itibarıyla sosyal yapıyı tamamlayıcı bir nitelik taşır. Sosyolojideki temel kavramlar toplum yaşamında sadece bir kez gelip geçen tekil unsurlar değil; üst üste tekrar eden tipik yapılardır. Bu noktada sosyolojik her bir hadisenin aynı zamanda da tarihi bir vaka olduğu reddedilemez. Toplumsal yapı incelemelerinde toplumda genellikle birçok yapı şekilleri birbiri içine geçmiş daireler şeklinde görünür. Toplumsal yapının alt katmanları olan cemaat ve cemiyet yan yana ya da iç içe girebilir. Bu gibi incelemelerde bahsi geçen çarpık olayları dikkatle incelemek ve göz ardı etmemek gerekir.⁴⁰

Din, bütün toplumlarda farklı şekillerde varlığını sürdüren bir kurumdur. Toplamların

³⁷ Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişme ve Din**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34-35

³⁸ Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişim ve Din**, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 271

³⁹ Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 246

⁴⁰ **Sosyoloji Teorileri-I**, Taplamacıoğlu, **Din Sosyolojisi**, s. 21

dinin üzerinde etkisi olduğu gibi dinin de toplumlar üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır.⁴¹ Dinin toplumlar üzerindeki bu etkisi bazen birleştirici olup topluluktaki farklılıkları bir zenginlik olarak gösterip ortak noktaları dikkate almamızı sağlar. Böylece ortak bir değer bulup toplumu oluşturan fertlerin bu değer etrafında bir araya gelmesini ve birbirlerini desteklemesini ister. Bazen de din toplum üzerinde ayrıştırıcı bir role sahip olup insanlar arasındaki farklılıklardan hareketle bireyler arasında çatışma, ayrışma, bölünmeye sebep olabilir. Böylesi durumlarda din toplumu olumsuz yönde etkilemektedir.

2.10. Toplumun Dini Etkilemesi

Din ile toplum arasındaki ilişki konusundaki genel ilke; ikisinin de birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği gerçeğidir.⁴² Bütün dinler birtakım sosyal koşullar altında ortaya çıkar ve belli birtakım sosyal gruplar tarafından varlığını devam ettirir.⁴³ Böylece bütün dinler içine doğdukları toplumun yapısından ve özelliklerinden izler taşır. İster tek Tanrılı ister çok Tanrılı dinler olsun; ister semavi ister beşeri olsun bütün dinler, içinden çıktıkları toplumdan izler taşırlar. Gerek kutsal kitaplardaki buyruklardan, gerekse ortaya koydukları emir ve yasaklardan o toplumun özelliklerinden izler taşır. Bu da toplumun dini şekillendirmede etkili olduğu tezini güçlendirir.

İnsanlık tarihine göz attığımızda bütün toplumların bir inanç sistemine sahip olduğunu görmekteyiz. Ama bununla birlikte her toplumda sanatsal, edebi ve felsefi etkinlikten söz edilemez. Çünkü sanat, edebiyat, felsefe gibi etkinlikler insanların ihtiyaçlarını bir seviyeye kadar karşılamalarından sonra ortaya çıkan lüks ihtiyaçlar olarak görülmüştür. Ancak inanç, temel fizyolojik ihtiyaçlar gibi birinci dereceden karşılanması gereken bir ihtiyaç gibi görülmüştür. Bu da gösteriyor ki insanlık tarihi boyunca temel fizyolojik ihtiyaçlar gibi inanç da bir ihtiyaç olarak görülmüş ve her toplumda farklı formda dahi olsa bir inanç sisteminin gelişmesine temel oluşturmuştur.

⁴¹ Hans Freyer, **Din Sosyolojisi**, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964, s. 64

⁴² Mustafa Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, Açılım Kitap İstanbul, 2015, s.168

⁴³ Johahim Wach, **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987. s. 33

2.11. Dinin Toplumu Etkilemesi:

Din toplum ilişkisini incelediğimiz zaman araştırmamızın temel konusu da olan sosyal bütünleşmenin din toplum ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi ve dinin toplumu olumlu yönde etkilemesi tezine dayalı görüş üzerine inşa edilmiştir. Her din içinden çıktığı toplumun kötüye giden gidişatını, olumsuz olan koşullarını değiştirmeyi vaat etmek üzerine kuruludur. Bu yönüyle bir bakıma müntesiplerine umut vadeden onlara daha iyi bir yaşam standardı sunan ilkeler geliştirmiştir. Dinlerin çıkış noktası olan anlayış insanların bağlandıkları bir kurtuluş fikridir. Dinlerde anahtar kavram olarak kabul edilen hatta bazı dini düşüncelerin merkezinde yer alan kurtuluş inancı dinler tarihinin temel araştırma konularından biridir. Bu kurtuluş bazen maddi bir sıkıntı ve zorluktan kurtuluş bazen manevi bir cezadan kurtuluşu vadeder.⁴⁴ Bu yönüyle her din mevcut sistemin yerine daha iyi ve müntesiplerine daha fazla mutluluk verecek bir sistem önerir.

İnanç sistemi toplumsal hayata dair birtakım normlar geliştirerek toplumsal hayatı etkilemektedir.⁴⁵ Din, inşa ettiği kurallar çerçevesinde toplumsal kontrolü sağlar. Ayrıca din, bireylerin belli şekilde davranmalarını teşvik ederek toplumsal düzene katkıda bulunur.⁴⁶ Hayata ve yaşadığı dünyaya dair anlam arayışı içerisinde olan bireyin yaşadıklarına anlam vermeye yarayan din, insanlarda ait olma duygusu da sağlar. Onların kimlik kazanmalarında da etkili olur.⁴⁷

Sosyal bütünleşmenin dinle ilişkisini anlamının en etkili yolu; din gibi diğer sosyal kurumların da toplumsal ilişkilerde ne boyutta etkin olduğunu ve toplumsal değişimi ne ölçüde etkilediğini belirlemekten geçer. Toplumsal kurumlar, toplum içerisindeki etkinliğine göre toplumun değişimini ve farklılaşma sürecini yakından ilgilendiren bir işleve sahiptir. Her toplumsal kurum toplumun işleyişine katkıda bulunur. Bir sosyal kurumun varlığını devam ettirebilmesi toplum içerisinde bir işlevi yerine getirmesine bağlıdır. Toplum içerisinde herhangi bir işlevi kalmayan veya bu işlevi başka bir kuruma devredilen sosyal kurumlar kendiliğinden kaybolur veya başka bir kuruma dönüşürler.

⁴⁴ Fuat Aydın, Dinlerde Kurtuluş Anlayışı Teorik Bir Giriş Deneme, **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s.71

⁴⁵ Abdurrahman Güneş, **Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 24, sayı: 1, Elazığ, 2014, s. 153-164.

⁴⁶ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 4

⁴⁷ Ali Coşkun, **Din ve Kimlik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, 2003, s. 523

III. BÖLÜM

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmamızın kuramsal çerçevesi işlevselcilik teorisine dayanmaktadır. Toplumsal değişmeyi makro sosyolojik düzeyde açıklayan fonksiyonalist teori toplumu organizmacı bir anlayışla açıklamakta ve toplumu bir organizma olarak görmektedir. Nasıl ki organizmada herhangi bir organın yerine getirdiği fonksiyonda gerçekleşen bir aksaklık o organizmanın diğer yönlerinde de aksaklığa sebep oluyorsa; aynı şekilde toplumdaki herhangi bir kurumda gerçekleşen bir aksaklık veya değişim de diğer kurumları etkilemektedir. Bu genel anolojik açıklama, toplumsal değişme kuramlarından organizmacı yaklaşımın temel çerçevesini oluşturmaktadır. Toplumu organik bir yapı olarak gören fonksiyonalizm, bu yönüyle evrimci çizginin görüşünü paylaşmaktadır. Toplumsal bütünleşmeyi işlevselcilik teorisi içerisinde ele alan en önemli temsilcisi Emile Durkheim'dir. Daha sonraları onun takipçileri konumunda olan Parsons'un görüşleri toplumsal bütünleşme teorisini temellendirmede çok önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan araştırmamızı Durkheim ve onun takipçilerinin işlevselci görüşlerine dayandıracağız.

3.1. İşlevselcilik

3.1.1. Tarihçe

Sosyolojide işlevselciliğin kaynağı, Aristocu bilimin reddiyle başlar. Aristocu fizik anlayışı evrenin merkezinde dünyayı konumlar. Dünya evrendeki diğer unsurların tersine hareketsizdir. "Hareket maddenin içinden kaynaklanır, dışarıdan değil" şeklindeki anlayış klasik bir biçimde değerlendirilip reddedilmiştir. 17. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler; özellikle Kopernik'in yer ve hareket teorileri, teleskobun icat edilmesi, Galileo'nun çalışmaları, geleneksel fizik anlayışından ve geleneksel bilim anlayışından epistemolojik bir kopuşu temsil etmektedir. 17. yüzyılda fiziksel gelişmelerle birlikte biyolojik gelişmeler de çok olmuştur. Bu yüzyılda biyologların çalışmaları Aristocu anlayışı reddeder ve mekanik evren tasarımına bağlı yeni bir model geliştirirler. Aristo, insan bedeniyle kalp arasındaki ilişkiyi evren ile güneş arasındaki ilişkiye benzetir. "Kalp de güneş gibi ısı ve ışık kaynağıdır" der. 17. yüzyıl biyologları ise dönemin mekanik paradigması içinde yeni bir düşünce ortaya atar.

Kalbi su pompasına benzetir. Böylece kalp ile damarlar arasındaki bağı keşfederler. Paradigmalar gerçekliğin nasıl çalıştığına dair bir içgörü sağlar. Bu da gerçekliğin kendisi hakkında farklı bilgilere ulaşmamızı sağlar. 17. yüzyılda hem fizik hem biyolojideki gelişmeler sosyolojide de yeni bir paradigmanın habercisi olmuştur. Buna göre toplum, mekanik bir sistem olarak tasavvur edilmiştir. Sosyolojiyi bir bilim olarak, Auguste Comte ile başlatmış olsak da sistematik bir sosyoloji anlayışını ilk defa Emile Durkheim'de görürüz.

Toplumsal çeşitli unsurlarının süreklilik arz etmesi, dinamik bir yapıya sahip olması, sosyolojik anlamda birlikte çalıştığı bu parçalar arasındaki ilişkinin karmaşıklığını, bu karmaşıklığa rağmen aralarındaki anlamlı bütünlüğünün incelenmesi gerektiğini savunur. Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spencer, Talcott Parsons, Robert Merton gibi sosyologlar bu teorinin asıl temsilcileridir.

Fonksiyonalizm, geleneksel bilim anlayışının karşısında tutarlı ve geçerli varsayımlarıyla ortaya çıkan en temel teoridir.

İşlevselciliğin üç çeşidi vardır:

3.1.1.1. Toplumsal İşlevselcilik

Temsilcisi Durkheim'dir. Ona göre toplumsal olgular bireysel ihtiyaçları karşılamak için işlevde bulunmazlar. Bu toplumsal olguların genel işlevi toplumsal uyuma katkı sağlamalarıdır. Sosyolojik açıklamaların olduğu alanlarda din konusuna değindiğimiz her yerde karşımıza ilk Durkheim ismi çıkmaktadır. Durkheim temel sosyolojik teorisini oluştururken din sosyolojisi konusundaki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Din sosyolojisi alanında hâlâ temel klasiklerden sayılan *Dini Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserini kaleme almıştır.

3.1.1.2. Bireysel İşlevselcilik

Temsilcisi Antropolog Bronislaw Malinowski'dir. Toplumsal olgular bireyin ihtiyaçlarını gidermek için işlevde bulunduğunu savunur. Toplumsal işlevselcilerin tersi bir görüşe sahiptir. İnsanın iki temel güdüsü olan açlık ve cinselliği tatmin etmek ve düzenlemek için kültür örgütlenir. Malinowski'ye göre insan kendi halinde yaşar. Bu doğal ortamda biyolojik ihtiyaçlarını karşılama eğilimi gösterir. Böyle bir gayret içinde iken gelişmiş bir zihinsel yapı sebebiyle kültür denilen kurumsal sistem

bir varlık alanı meydana getirir. Bireyin içerisinde yaşadığı kültürün ve sosyal sistemin bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasını bekler. Ayrıca bunu gerçekleştirirken de bireye birçok sorumluluk yüklemektedir. Malinowski beslenme ve çoğalma şeklindeki iki temel ihtiyacın karşılanmasını önemsemiştir. Bununla birlikte ikinci plana ittiği hareket özgürlüğü, gruplaşma, güven, sevgi gibi psiko-biyolojik ihtiyaçların olduğunu da kabul etmiştir.⁴⁸

3.1.1.3. Bireyler Arası İşlevselcilik

Temsilcisi İngiliz Sosyal Antropolog Radcliffe-Brown'dur. İlk sosyal ilişkilerin bireyler arasında baskı ve uyarılma mekanizması olarak işlevde bulunduğunu söyler. Radcliffe-Brown daha çok sosyal yapıya önem vermiş. Ona göre sosyal yapı belli bir bölgede yaşayanların siyasi birlik ve akrabalık sistemi içerisinde örgütlenmiş grupların birbiriyle olan ilişkilerinden müteşekkildir. Sosyal düzen bireyler arası çatışmanın azaltılması ile mümkündür. Radcliffe-Brown'un toplumu oluşturan parçaların aynı önem derecesine sahip olmadığı ve parçaların birbirinden bağımsız ele alınabileceği yönündeki düşüncesi toplumda yapıyı işlevin önüne koyması olarak yorumlanmış bu yönüyle yapısal işlevselci olarak değerlendirilmiştir

İşlevselcilik, toplumdaki her bir unsurun işleyişi diğer unsurların işleyişini etkiler temel varsayımına dayanır. Bir sistemin unsurları işlevsel olarak karşılıklı ilişki içerisinde olduğu diğer unsurların devamlılığını sağlar. İşlevselcilikte toplum bir bütündür, hiçbir parçası diğerlerinden ayrı düşünülemez. Toplum her bir parçası birbirleriyle ilişkili ve anlamlı bir bütün oluşturan bir sistemi ifade eder. İlgili görüş ışığında sistemin bir bölümünde ortaya çıkan bir değişim sistemin öteki bölümlerinde bir dengesizliğe yol açar.⁴⁹

İşlevselciliğin özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- 1) Toplumsal yapı bir bütündür. Birbiriyle ilintili parçalardan oluşan bir sistemdir. Bu yapının her parçasının kendine ait özel bir işlevi vardır. Her parçanın anlamı sadece sistem içerisinde kendine has fonksiyonu gerçekleştirdiği bütün ile ilişkisi içerisinde açığa çıkar. Bunun için esasında toplum birbirlerine bağımlı ve genelde hepsinin sistemin bütünleşmesi ile

⁴⁸ Emine Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2021, s. 105

⁴⁹ Ruth A. Wallace, Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2013, s. 43

uyarlanmasına katkı sağlayan üyelerden meydana gelen bir sistemdir.

- 2) Sistem kavramını sosyoloji biliminin bir enstrümanı olarak değerlendirdiğimizde bu kavramın Pareto'nun sosyal sistem teorisinden sosyoloji literatürüne dâhil olduğunu görmekteyiz. Pareto toplumu birbirine bağlanmış parçalardan meydana gelen bir bütün, dengedeki bir sistem şeklinde açıklar. Sistem kavramı işlevselcilik teorisinin temelinde yer alan ve her aşamasında karşımıza çıkan bir niteliğe sahiptir.
- 3) Sosyal sistemi oluşturan her unsur bir bütün şeklinde sistemin ihtiyaçlarıyla bağlantılı özel fonksiyonların yerine getirilmesi oranında vazgeçilmez bir ehemmiyet taşır.⁵⁰

İşlevselci din sosyologların öncülerinden biri de hiç şüphesiz Durkheim'dir. Dini, sosyal bir olgu şeklinde kabul eden Durkheim; ayrıca dini sosyal deneyimin de bir yansıması şeklinde kabul eder. Durkheim açısından din geçmişten bugüne toplumların tamamında varlığını koruyan sosyal bir fenomendir. Durkheim sosyolojisinin kaynağını meydana getiren kolektif bilinç anlayışında dinin oldukça merkezi bir yeri bulunmaktadır. Toplumdaki ortak tasavvurların tamamına karşılık gelen kolektif bilincin kaynağı dini inançlardan oluşur.

Fonksiyonalizm teorisini anlayabilmek ve kurgulayabilmek için inşasında etkisi olan tüm temsilcileri ve bu teoriye kattıkları değeri vurgulamak gerekir. Bu yönüyle fonksiyonalizm temsilcileriyle sosyolojinin fonksiyonalizm ile aynı paydada buluştukları, fonksiyonalizmin sosyoloji ile aynı anlamda kullanıldığını düşündürmektedir. Toplumsal yapının unsurlarına toplumsal kurumların işlevlerini fonksiyonalist teori içerisinde anlamlandırdığımıza göre sosyolojinin bir bilim olarak toplumdan anladığı ve toplumun da sosyolojiden beklediği işlevleri fonksiyonalist teoriyle dile getirdiğini görmekteyiz.

3.2. Emile Durkheim (15 Nisan 1858-15 Kasım 1917)

“Fransa'nın siyasi ve toplumsal huzursuzluklarla dolu, çalkantılı bir geçiş döneminde rastlayan yaşamı, 15 Nisan 1858'de Fransa'nın Lorraine vilayetinin doğusunda yer alan Epinal'de başlar. Babası bir hahamdır. Durkheim aile geleneğini izleyerek küçük

⁵⁰Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 272

yaşlarda babası gibi haham olmaya karar verir. Bu yüzden ilk olarak İbranice öğrenmeye başlar. Bu arada aynı zamanda laik eğitim yapan bir okulun derslerini izlemeye çalışır. 13 yaşında iken Katolik olan kadın öğretmenin etkisiyle Katolikliğe karşı yoğun bir ilgi duyar. Sonraları inanç olarak agnostik (Allah'ın ve gerçeğin bilinemeyeceğine inanan kimse) olur. Durkheim, okuduğu 'College d'epinal'de (Epinal Koleji) oldukça başarılı bir öğrencilik hayatı geçirir. Bu dönemde birçok ödül alır. Sonra Fransa'nın en büyük liselerinden biri olan ve Paris'te yer alan 'Lycee louis-le-Grand'e (Louis e-Grand Lisesi'ne) devam eder. Burada Durkheim kendini 'Ecole Normale Superieure'un sınavlarına hazırlar ve bu okula girmek için yoğun bir girişimde bulunur. Sonuçta 1879'da Ecole Normale Superieure'a kabul edilir. Durkheim 'Ecole Normale'de birçok ünlü kişi ile tanışma olanağı bulur. Bu kişiler arasında büyük filozof Henri Bergson, sosyalist lider Jean Jaures de vardır. Bunun yanı sıra ünlü psikolog Pierre Janet, filozof Gablot Durkheim ile aynı sınıftadır. Genç ve başarılı olan Durkheim'in Ecole Normale'e kabul edilmesi onun yaşamında büyük bir başarı olmasına rağmen Durkheim bu okuldan memnun değildir. Bu okulda eğitim müfredatı özellikle edebiyat ve estetik ağırlıklıdır.”⁵¹ “Bu durum Durkheim'in hoşuna gitmez. Ancak, Durkheim bu okulda aralarında Jean Jaures'in de bulunduğu birçok ünlü arkadaş kazanır, memnun kalmadığı Ecole Normale'den 1882 yılında başarılı bir şekilde mezun olur. Liard, dosyaları inceleyerek, Durkheim'in mezuniyetinden kısa bir süre sonra okul müdürünün hazırladığı kısa değerlendirmenin de kanıtladığı gibi, Ecole Normale'de en azından büyük tarihçi Fustel de Coulanges'den daha başarılı olduğunu kolayca görebildi:

*“Çok mükemmel bir öğrenci: Hem sağlam hem özgün olan kuvvetli bir akıl ve dikkate değer bir olgunluk. Felsefî çalışmalar, özellikle psikoloji için gerçek bir yeteneği vardır, hocaları ona çok değer vermektedir. Ecole Normale, onu, en çok çalışan ve sınıfında geçmeyi en çok hak eden öğrenci olarak Adolphe Garnier ödülü ile ödüllendirmiştir.”*⁵²

“Durkheim, Ecole Normale'den mezun olduktan sonra akademik yaşamına felsefe öğretmeni olarak başlar. 1882-1887 yılları arası Paris'in çeşitli liselerinde felsefe dersleri okutur. Söz konusu yıllar arası Durkheim, aynı zamanda bilimsel çalışmalar yapmak için Almanya'ya gider. Durkheim, Almanya'da bilgi incelemesi metotları,

⁵¹ Kızılcıçelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 169.

⁵² Kızılcıçelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 169-170.

ahlaki felsefe araştırmaları ve sosyal bilimler konusunda araştırmalar yapar. Zamanının büyük bir kısmını Berlin ve Leipzig'de geçirir. Özellikle Wilhelm Wundt'un laboratuvarında çalışır ve Willhelm Wundt'dan etkilenir. Bu ara Durkheim ünlü sosyologlardan Gumpłowicz, Schaffle ile Fransız sosyal felsefecisi Fouille'nin tesirinde kalır. Durkheim, 1885-1887 yılları arası sonraları tesirinde kaldığı ünlü Alman düşünürlerden Schaffle, Lilienfeld ve diğer Alman düşünürlerin çalışmaları ile ilgili yazılar yayımlar. Schaffle'nin '*Bau und Leben Des Sozialen Körpers (Sosyal Bedenin İnşası ve Yaşamı)*' isimli çalışması Durkheim'in ilk yazılarındanr. Durkheim 1883'lü yıllarda sosyalizm ile ilgilenmeye başlar. Bu sıralar Durkheim 'İş Bölümü' adlı çalışmasının ilk planlarını yapmaktadır. Yaptığı çalışmaları ile ön plana çıkan ve dikkatleri üzerine çeken Durkheim, 1887 yılında Bordeaux Üniversitesi'nde pedagoji ve sosyoloji derslerine girer.”⁵³

“Böylece, öğretmenlere eğitim ilkelerini öğretecek olan pedagoji dersi (Bordeaux'da) Durkheim'in temel işi olur. Fakültenin ayrılan dekanı Durkheim'a bu derslerle ilgili olarak daha başka ne öğretebileceği konusundaki fikirlerini sorar. Genç sosyoloğun verdiği yanıt şöyledir: *Benim amacım sosyal bilim üzerine ders vermek. Dersin teması olarak toplumsal dayanışmayı ele almayı öneriyorum.*”⁵⁴

“Durkheim ilk sosyoloji dersini, söz verdiği gibi, toplumsal dayanışma konusuna ayırır. Bordeaux'daki ikinci yılında “*Aile Sosyolojisine Giriş*” dersini verir ve bu ilk derste daha önceki yılda “sosyolojinin ilk sorunu” ile uğraşırken anlattığı şeyleri özetler. Bu özetten çıkan sonuç şudur: Sosyolojiyi çevreleyen ilk sorun, toplumsal dayanışma sorunu ‘insanları birleştiren bağların neler olduğunu yani toplumsal bütünlüğün oluşumunu nelerin belirlediğini’ bilmektir. Bordeaux Üniversitesi'ndeki çalışmalarının yanında Durkheim Louise Dreyfus ile evlenir. Marie ve Andre adında iki çocukları olur. Ancak Durkheim'in ailesi ile ilgili çok az şey bilinir. Durkheim'in karısı Yahudi asıllı biri olup Yahudi aile ritüellerine uyan biridir. Durkheim Bordeaux'daki akademik yılları boyunca oldukça verimli olur ve makaleler yazmaya başlar, ele aldığı konular arasında Tonnie'sin '*Gemeinschaft und Gesellschaft*' (Topluluk ve Toplum) adlı ünlü çalışması da vardır. 1893 yılında Durkheim '*İş Bölümü*' başlığını taşıyan ve sonraları çok etkili olan doktora tezini savunur ve Paris

⁵³ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 170.

⁵⁴ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 171.

Üniversitesi'nden doktora unvanı (Ph degree) alır.”⁵⁵

“Ayrıca ‘Montesquieu’ üzerine hazırladığı Latince tezini de savunur. Durkheim sadece iki yıl sonra ‘*Les Regles de la Methode Sociologique (Sosyolojik Metodun Kuralları)*’ adlı çalışmasını, bu çalışmasından iki yıl sonra ise ‘*Le Suicide (İntihar)*’ adlı bu kitabını yayımlar. Durkheim bu üç ünlü çalışması ile sosyolojide çok önemli bir yer edinir. Bu yıllarda Durkheim’in yayınladığı bir başka çalışma ise ‘*Birey ve Kolektif Tasavvurlar*’dır. Bordeaux Üniversitesi'nde 9 yıl çalıştıktan sonra Durkheim, Fransa'da sosyal bilimler alanında ilk profesörlük unvanını alır. 1902 yılında Sorbonne Üniversitesi ahlaki eğitim kürsüsünde bulunan Ferdinand Bussion, yeni Combes hükümetinde bakanlık teklifi alınca boşalan kürsüsüne Durkheim çağırılır. Ve Durkheim, Sorbonne Üniversitesi'ne ‘*Eğitim Bilimleri Profesörü*’ olarak atanır. 1913 yılında Durkheim’in kürsüsünün adı ‘*Sosyoloji ve Eğitim Bilimi*’ olarak değiştirilir. Durkheim, Sorbonne'da ölümüne kadar ahlak, eğitim, din, pragmatik felsefe üzerine dersler verir. Durkheim, yaşamının son yıllarına doğru dinsel olgunun incelenmesi konusunda yoğunlaşır. Özellikle Robertson Smith ve İngiliz Antropoloji okulunun etkisiyle ilkel dinlerin (primitive religion) incelenmesi üzerine detaylı çalışmalar yapmaya başlar ve 1912 yılında son çalışması olan “*Elementary Forms of Religious Life*” (Dinsel Yaşamın İlkkel Biçimleri) yayınlanır. Bazılarına göre bu eser, onun olgunluk çağının en başarılı ürünüdür. Bazılarına göre de bizzat kendi yöntem kurallarına aykırı olarak geliştirdiği ve sonuç olarak da metafizik bir soruna sosyolojik bir yanıt bulmaya çalıştığı talihsiz bir eserdir. Paylaşım Savaşı'nda (1915) oğlu Andre ve birçok meslektaşını kaybeder. Bu duruma çok üzülen Durkheim 15 Kasım 1917'de 59 yaşında iken ölür.”⁵⁶

Durkheim'in en önemli görüşü aslında toplumsal iş bölümü ile ilgili görüşüdür.

3.2.1. Toplumsal İşbölümü

“Durkheim'in sosyolojik düşüncede önemli yer tutan çalışmalarının başında ‘*Toplumsal İşbölümü*’ adlı yapıtı gelir. Durkheim’a göre iş bölümü, tamamen modern bir fenomen değildir; geleneksel hatta ilkel toplumlarda da iş bölümü vardır. Örneğin ilkel toplumlarda cinsiyete dayalı bir iş bölümü vardı. Ancak, Durkheim’a göre iş

⁵⁵ Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 171.

⁵⁶ Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 172.

bölümü sosyolojik terminolojinin bir unsuru olarak modern toplumlarda görülen ve yüksek derecede uzmanlaşmanın ortaya çıkması modern endüstriyel üretimin bir sonucudur.”⁵⁷ Toplumsal iş bölümü ile ilgili olgular günümüzde herkesin dikkatini çekecek ölçüde yaygınlaşmış bulunuyor. Çağdaş endüstrinin gösterdiği ilerleme eğilimi konusunda artık yanılğı yok. Çağımız zaman geçtikçe daha güçlü ölçüde makinelerin varlığına bağlı hale geliyor. Büyük güçlerin ve yüksek sermayelerin bir araya gelmesine sonuç olarak da işlerin aşırı ölçüde bölünmesine yol açmaktadır. Yalnızca fabrikaların içlerindeki işler birbirlerinden ayrılıp sonu gelmez biçimde bölmekle kalmıyor. Her bir fabrika da ayrı bir uzmanlık alanı oluşturarak daha yeni uzmanlıkları birlikte zorunlu hale getiriyor.⁵⁸

“Durkheim’a göre iş bölümü üzerine ilk kuramı ortaya atan, Adam Smith’tir. Ama Adam Smith, daha sonra da John Stuart Mill, iş bölümünü genel bir olgu olarak görmekten çekinmişlerdir. İşbölümünün tarım alanında olanaklı olamayacağını savunmuşlardır. Oysa bugün iş bölümü (Durkheim’a göre), endüstri alanında olduğu kadar tarım alanında da gelişmiştir. Günümüzde ekonomistler iş bölümünü, insan toplumlarının üstün bir kanunu ilerlemenin de başlıca etmeni sayıyorlar. Ama iş bölümü yalnız ekonomi alanında, politika ve yönetim hayatında değil; bilim, sanat eylemlerinde de kendini gösterir. Bu kadar genel olan toplumun yapısıyla sıkı bir ilişki halinde bulunan iş bölümünün, normal bir olgu olarak kabul edilmemesi olanaksızdır.”⁵⁹

“Kısacası iş bölümü, toplumdaki dayanışmayı sağlar. Şimdi de bu konu ile bağlantılı olarak mekanik dayanışma ve organik dayanışma üzerinde duralım. Bu çerçevede dayanışmayı somut olarak gözlemlemek için hukuk kurallarına değinelim.”⁶⁰

Toplumsal dayanışma bağının ne olduğunu anlamak, hukukla birlikte çiğnenmesi suç olan eylemleri ifade etmek demektir. Suç işleyene karşı ceza denilen özel bir tepkiyle ortaya çıkan bir eylemi ifade ediyor. Bu toplumsal dayanışma bağının ne olduğunu araştırmak ya da cezaya yol açan nedenin ne olduğunu daha açık bir ifadeyle suçun

⁵⁷ Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 190.

⁵⁸ Emile Durkheim, *Toplumsal İş Bölümü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2023, s. 63

⁵⁹ Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 191.

⁶⁰ Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 191.

özünün ne olduğunu sormak demektir.⁶¹

“Durkheim, Tonnies'in '*Gemeinschaft ve Gesellschaft*' kavramlarına benzer bir şekilde, '*Toplumsal İş bölümü*' adlı incelemesinde toplumu mekanik ve organik dayanışma olarak iki ayrı tipe doğru polarize eder. Durkheim'a göre toplumsal iş bölümü geliştikçe, diğer bir deyişle iş bölümü ile mekanik dayanışmanın egemen olduğu farklılaşmamış toplum tipinden, organik dayanışmanın yaygın olduğu farklılaşmış toplum tipine geçilmektedir. Bu hususta Durkheim, iş bölümünün gelişmesinde temel unsur olarak nüfus yoğunluğunu (population density) bunun zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan karmaşık toplumsal ilişkileri görür. İş bölümünün sonucunda organik dayanışmanın etkin olduğu toplum tipi ortaya çıkmıştır. Bu toplum tipinde bireyler heterojendir, mekanik dayanışmada egemen olan ortak düşün ve ahlaki benzerlik bu toplum tipinde ortadan kaybolmuştur. Bireysellik (individualism) ve uzmanlaşma ön plana çıkmıştır. Diğer bir deyişle, organik dayanışmada bireyler farklı görevler üstlendikleri için farklılaşırlar. Buna koşut olarak bireysel irade bağımsızlaşıp gelişirken, toplu irade de o ölçüde etkinliğini kaybeder. Ayrıca Durkheim'a göre nüfus yoğunluğu, toplum içindeki sosyal kontrolü güçleştirir. Burada etkili olan faktör 'kolektif bilincin' kaybolmasıdır. Mekanik dayanışmadaki kendiliğinden yani bir dış etkiye bağlı olmaksızın oluşan ilişkilerin (spontaneous relations) yerine, organik dayanışmada sözleşmeye dayalı ilişkiler (contractual relations) egemendir. Kısacası, canlı organizmadaki türlü organların birbirlerini destekleyen fonksiyonları sayesinde 'bütün'ün yaşamını sürdürmelerine benzeyen organik dayanışma da uzmanlaşma sonucu bireyler arası farklılaşma ortaya çıkmıştır. Her birey diğer bireylerin gördüğü işe muhtaç bir hale gelmiştir, böylece insanlar birbirlerini tamamlar durumdadırlar. Yani farklılaşma yolu ile bütünleşme ön plana çıkmıştır.”⁶²

“Durkheim'a göre iş bölümünün gelişmesi ile mekanik dayanışma yerini organik dayanışmaya bırakır. Buna koşut olarak cezalandırıcı hukukun yerini iade edici hukuk alır. Durkheim'a göre bir toplumda iş bölümü ne kadar gelişmişse, kolektif vicdanın düzenleyemeyeceği türden toplumsal ilişkiler o kadar çoğalmış demektir.”⁶³

“Cezalandırıcı hukuk kuralları ile iade edici hukuk kurallarının, ayrı ayrı dayanışma

⁶¹ Durkheim, *Toplumsal İş Bölümü*, s. 99

⁶² Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 192.

⁶³ Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 192.

türlerini yansıttığı tespit edilince bunlardan organik dayanışmanın, iş bölümünün sonucu olan bir hukuku doğurduğu, iş bölümünün ise belli bir toplumsal aşamaya gelmiş toplumlarda geliştiği bilinince, herhangi bir toplumun hukukuna bakıp onun toplumsal yapısı ve gelişmişlik derecesi hakkında bir fikir edinebiliriz. Tüm bunlarla birlikte, Durkheim’a göre iade edici hukukun yaptırımında bir kefareet yoktur, sadece eski hali yerine getirmek vardır. İade edici hukukta toplum işe karışmaz, ilgililerin gerekli örgütlere başvurması gerekir. Ama iade edici hukukun mekanizmasını işleten yine toplumdur. Örneğin; işçi-işveren anlaşmazlıklarını çözen mahkemelerin başında belirli işlerde uzmanlaşmış bir yargıç ve avukat gibi uzman kişilerden meydana gelmesi hep iade edici hukukun ürünüdür. Bu bakımdan iade edici hukukta, dolaylı da olsa, toplum yine işe karışmaktadır.”⁶⁴

3.2.2. İntihar

Durkheim’da intihar görüşü ise şöyledir: “Emile Durkheim *‘Le Suicide-Etude Sociologique’* (İntihar Üzerine Toplum Bilimsel İnceleme) adlı yapıtını ilk olarak 1897 yılında yayımlar. Bu yapıtında Durkheim başlıca iki amaç güder:

- 1) “Bireye ilişkin alanın, sosyal (yani toplu durumda yaşama zorunluluğundan kaynaklanan) tarafları mevcuttur; toplumsal olguların etkenleri de ancak toplumsal nitelikte etkenler olabilir” görüşünün altını çizmek, böylece sosyolojinin bilimler sahasında rüştünü ispatlamak,
- 2) Kapitalist-sanayi toplum koşullarına girmiş bulunan Batı Avrupa toplumlarında, temel toplumsal fonksiyonlarını yerine getirmesi gerekli olan kurumların, bu yeni koşullara uyarlanamadıklarını göstermek. Aile, eğitim, siyasal erk, ekonomi, inanç ve ideoloji gibi kurumlarda ortaya çıkan değişimlerin anlaşılıp açıklanabileceğini ve bilgili olarak belli amaçlara doğru yönlendirilebileceğini vurgulamak Durkheim’in her iki amaç için seçtiği inceleme konusu intihar olgusudur.”⁶⁵

“Durkheim, intiharın nedenini toplumda aramak gerektiği fikrini istatistiklerle kanıtlamadan önce intiharı, toplumsal olmayan nedenlere bağlayan kuramları gözden geçirir ve bu kuramların bir eleştirisini yapar. Durkheim’a göre, insanı intihara

⁶⁴ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 195.

⁶⁵ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 198.

sürükleyen toplumsal olmayan nedenler; ya delilik, sarhoşluk, ırk, soyaçekim gibi psiko-organik yapıyla, ya da iklim, ısı gibi fizik çevreyle ilgili olabilir. Durkheim, intiharın toplumsal olmayan nedenleri üzerine ileri sürülmüş teorileri beş kısma ayırarak incelemektedir. İşte Durkheim, "*İntihar*" adlı yapıtının birinci kısmında, intiharla; a) Delilik, sarhoşluk, b) ırk, soyaçekim, c) İklim, ısı vs. ile d) Taklit arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını sorgular ve bunları yanıtlamaya çalışır."⁶⁶ Dikkatli bir çalışmasıyla Durkheim intihar olgusunun yalnızca psikopatolojik, ırk, kalıtım, coğrafi faktörler, taklit, suç gibi psikolojik faktörlerden biri veya fakirlik, mutsuz, aşk gibi kişisel motiflerle açıklanmayacağını göstermektedir.⁶⁷

"Durkheim; "Toplumsal bir olgunun nedeni yine toplumsal bir olguda aranmalıdır" kuralına dayanarak, intiharın nedenini psikolojik olaylarda ya da doğal çevrede değil, yine toplumda arar. Durkheim'in böylesi bir çerçeve içerisinde ortaya koyduğu intiharın dört tipi vardır."⁶⁸ Bunlar:

- a) Bencil (egoistic) intiharlar:
- b) Elcil (altruistic) intiharlar:
- c) Anomik intiharlar:
- d) Özgecil intiharlar:

"Detaylı bir çaba harcayarak, Durkheim intihar olgusunun yalnızca psiko-patolojik, ırk, kalıtım, coğrafi faktörler, taklit, suç gibi psikolojik faktörlerden biri veya fakirlik, mutsuz aşk gibi kişisel motiflerle açıklanmayacağını göstermektedir. Ona göre istatistik veriler de bu hipotezlerle çelişmektedir. Her tip intihar ancak sosyal nedenlerle açıklanabilmektedir. Durkheim bağlanmış biçimlerine dayanarak üç tip intihar olayının mevcudiyetinden bahsetmektedir.

3.2.2.1. Egoist (Bencil) İntihar:

Bu intihar tipi grup dayanışmasında bir azalma meydana geldiğinde gerçekleşen bir intihar tipidir. Bireyin toplumsal hayattan soyutlanması sonucu gerçekleşir. Bu nedenle yalnız yaşayan, boşanan, kabuğuna çekilmiş olan ve de dini yaşayış şekliyle Katoliklerden çok Protestanlar arasında gerçekleşir. Bu intiharın gerçekleşme şekline

⁶⁶ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 199.

⁶⁷ Öztürk (ed.), *Din Sosyolojisi Tarihi*, s. 77

⁶⁸ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 199.

bakıldığında savaş sırasında bireyler arasında sosyal dayanışma arttığından egoist intihar türünü gerçekleştirme oranının düştüğü ancak savaş sonrasında birey yalnızlığa düştüğünden intiharla ilgili gerçekleşen istatistiklerde artış görülmektedir.

3.2.2.2. Anomik İntihar:

Bu intihar tipiyle ilgili olarak toplumda bir dengesizlik durumu gözlenmektedir. Yine toplumun değerler ve ahlak sistemi olarak çöküşü ve tamamen anlamsız hale gelmesi sonucu anomik intihar tipi gözlenmektedir. Ekonomik krizler, büyük çöküşler ve iflaslar buna örnek olarak gösterilebilir. Anomik intiharları ekonomik sefaletin artmasına ve toplumsal yaşam standardının düşük olmasına bağlamak doğru değildir. Çünkü fakir olduğu halde intiharı düşünmeyen pek çok insan bulunmaktadır. Ancak bazen zenginlik içerisinde yaşadığı halde yaşadıklarının anlamsızlığına ve gereksizliğine karar verip bu intiharı gerçekleştirebilmektedir. Böylece intihar yalnızca sefaletle birlikte değil fakat aynı zamanda ani refahla birlikte de ortaya çıkmaktadır. O halde intiharı teşvik eden asıl neden dengenin bozulması yani sosyal anomidir.⁶⁹

3.2.2.3. Alturistik (Elcil) İntihar:

Bu tip intihar bireyin kişiliğinin tamamen grup kontrolünde olduğu ve kişi olarak değil de ancak bir grup üyesi olarak görüldüğü durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durum gerektiği zaman bireyin grup için kendisini feda etmesinin bir görev olarak kabul edilmesiyle psikolojik ifadesini bulmaktadır. İlkeller arasındaki mekanik dayanışma bu tip intiharları açıklamaktadır. Aynı şekilde savaş sırasında vatan için bireyin kendisini feda etmesi de bu sırada artan dayanışmanın sonucu olmaktadır. Japonya'daki intihar uçaklarının pilotları buna örnek olarak verilebilir. O halde bireysel olarak görülen intihar, gerçekte sosyal yapının dış görüntüsü ve sonucundan başka bir şey değildir. Durkheim'e göre her toplum kendi morfolojik yapısı ve kolektif bileşimine göre belirli bir intihar eylemini ortaya çıkarmaktadır. Yani bireysel görünen intihar gerçekte sosyolojik bir olgudur.”⁷⁰

⁶⁹ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 78

⁷⁰ Eserpek, **Sosyoloji**, s. 52.

3.2.2.4. Özgecil İntihar (Kaderci İntihar):

Aşırı sorumluluk duygusundan kaynaklanan intihar tipidir. Modern dünyada örneğine pek rastlanmasa da klasik dünyaya ait bir intihar tipidir.

“Din üzerinde yazdığı, *“Dini Hayatın İlkel Biçimleri”* adlı kitabında Durkheim, yine aynı sosyolojik açıdan din çeşitleri, dinin özelliği, kaynakları, biçimleri ve etkilerini analiz etmektedir. Durkheim dini *“kutsal şeylere ilişkin pratikler ve inanç sistemi”* olarak tanımlanmaktadır. Kutsal şeylerden Durkheim ayrı ve yasaklanan şeyleri anlamaktadır. Ona göre bütün olgular, *kutsal* şeyler ve *dünyevi* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Din bu iki şeyin karıştırılmasının günah olduğunu öğretmektedir. Böyle bir günah işlendiğinde dini arınmayı emretmektedir. Dini olgunun bu fonksiyonları ve özellikleri binlerce şekilde görülmektedir. Dini seremonilerle, ayinlerdir. Bunlardan “animistik” teori Tylor ve Spencer tarafından ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre dini inanç, rüyalar ve gölgelerin görüntüsü gibi bio-sosyal ve diğer faktörlerle açıklanabilmektedir. Müller tarafından temsil edilen diğer teoriye göre ise dinin kökeni fırtına, gök gürültüsü, şimşek, yer sarsıntıları, güneş, ay nehirler vb. etkileyici kozmik olgularla açıklanabilir. Bu tür olayları kontrol edemeyen ilkeller bunların etkisinde kalmaktadır. Durkheim, bu teorilerin yanlış ve yetersiz olduğunu gösterdikten sonra dinin kaynağının toplumun kendisinin olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre dini kavramlar toplumun özelliklerinin sembollerinden başka bir şey değildir. Dinin en önemli fonksiyonu sosyal dayanışmayı sağlamak ve güçlendirmektir. Bunun içindir ki din tarihte çok önemli bir rol oynamıştır. Belirli bir dindeki geçici krize rağmen din sosyal dayanışma var olduğu sürece varlığını koruyacaktır. Dinin somut biçimleri değişiklik göstermekle beraber temelde aynıdır. Dini görüntüler aslında kolektif görüntüler olup kolektif gerçekleri ifade etmektedir. Dini yaşam tüm kolektif yaşamın yoğunlaştırılmış ifadesidir. Toplum fikri dinin ruhudur. Bunun içindir ki dini güçler; beşerî ve moral güçlerdir. Böylece bu eserinde de Durkheim, dinin uyumlu sosyolojik teorisini vermektedir.”⁷¹

Durkheim’in sosyolojiye en önemli katkısı; İbn-i Haldûn’dan sonra ilk defa toplumları bir arada tutan bir sosyolojik değerden *sosyal dayanışmadan* söz etmiş olması ve sosyal dayanışmayı *mekanik* dayanışma ve *organik* dayanışma diye ikiye ayırmış olmasıdır. Ayrıca yüzeysel bir bakışla tamamen psikolojik gibi gözüken

⁷¹ Eserpek, **Sosyoloji**, s. 54-55.

intihar gibi bir hadisenin bilimsel bir bakış açısıyla konuya yaklaşıldığında aslında tamamen sosyolojik bir hadise olduğunu ispatlamış olmasıdır. Ayrıca Durkheim din sosyolojisinin isim babası ve sistematik sosyolojinin de kurucusudur.⁷²

3.2.3. Durkheim'in Din Anlayışı

Sosyolojinin sınırlarının belirlenmiş olduğu gerçek anlamda bir disiplin olarak ele alındığı ilk çalışmalar Durkheim tarafından başlatılmıştı. O sadece din sosyolojisini değil genel olarak sosyolojiyi bir bilimsel çalışma disiplini olarak şekillendirmiştir. Din sosyolojisi ile ilgili kısımda öncelikle din olgusunu bütün boyutlarıyla anlamaya çalışmış onun toplumdaki rolünü ve işlevini deneysel bir yöntemle dayanarak kendi sistematigi içerisinde açıklamaya çalışmıştır. Böylelikle dinin işlevi hakkında kendine göre nesnel kriterlere dayanarak çıkarımlarda bulunmaya çalışmıştır. Din sosyolojisi ile ilgili çalışmalarında toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla dini bir araç olarak görmüş yani dini toplumsal bütünlüğün sağlanması ve sürdürülmesinde güçlü bir yapıştırıcı, tutkal veya çimento olarak değerlendirilmiştir. Bu işlevinin sürdürülmesine büyük bir olumlulukla bakıyor. Dinin olumlu bu işlevine olan inancı onu diğer pozitivist çağdaşları olan sosyologlardan ayırmıştır. Durkheim'in dinle ilgili temel kitabı "*Dini Hayatın İlk Biçimleri*" adını taşıyan eseridir. Bu eserindeki temel hipotezi bütün dinlerin özünün aynı olduğu ve hepsinin belli bir süreçten geçerek belli aşamalardan sonra mevcut noktaya ulaştıkları yönündedir. Toplumu bir organizma olarak gören Durkheim her toplumsal kurumun veya birimin o organizmanın içindeki bir organ ve vazgeçilmez bir işlevi yerine getirdiği prensibinden hareket eder. Dinin işlevi ise basit bir organın ötesinde bütün organları bir arada tutan sistematik bir unsur gibi toplumu bir arada tutmak toplumu kaynaştırmak gibi esaslı bir işleve sahiptir. Emile Durkheim'e göre din sosyal bir fenomendir. Dini bilimsel bir düzeyde ele alan Durkheim'in iki temel amacı vardır: Birincisi toplumsal düzenin inşasında dinin önemli bir nitelik taşımasıdır. Din hukuk normlarından bile daha etkili ahlak yasalarının bir parçasıdır. İkinci önemli sebebi ise yaşadığı dönemin hızla değişmeye başlayan modern toplum yönünde dinin etkisinin hızla kaybolması ve böylece oluşacak olan boşluğun nasıl ve neyle doldurulacağı konusundaki meraktır. Bu iki temel konu, Durkheim'in dini bir sosyolojik araştırma nesnesi olarak incelemesini esasını oluşturur. "Durkheim önemli bir sosyal olgu

⁷² Öztürk (ed.), *Din Sosyolojisi Tarihi*, s. 80

olarak dini ele almak için yaşadığı zamanın yani modern toplumdaki farklılaşmış görünümlerin yerine basit ilişkilerin hâkim olduğu dinin sade bir biçimde görünüm kazandığı ilkel toplumları incelemeyi tercih etmiştir. Durkheim'in ilkel dinlerin incelemesine yönelik çalışmaları başlı başına büyük bir öneme sahiptir. Belirli bir dinin hangi unsurlardan oluştuğunu bilmek faydalı, oysa genel olarak dinin ne olduğunu bilmek daha önemlidir. Bu nedenle her zaman filozofların din konusundaki düşünceleri ilgi uyandırmıştır. İlkel dinler üzerine çalışmaya başlamak yalnızca dinin temel ilkelerini ayırt etme işinde yardımcı olmaz, aynı zamanda dini açıklamayı kolaylaştırmak için büyük faydaları da vardır. Bu dinlerde olgular daha basit olduğundan aralarındaki ilişkiler de daha açık ve nettir.”⁷³ Durkheim din anlayışında modern dönem din araştırmalarının temeline tanrı kavramını koymalarına karşı çıkmış bunun yerine kutsal kavramının olması gerektiğini savunmuştur. Bunun sebebi olarak ilk olarak Budizm, Hinduizm gibi dünya nüfusunun büyük bir bölümünü temsil eden dinlerin, dini inanışların temelinde tanrı fikrinin yer almaması, ikinci olarak da din araştırmalarında tanrı kavramından hareket eden insanların tanrıyla kurdukları etkileşimin ön plana çıktığı ve bunun da ancak ayin ibadet eksenli bir din tasavvuruna sebep olduğu anlayışıdır. Ancak tanrı insan etkileşiminin teknik olarak tanımlandığı ve ortaya çıktığı ayinler dışında da bir dini alanın varlığından söz edilmektedir. Bu sebeple din kavramında tanrı kavramının yerine kutsal kavramını konumlandırarak hem ibadet, hem de dinin inanç boyutuna dair çalışmalar yapmıştır.⁷⁴

3.3. Ferdinand Tönnies (1855-1936)

“Ünlü sosyolog Ferdinand Tönnies 1855'te Almanya'da Schleswing-Holstein yakınlarında bir çiftlikte doğar. Çocukluğunu Kuzey Denizi'ne bakan bu bölgede geçirir. Annesi Protestan misyoneri olan bir aileden, babası da Frisian kökenli bir çiftçi ailesinden gelir. Tönnies'in babasının asıl mesleği hayvan pazarlamacılığı ve bankacılıktır. Jena, Bonn, Leipzig, Berlin, Tübingen üniversitelerinde felsefe, tarih, klasik diller, arkeoloji, ekonomi ve istatistik okuyan Tönnies 1881'de Naziler tarafından görevden alındığı 1933 yılına kadar aralıklı olarak Kiel Üniversitesi'nde çalışır. Bir ara başkanlığını da yürüttüğü *Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie*'nin

⁷³Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, Ataç Yayınları, İstanbul, 2018, s.: 53-60

⁷⁴ Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, s. 60

üyesi iken G. Simmel, W. Sombart, M. Weber, R. Goldscheit ile çalışma olanağı bulur. Tönnies aralarında *Societas Hobbesiana*, *Verein fuer Sozialpolitik*, *Gesellschaft fuer Soziale Reform*, *Institute International de Sociologie*'nin de bulunduğu İngiliz, Japon ve Amerikan sosyoloji derneklerinde de üyelik yapar. Tönnies, sosyoloji literatüründe çok önemli bir yere sahip ve çok ünlü olan *Gemeinschaft und Gesellschaft* (*Topluluk ve Toplum*) adlı çalışmasını 1887 yılında yayımlar. Kent sanayiciliğinin doğuşu ile yaşamın niteliğinde temel transformasyonların olduğuna inanan Tönnies, kırsal alanlardaki ilişkiler ile kentsel alanlardaki ilişkilerin farklılığını tanımlayabilmek için “*Gemeinschaft*” (Topluluk) ve “*Gesellschaft*” (Toplum) terimlerini kullanır. Tönnies'in *Gemeinschaft ve Gesellschaft* adlı ünlü çalışmasının oluşumunda içinde yaşadığı toplumsal koşulların etkisi kuşkusuz çok önemlidir. Bilindiği gibi kırsal topluluk düşüncesi 19. yüzyıl boyunca, Kuzey Amerika ve sanayileşen Kuzey Avrupa'da anti-sanayicilik ve anti-kentlileşmeyi açıklayan bir araç olarak kullanıldı. Böylece bu dönemde, yeni bir toplumun tipi olan kent toplum düşüncesi yavaş yavaş gelişmeye başladı. Entelektüel görüntünün gelişimi, özellikle de alt ve orta sınıf düşüncesi doğrultusunda, bu yeni toplum tipi (kent toplumu), kırsal toplulukların antitezi olarak görülmeye başlandı. Bu bağlamda harmoni ve şefkatten ziyade resmi, ikincil ilişkiler ön plana çıktı. Birincil ilişkilere ve geleneklere önem veren kırsal topluluk yavaş yavaş bozulmaya başladı. Kırsal toplulukların bozulması, sadece köylerin ve tarım arazilerinin yerini kentlerin ve fabrikaların alması anlamına gelmez. Aynı zamanda, kırsal toplulukların bozulması insan ilişkilerinin niteliğinde bir değişme olduğunu gösterir. Özellikle, 19. yüzyılın ortalarında kırsal toplulukların çözülmesi sürecine koşut olarak, Birleşik Devletler ve Avrupa'daki insanlar hızlı kentleşmeye tanık oldular. Kentler büyüdükçe kentlerin problemleri de artıyordu. İnsanlar kırsal alanlardaki geleneksel yaşamlarından, sağlıklı ve samimi ilişkilerinden koparılıyordu. Bu sürece koşut olarak, kırsal alanlardaki insanlar, ikincil ilişkilerin egemen olduğu, sağlıklı, karmaşık ve düzensiz kentlerde yaşamaya başlamışlardır.⁷⁵

Özetle, Cobbet ve Coleridge'nin de belirttiği gibi mutlu ve harmoni içinde yaşayan “*organic community*”ler, hızlı kentleşme ve sanayileşme sonucunda tahrip edilmeye başlanmıştı. İşte, Tönnies'in fikirlerinin gelişiminde ve “*Gemeinschaft ve*

⁷⁵Öztürk (ed.), *Din Sosyolojisi Tarihi*, s. 81

Gesellschaft” gibi ünlü bir çalışmayı ortaya çıkarmasında yukarıda bahsettiğimiz toplumsal atmosferin rolü yadsınamaz. Hatta Tönnies’in bu çalışmasında “Biz neyiz, neredeyiz, nereden geldik, nereye gidiyoruz?” sorularına yanıt bulmaya çalıştığını belirten Loomis’e göre, bu çalışmada, Tönnies’in çocukluğunu aralarında geçirdiği topraklarına bağlı çiftçiler (kırsal topluluk) ile babasının iş çevresinde yer alan kâr peşindeki tüccarlara ilişkin gözlemlerinin etkilerini bulmak olasıdır. 1836 yılında 81 yaşında iken ölen Ferdinand Tönnies, kanımızca sosyolojinin kurucularından biri olup, hem çağdaşlarını hem de kendinden sonra gelen sosyologları etkilemiş ve sosyolojinin gelişiminde çok önemli katkıları olmuştur.”⁷⁶

Auguste Comte’un teorisinde toplumsal dinamik ve toplumsal statik kavramlarıyla karşımıza çıkan, Emile Durkheim’in toplumsal sınıflamasında kullandığı organik ve mekanik dayanışmalı toplum olarak kendini gösteren görüşü Ferdinand Tönnies’te bazı küçük düşünce değişiklikleri de eklenerek cemaat/cemiyet tipi toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tönnies cemaat ve cemiyet ismini verdiği toplum tipi anlayışında toplumsal sınıflamayı iki gruba indirgeyerek incelemiştir ona göre bir iradi nedene bağlı olarak biçim kazanan toplumsal kurumlara cemiyet herhangi bir iradi durum söz konusu olmaksızın kendiliğinden oluşan veya oluştuğu hissi uyandıran toplum tiplerine de cemaat demek mümkündür.⁷⁷

“Durkheim, kadar olmasa da kısaca değinilmesi gereken bir diğer sistemci de Tönnies’tir. Tönnies’in en önemli yapıtı *Cemaat* ve *Cemiyet*’tir. Bu yapıtında Tönnies sosyal yaşamın iki ana kuruluşu olduğunu söylemektedir. Bu kuruluşlar yalnızca yapısal bakımdan değil, aynı zamanda duygusal bakımdan da farklılık göstermektedir. Ona göre bütün üyelerinin duygusal bir uyuşma içinde olduğu aile bir “*gemeinschaft*”tır. Aynı şekilde bütün üyeleri için geçerli ve zorunlu örf ve geleneklerin, ilişkilerin düzenlediği ve ortak inançların aralarındaki bağlanış ve dayanışmayı pekiştirdiği köy toplulukları da cemaat oluşturmaktadır. Öte yandan Tönnies’e göre; ortak çıkarlar etrafında yapılaşan bir topluluk cemiyet “*gesellschaft*”tır. Kent toplulukları buna örnek gösterilebilir. Kentlerde yaşayanlar başkalarıyla ancak çıkarları açısından ilgilenmektedirler. Tönnies tarihteki bütün kuruluşların bu ölçüte göre sınıflandırılabilceğini ileri sürmektedir. Hem cemaat hem de cemiyet özelliklerinin bir arada bulunduğu toplumlar ise egemen olan

⁷⁶ Kızılcılık, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 335-337.

⁷⁷ Hüseyin Akyüz **Kurumlar Sosyolojisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s. 97

özelliklere göre bu ideal tiplerden birinin veya diğerinin kapsamına alınabilir. Yani sosyal bir sistem ya cemiyet özelliklerinin bulunduğu bir cemaattir ya da cemaat unsurlarının karışık olduğu bir cemiyettir. Tönnies için bu ana biçimler Weber anlamında ideal tiplerdir. Tönnies bu ideal tipleri ayırmada psikolojik güçler arasındaki farklılıkları göz önüne almaktadır. Ona göre insanlardaki cemaat ve cemiyet yaratma iradeleri farklıdır.”⁷⁸

“Cemaati oluşturan etkin irade biçiminin özellikleri şunlardır:

- Rasyonel olmayan irade;
- Amaçlardaki değişmezlik ve tekdüzelik;
- Duyguların etkinliği;
- Gelenek ve alışkanlıkların egemenliği;

Cemiyeti oluşturan etkin irade biçiminin özellikleri ise şunlardır:

- Özgür irade
- Amaçların çokluğu
- Bunlardan birinin seçilmesi
- Rasyonel düşünce
- Çıkarların ön plana alınması
- İlişkilerin anlaşma ve sözleşmeye göre belirlenmesi.”⁷⁹

“Tönnies’in teorisinin en önemli bölümünü bu iki temel ideal tipin birbirini takip ederek gelişmesi oluşturmaktadır. Onun için bu ideal tipler, yalnızca yapıları bakımından farklılık göstermekle kalmamakta aynı zamanda gelişmenin aşamaları olarak görülmektedir. Tönnies’e göre; cemaat, gelişmemiş toplumların özelliği olan bir ideal tip olduğu halde toplumlar geliştikçe cemiyet tipi egemen olmaktadır. Bu gelişme yönünü tersine döndürmek mümkün olmadığına göre bütün toplumlar cemiyet ideal tipi yönünde gelişmektedir. Tönnies cemaat tipini temel olarak ele almakta ve bu tipi daha değerli görmektedir. Ona göre cemiyet toplumlarında dayanışma duyguları kaybolduğundan bu toplumlar daha değersizdirler ve bireysel çıkar grupları şeklinde parçalanmaya mahkûmdurlar.”⁸⁰

⁷⁸ Eserpek, **Sosyoloji**, s. 67-68.

⁷⁹ Eserpek, **Sosyoloji**, s. 68.

⁸⁰ Eserpek, **Sosyoloji**, s. 68.

Bütün bu söylenenlerden hareketle Tönnies'in cemaat ve cemiyet ayrımı ile ilgili görüşleri şöyle tablolaştırılabilir.⁸¹

TÖNNİES'E GÖRE TOPLUM TİPLERİ VE SOSYOLOJİK KARAKTERLERİ

SOSYAL KARAKTERLERİ	CEMAAT	CEMİYET
EGEMEN SOSYAL İLİŞKİLER	ARKADAŞLIK AKRABALIK KOMŞULUK	ALIŞVERİŞ RASYONEL HESAPLAMALAR
Temel kurumlar	Aile kanunları(töre) Geniş akraba grupları	Devlet Kapitalistik ekonomi
SOSYAL DÜZENDE BİREY	SELF(KENDİ)	PERSON(BİREY)
Zenginliğin temel biçimleri	Toprak (özellikle kolektif mülkiyet ön plandadır.)	Para (özellikle özel mülkiyet ön plandadır.)
YASA TİPLERİ	AİLE YASALARI	SÖZLEŞMELER YASASI
Kurumların dereceleri	Aile yaşamı Kırsal köy yaşamı Kasaba yaşamı	Kent yaşamı Rasyonel yaşam Kozmopolitan yaşam
SOSYAL KONTROL TİPLERİ	AHENK (CONCORD) HALK YORDAMI (FOLKWAYS) VE TÖRELER (MORES) DİN	SÖZLEŞME (CONVENTION) MEVZU KANUNLAR (LEGISLATION) KAMUOYU (PUBLIC OPINION)

Şekil-1: Tönnies'e Göre Toplum Tipleri ve Sosyolojik Karakterleri⁸²

Tönnies'in sosyolojiye en önemli katkısı; toplum tipleştirmelerini ve kategorileştirmelerini Avrupa sosyolojisinde Auguste Comte ve Giambattista Vico'dan sonra ilk defa yapan isim olmasıdır. Cemaat ve cemiyet ayrımı ve bu ayrımın sonuna kadar sosyolojisini yapmış olması, onu kendine özgü bir sosyolog

⁸¹ Kızılcılık, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 348.

⁸² Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 85

kılmıştır.⁸³

3.4. Max Weber (21 Nisan 1864- 14 Haziran 1920)

“Çağımızda tüm sosyolojik teorilere yön veren ve sosyolojide bir çığır açan Max Weber 21 Nisan 1864'te Almanya'nın Erfurt kentinde, kalabalık bir ailenin en büyük oğlu olarak dünyaya geldi. Başarılı bir tüccar, girişimci aileden gelen baba Weber; 9. yüzyılın gazete ve dergiler, geniş özgürlükler ama sınırlı güç politikaları dünyasının adamıydı. İktidar koridorlarında; parlamento, hükümet daireleri, parti merkezleri, gazete idarehaneleri ve bir mahkemenin koridorlarında olup bitenler hakkındaki dedikodular, haberler ve bilgiler dünyasının adamıydı. Ahlak konusundaki ilkeleri gerçek yeteneğe değil, “başarı etiğine” dayanırdı. Baba Weber'deki bu durum oğlunun (M. Weber) aklından hiç çıkmayacaktır. Max Weber genç iken babasının evinde Dilthey, Julian Schmidt, tarihçi Mommsen, Sybel, Treitschke ve Friedrich Kapp gibi ünlü kişileri tanıdı. Ancak Weber'in içinde bulunduğu bu çevrede yaratıcılık, yenilik kaygıları hiç yoktu. Sybel'in, Treitschke'nin dünyası entelektüel bir dünya idi fakat sanat ve yaratıcılığa kapalıydı. Bu çevrede Weber'in babası en uç noktasına kadar götürülen hiçbir eyleme katlanmayacak bir tipti. Weber'in annesi Helene kendine göre bir sofuydu. Din konusunda kesin görüşleri vardı. Tanrı'ya ibadet yolunu ilahiyat yoluyla değil, bireysel olarak arıyordu. Aynı zamanda Tanrı'ya duygusallıkla değil, sakin ve kararlı bir dindarlıkla ulaşmaya çalışıyordu. New England'da 19. yüzyılda verilen vaazlar onu hayli etkilemişti. Hristiyanlığı ve Kalviniizmi yumuşatan; dramı, dehşeti ve düzeni reddeden bu vaazlar, duygu ile şehvetin yadsınmasını ve dar bir bireycilikle, günlük yaşamda rahat vermeyen işler yüklenmeyi savunuyordu. Bu, bir bakıma eski, Britanya ve Amerika'da etkin olan, 17. yüzyılda Kalvinistler tarafından ortaya atılmış, İskoçya Kilisesi'nin kateşizminde yer alan ama ne Kalvin'de ne de Knox'ta bulunan bir temaydı. Fakat 19. yüzyılın ilahilerini okuyan Helene Weber'in gözünde, bu öğreti iki yüzyıllık bir geçmişten sonra köklerinden kopmuş, beşerileşmiş, durgunlaşmış ve ussallaşmıştı. Bu öğreti oğlunun (M. Weber) düşüncesi üzerinde büyük bir etki yapacaktı.”⁸⁴

“İşte temel konularda çok farklı düşünen bir anneye ve babaya sahip olan Max Weber çocukluk yıllarında birçok hastalık geçirmişti. Dört yaşında iken menenjitte

⁸³ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 85

⁸⁴ Kızılcıkelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 225-227.

yakalanmıştı. Yaşıtlarına göre ilginç özellikleri vardı. Kitapları, oyunlara ve spora tercih ediyordu ve erken ergenlik döneminde oldukça fazla kitap okuyarak kendine özgü düşünceler geliştirmişti. Weber'in 13 yaşında iken yazdığı tarihsel denemelerin başında “*Alman Tarihi'nin Gelişimi Üzerine*” ve “*Kendi Önemsiz Benliğime Olduğu Kadar Anne-Babalara ve Küçük Yavrulara İthaf Edilmiştir*” başlığını taşıyan incelemeler geliyordu. Weber, 15 yaşına geldiğinde tam bir öğrenci gibi, geniş notlar alarak okumaya başladı. Bu yaşlardan itibaren dengeli ve tutarlı cümleler kullanmaya başladı. Ancak Weber subay olduktan sonra ordudaki yaşamı daha önemli bir şekilde görmeyi öğrendi. Üstleri tarafından takdir ediliyor, ayrıca iyi bir komutan olarak; astlarının saygısını da kazanıyordu. Askerliğini 1884'te bitiren Weber Berlin ve Goettingen'de üniversite çalışmalarına döndü. Weber, Goettingen'den ayrıldıktan sonra doktora tezini hazırlarken küçük bir hukuk işi üstlenerek üç yıl Berlin'de yaşadı. 1889'da “*Orta Çağ Ticaret Şirketlerinin Tarihi Üzerine*” başlıklı bir teze doktorasını aldı. Bu tezini hazırlamak için İtalyanca ve İspanyolca öğrendi. Artık Weber Berlin adliyesinde yargıç yardımcılığı yapıyordu. 1891'de, “*Kamu Hukuku ve Özel Hukuk Açısından Roma'nın Tarım Tarihinin Anlamı*” konulu teziyle üniversite hocalığına yükseldi. Kuzeni Marianne'le evlendikten sonra Weber, Berlin'deki yaşamını başarılı genç bir bilim adamı olarak sürdürdü. Hastalanan ünlü ekonomist Jakob Goldschmidt'in yerine geçerek dersler ve seminer vermeye başlamıştı. Weber 1894'te Freiburg Üniversitesi'nde ekonomi profesörlüğünü kabul etti. Freiburg'da Münsterberg, Wilhelm Rickert ve Naumann ile tanıştı.

Geç saatlere kadar çalışan Weber'in oldukça ağır bir çalışma programı vardır. Öyle ki biraz dinlenmesi gerektiğini söyleyen karısına sabaha kadar çalışmazsa profesör olamayacağını söylemektedir.⁸⁵ Freiburg, Berlin, Wien, Heidelberg ve Münschen'de profesörlük yapmıştır.⁸⁶ Ülkesindeki siyasal sorunlar, Heidelberg profesörleriyle sürtüşmeler, kendi yetersizliğinden duyduğu hüsrana ve bozuk sinir sistemi nedeniyle Weber bazen Almanya'dan uzaklaşmak istemiştir. Fakat bu yoğun tempo ile çalıştığı yıl, Sombart'la birlikte “*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozial Politik*” isimli Almanya'nın en önemli sosyal bilim dergisinin editörler kuruluna girmiştir. Naziler tarafından kapatılana kadar burada çalışmıştır. Bu iş sayesinde Weber kendi çalışma hedeflerini genişletmiş ve birçok bilim ve siyaset adamı ile tanışarak bunlarla olan

⁸⁵ Kızılcıkelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 229-231.

⁸⁶ Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 96-97.

ilişkilerini genişletmiştir. Weber'in üretkenliği 1904 yılında yeniden artmıştır. Bu dönemde “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı eserinde sosyal bilimlerde nesnellik üstüne incelemeler ve Junker malikanelerinin sosyal ve ekonomik sorunlarının ilk bölümünü yayımladı. Bu ara ABD’de düzenlenen bir kongreye tebliğ sunarak katılması istendi. Weber de bu daveti kabul edip ABD’ye gitti. Weber Heidelberg’de bulunduğu 1906-1910 yılları boyunca kardeşi Alfred Weber, Otto Klebs, Wilhelm Windelband, George Jellinek, Kari Neumann, Emil Lask ve Arthur Salz gibi tanınmış meslektaşlarıyla yoğun entelektüel tartışmalara katıldı. Bu arada Weber’i sık sık ziyaret edenler de vardı. Bu ziyaretçiler arasında Robert Michels, Werner Sombart, Paul Hensel, Hugo Münsterberg, Ferdinand Tönnies, Karl Vossler ve de George Simmel vardı. Bir başka yoruma göre yaşamı boyunca, zamanının siyasetine de yazılarıyla katılan Weber, kurulu siyasal partilerden hiçbirine üye olmadı, daha çok “*eleştirel*” tavrını korudu. Weber, 1920 yılının yazında hastalandı; hastalığının son dönemlerinde, doktorlardan biri teşhisi çok ilerlemiş zatürree olarak koyabildi. Haziran 1920’de öldü.”⁸⁷

3.4.1. Max Weber’in Başlıca Eserleri:

Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı, Genel Ekonomi Tarihi, Eski Yahudilik, Sosyal Bilimler Metodolojisi, Müziğin Rasyonel ve Sosyal Temelleri, Hindistan Dinleri: Budizm ve Hinduizm’in Sosyolojisi, Yorumlayıcı Sosyolojinin Bir Taslağı, Ekonomi ve Toplum, Toplum ve Ekonomideki Yasalar Üzerine, Ekonomik ve Sosyal Organizasyon Kuramı, Din Sosyolojisi, Kent.⁸⁸

Weber çok yönlü bir bilim adamıdır. Bu şekilde birçok alana yönelik çalışmalar yapabilmenin bazı sosyolojik ön koşulları bulunmaktadır. Örneğin; mutlaka Gimnazyum eğitimi almış olması gerekmektedir. Bu eğitimi alan Weber, bu sayede Hint-Germen dillerini iyi derecede konuşur hale gelmiştir. Bunlar dışında Rusça ve İbraniceyi de okuyup anlayacak kadar öğrenmiştir. Ailesinin entelektüel yönü ve onu bu konuda desteklemesi onun için iyi bir başlangıç olmuş ve ilerleyen yıllarda az rastlanan bazı uzmanlık alanlarına yönelik incelemeler yapmasını da sağlamıştır. Ayrıca ailesinin Strasburg kolu aracılığıyla dönemin teolojik münakaşalarına da dâhil

⁸⁷ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 232-236.

⁸⁸ Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 236.

olmuş ve bu sayede ilgili literatürü de uzmanlık derecesinde öğrenmiştir.⁸⁹

3.4.2. Toplumsal Eylem Tipleri:

Toplumsal eylemler, Weber'e göre sosyolojinin temel çalışma nesneleridir. O toplumsal eylemleri analiz etmek için bir eylem tipolojisi geliştirmiştir. Bu tipolojiye göre toplumsal eylem tipleri; geleneksel, duygusal, değersel-akılcı ve amaçsal-akılcı olmak üzere dört çeşittir.

3.4.2.1. Geleneksel Motiflere Dayanan Eylemler:

Günlük yaşamdaki alışlagelmiş inançlar kişilerin bu eylem biçimlerini belirlemektedir. Bireyler geleneksel özellik gösteren bu eylemleri bilinçli ve amaçlı bir şekilde tasarlamamaktadırlar. Bireyin geleneksel bir eylem ortaya koyması için mutlaka bir değeri ön plana çıkarması gerekmemektedir. Ayrıca heyecan içeren ve duygusal bir motife de gerek bulunmamaktadır. Bu anlamda tüm geleneksel eylemler çeşitli yaşanmışlıklardan elde edilen tutumlardır. El öpmek ve selamlaşmak gibi günlük, sıradan fiiller, geleneksel eylemlere örnektir.⁹⁰

3.4.2.2. Duygusal Motiflere Dayalı Eylemler:

Geleneksel eylemlerden farklı olarak günlük alışılmış davranışlar dışında oluşan bir uyarana karşı verilen tepkilerdir.

Yaşanan birtakım olaylar sonucunda bireylerde korku, heyecan, kin, öfke, sevgi, nefret, özveri, öç alma gibi benzer tepkiler oluşmaktadır. Duygusal eylem tipine örnek olarak ağlayan bir çocuğa dayanamayan annenin attığı bir tokat veya maç esnasında yaşanan bir gerilim sonrası kendini kontrol edemeyerek yumruk atan bir oyuncunun davranışı gösterilebilir. Fakat duygusal temelli bir eylem bazı durumlarda yüceleştirilebilmektedir. Yani duygusal tepkiler bir amaca yönelik ve bilinçli olarak oluştuğunda bu eylemler amaçsal-akılcı ya da değersel-akılcı bir eyleme dönüşebilmektedir. Mesela; dayak yiyen bir çocuk, hissettiği acıdan ziyade kendine acındırmak için ağlıyor ise bu eylem amaçsal-akılcı eyleme dönüşmektedir.⁹¹

⁸⁹ Kızılcıçelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 237.

⁹⁰ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 92

⁹¹ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 92

3.4.2.3. Değersel-Akılcı Eylemler:

Amacı planlı olarak belirlenmiş, belirli bir hedefi olan eylemlerdir. Ancak bireyin amacına ulaşmasına etki eden unsurlar; sorumluluk, bağlılık, din, şeref ve görev gibi değerler çerçevesinde gelişmektedir. Bir değere bağlı olarak eylemlerini gerçekleştiren bireyler için olumlu veya olumsuz, hangi sonuç elde edilirse edilsin eylem kesindir. Değersel-akılcı eylem tipine örnek olarak savaş esnasında öleceğini bilen bir komutanın komutasındaki askerlerinin önünde savaşması ve gemisinin batacağını bilen bir kaptanın, terk etmeyerek gemiyle birlikte sulara gömülmesi verilebilir. Değersel-akılcı eylemlerin temelinde bireyin özünde bulunan şeref ve onur değerleri yatmaktadır.

3.4.2.4. Amaçsal-Akılcı Eylemler:

Akılcı sebeplere dayanan bu eylem tipinde birey belirlenen amaca ulaşabilmek için kullanabileceği en uygun ve ideal araçları seçmektedir. Bir başka ifadeyle hem amacın hem de bu amaca ulaşmak için kullanabileceği araçların değerlendirmesini yapar. Bu yönüyle amaçsal-akılcı eylemler rasyonel ve planlı eylemlerdir. Mesela bir girişimcinin kâr elde etmek için para kazanması amaçsal-akılcı bir eylemdir.⁹²

3.4.3. Otorite Tipleri

Weber, bu dört toplumsal eylem tipi ile bağlantılı olarak ideal özellikler gösteren üç otorite ve örgüt biçiminden bahsetmektedir. Bu üç otorite; geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal-ussal otoritedir.

3.4.3.1. Geleneksel Otorite:

Geleneksel otorite tarihi süreçte sıklıkla görülen güç-otorite ilişkisinin ilk örneğidir. Gelenekler bu otorite tipinin ana kaynağıdır. Liderler tarafından uygulanan yöntemler geleneklerce kabul görmekle birlikte, bu uygulamalar zaman zaman kişisel ve keyfi bir özellik de gösterebilmektedir. Kral veya padişah gibi lider konumundaki kişiler, toplum tarafından kutsal kabul edilmektedirler ve otoritelerini miras yoluyla elde etmektedirler. Bu liderler bir anlamda geleneksel otoriteyi ellerinde tutmaktadırlar ve toplumun efendisi olarak algılandıklarından, geleneksek otoritenin etkin olduğu

⁹² Güneş, Fatime; **Klasik Sosyoloji Tarihi**, s. 117-118.

yerlerde mevcut kanunlardan ziyade bu liderlere itaat edilmektedir. Yanında bulunan kişiler, resmi görevli olmamakla birlikte doğrudan liderin hizmetkârı konumundadırlar. Bu tür bir otoritenin hâkim olduğu toplumlarda, lider tarafından verilen emirlerin gerçekleştirilebilmesi için bu emirlerin geleneklere uygun olması ön koşuldur. Buna örnek olarak İngiltere Kraliçesi'nin otoritesi verilebilir.

3.4.3.2. Karizmatik Otorite:

Geleneksel otoritenin hâkim olduğu tarihi süreçte karizmatik otoriteden söz edilemez. Bu tip bir otorite meşruluğunu, lider konumundaki kişinin kahramanlık gücünden, kutsallığından ve bireysel özelliklerinden almaktadır. Toplum tarafından meşru olarak kabul edilen bir lidere bağlılık da tam olmaktadır. Bu bağlılıktaki ana husus, karizmatik liderde olağanüstü özelliklerin varlığına yüksek bir inanç olmasıdır. Bu nedenle zaman zaman mevcut geleneklerle bir zıtlık oluşturabilmektedir.

Toplumsal koşullar bu otorite tipinin ortaya çıkmasında önemli bir etkindir. Karizmatik otorite, tüm toplumu derinden etkileyen kargaşa ve kriz dönemlerinde yine toplum tarafından inşa edilmektedir. Karizmatik lider tipinde aranan temel özellikler, kişinin mesleki uzmanlık bilgisi veya sosyal statüsü ile ilgili değildir. Kendilerine olan bağlılığın derecesi karizmatik liderden toplumun beklediği en önemli husustur. Karizmatik otorite tipine örnek olarak peygamberler dışında Atatürk, Gandhi ve Lenin gibi isimler verilebilir.

3.4.3.3. Yasal-Ussal Otorite:

Akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlar bu otorite tipinin meşruluğunu sağlamaktadır. Kişilerin kanunların üstünlüğüne olan inançları bu otorite tipine itaat etmelerinin ana nedenidir. Karizmatik ve geleneksel otorite tipinden farklı olan yönü de burasıdır. Bu otorite tipindeki liderler, yasalar ve bu yasalarla belirlenen kurallar çerçevesinde kendi güçlerini uygulamaktadırlar.

Bürokrasi, bu otorite tipinin ana yönetim (örgüt) aygıtıdır ve gerek bürokratlar gerekse liderler halkın hizmetkârı konumundadırlar. Liderler gerçekçi kabul edilir, liderlerin geleneksel otorite tipindeki gibi kutsal ve tanrısal bir yönleri yoktur. Rasyonel ve kurallara uygun davrandıkları sürece verdikleri emirler meşru

sayılmaktadır.

Bu yönüyle değerlendirildiğinde kişiler liderden ziyade kanunlara itaat etmektedirler. Emir yetkisi bulunan kişiler, bu konumlarına miras yoluyla değil, kanuni usullere göre ve yasalarca düzenlenen kurallara göre atanmaktadır. Bu makamlar geçici olduğundan, bir sahiplenme söz konusu olmamaktadır.

Özetle yasal-ussal otorite toplum nezdindeki güç ve meşruiyetini akılcı ilkelere göre oluşturulmuş kanunlar, gücünü bu kanunların toplumdaki üstünlüğünden ve bu yasaların lidere vermiş olduğu yetkiden almaktadırlar. Seçimle iş başına gelenlerin otoritesi buna örnektir.⁹³

3.4.4. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Weber, en önemli eserlerinden bir olan “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*”nda kendine özgü bir toplumsal biçimlenme olarak Avrupa’nın kuruluşunu ve kapitalizmin tarihsel gelişimini ele almıştır. Eserde üzerinde durulan hususlardan biri de önem arz eden dini faktörlerin ekonomik bir düzenleme biçimi olarak kapitalizmin oluşumu üzerindeki etkisidir. Weber’e göre kapitalist sistemin işleyişi ile tarihsel-sosyolojik bakış açısıyla kapitalist sistemin oluşumu arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Örneğin günümüzde bir işletmenin sahibi olan kişinin dini inancı, söz konusu iş alanı için çok önemli olmamakla birlikte işletmenin kuruluşu sırasında dini güdülenme ve etkenlerin önemli olduğu belirtilmektedir.⁹⁴

Tarihsel olarak kapitalizmin oluşumunu açıklamak için Weber, sosyolojik anlamacı yöntemini kullanmıştır. Yani bireylerin toplumsal eylemlerine yüklenen anlam ile kapitalizmin analizi yöntemsel olarak ilişkilidir. Weber bu kapsamda kişilerin ekonomi ile ilgili tutum ve davranışlarında etkili olan dini motifleri de incelemiştir.

Weber bu çalışmasında, öncelikle istatistiksel analizler temelinde ideal bir tip olarak kapitalizmin tarihsel kavramsallaştırmasını yapmıştır. Çalışma esnasında Avrupa’da özellikle bazı mezheplerin ve Protestanların ekonomik açıdan önemli ölçüde bir maddi güce sahip olduklarını belirlemiştir. Weber’e göre Katoliklere nazaran Protestanlar Avrupa’da teknik ve bilimsel yönden daha yüksek bir eğitim seviyesine, daha fazla iş ve sermayeye sahiptirler.

⁹³ Güneş, Fatime; **Klasik Sosyoloji Tarihi**, s. 118-119.

⁹⁴ Güneş, Fatime; **Klasik Sosyoloji Tarihi**, s. 122.

Daha sonra kapitalizmin ahlak anlayışı ile Protestan ahlâk anlayışı arasında bir ilişki olduğunu belirlemiş ve Protestan ahlâkının kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkmasında etkili olduğunu; yani kişilerin toplumsal yaşamdaki davranışlarında bu ahlaki değerlerin dayanak noktası oluşturduğunu vurgulamıştır.⁹⁵ “Protestan Ahlakı Weber’e göre asketik ve püriten bir tavidir. Yani Ortaçağ Hristiyan zahitliğinin yeni ve modern bir yorumudur. Asketizm ve Püritenizm paraya karşı perhizkâr bir tavır sergileyerek kazandığını çarçur edip harcamak yerine yeniden toplumun yararı için harcamak ve yeniden toplumsal yatırıma dönüştürmek şeklinde açıklanabilecek bir tavidir. O Avrupa’nın 19. yüzyıldaki hızlı gelişiminin ardında Protestanların bu ahlaki üslupları olduğunu düşünür ve bu düşünceyle “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” kitabını kaleme alır. Marx’a göre altyapı yani üretim ilişkileri üstyapıyı, kültürel ilişkileri belirlerken yani belirleyici etken ekonomi iken, Max Weber’e göre durum tam tersidir, üstyapı yani kültürel ilişkiler, dini ve ahlaki tavır altyapıyı yani üretim ilişkilerini belirler. Onun hâlâ en önemli eseri “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*”dur.

Max Weber sistematik din sosyolojisinin kurucusudur. Onun sosyolojiye en önemli katkısı ekonomi din ilişkisini din eksenli ele alarak iktisat ve din sosyolojisine getirdiği yeni yorumdur. Bu onu özgün ve farklı kılmaktadır. Ancak onun iktisat sosyolojisi ile ilgili bu yorumlarına şu eleştiriler getirilmiştir.⁹⁶

- ✓ Weber tahlillerinde birçok batılı bilim adamı gibi Avrupa merkezli (Euro santrik) düşünmüştür.
- ✓ İktisatçı sosyolog Werner Sombart’a göre kapitalizmin gerçek öncüsü Protestanlık değil Yahudiliktir.
- ✓ Yine Sombart’a göre kapitalizm büyük ölçüde şövalye ruhundan doğmuştur.
- ✓ Kapitalizm’in doğuşundan önce Katolik mezhebi belli oranda faizli işlemlere zaten göz yummaya başlamıştı.
- ✓ Kapitalist ekonominin gelişmesi kapsamında kapitalist ülkeler devlet olarak bir burjuva sınıfı yaratmak için vergi muafiyeti ve benzeri çeşitli teşvikler uygulamıştır.
- ✓ Coğrafi keşiflerden sonra eski ticaret yolları değişmiş ve Avrupa

⁹⁵ Güneş, Fatime; **Klasik Sosyoloji Tarihi**, s. 123.

⁹⁶ Arslantürk, **Din Sosyolojisine Giriş**, s. 296-297.

sömürgeciliğe başlamıştır. Dolayısıyla kapitalizme sömürgecilik yol açmıştır.

- ✓ Wach’a göre Weber din sosyolojisini sırf ekonomi-din ilişkilerine indirgemıştır. Hâlbuki din-devlet ilişkileri daha ufuk açıcı yaklaşımlar sunabilirdi.

Aynı dönemde çalışmalar yapan Durkheim ve Weber, din sosyolojisine, çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Her iki bilim adamının düşüncelerini karşılaştıracak olursak aşağıdaki gibi bir ayrım karşımıza çıkacaktır.

➤ Durkheim, dinin toplumu bütünleştirici rolünü vurgularken,	➤ Weber öncelikle onun sosyal değişmedeki rolü üzerinde durmuştur.
➤ Durkheim’e göre kolektif “coşku”, dini kavramların ve gücün işlevsel tamamlayıcısıydı.	➤ Weber’e göre ise, dini kavramların ve sistemlerin gücü kurucu bireylerin ve peygamberlerin karizmasından kaynaklanıyordu.
➤ Durkheim, sosyolojik analizin “sosyal gerçekler” ile başladığına inanmış;	➤ Weber, sosyal eylemin yorumunun aktör olarak bireyin niyetinin anlaşılmasına bağlı olduğunu savunmuştur.
➤ Durkheim, sosyoloji ve felsefeyi yeniden uzlaştırmaya çalışmış;	➤ Weber ise, onların ayrılığı üzerinde durmuştur.

Weber’in din hakkındaki yazılarında savunduğu “olan” ve “olması gereken” ayrımı, değerlerin felsefi açıdan hiçbir şekilde haklı gösterilemeyeceğine olan inancından kaynaklanıyordu.

3.5. Radcliffe-Brown’un Hayatı (17 Ocak 1881-24 Ocak 1955)

Radcliffe-Brown, 17 Ocak 1881 tarihinde Birmingham kentinde Warwick’te doğmuş, 24 Ocak 1955 tarihinde Londra’da ölmüştür. Beş yaşında babası ölmüş ve annesi tarafından ciddi maddi sıkıntılar içerisinde büyütülmüştür. Sırasıyla Middlesex ve Birmingham’da bulunan “*King Edward’s School*”dan aldığı bursla devam ettirdiği tahsilini 18 yaşındayken bırakarak Birmingham’s Library’de çalışmaya başlamıştır.

Abisinin desteği ile eğitimini devam ettiren Brown, 1902 yılında Cambridge Üniversitesi'nde yükseköğrenime başlamıştır. Tabiat bilimleri okumak istemiş ancak bir hocasının teşviki ile felsefe ve sosyal bilimleri içeren ahlaki bilimlere yönelmiştir. Bu bölümde eğitim görürken 1898 yılında ilk antropolojik alan araştırmasını yaptığı Torres Boğazı'na yapılan araştırma gezisine katılmıştır. Burada Alfred Haddon, W. H. R. Rivers ve J. Meyers gibi bilim insanları ile tanışmıştır. Haddon'dan büyük destek gören Brown, 1904 yılında Rivers'in ilk antropoloji öğrencisi olmuştur. Böylece W.H.R. River ve A. Haddon'un çalışmaları doğrultusunda antropolojiyle uğraşmaya başlamıştır.

Ayrıca morfoloji ve sınıflandırmaya ilgi duymuş, Haddon'dan toplumsal olguların birbiriyle sistemli bir bağ içerisinde oldukları konusunda bilgiler edinmiştir. 1905 yılında eğitimini tamamlayan Brown, 1908'lere değin Rivers ve Haddon'un danışmanlığında Güney Pasifik'te Andaman Adaları'na giderek buradaki alan araştırmalarına katılmıştır. Yapmış olduğu bu araştırma neticesinde yazmış olduğu rapor sayesinde 1908-1914 arası için Trinity College'de bir araştırma bursu kazanmıştır. 1906'dan 1908'e kadar Andaman Adaları'nda yaptığı etnolojik alan araştırmaları, “*Andaman Islander*” (Andaman Adaları) adlı kitabı için materyal sağladı. 1910- 1912 yılları arasında Avustralya yerlileri arasında alan araştırması yaptı. Ancak yerli dillerini yeterince iyi öğrenememiş olması sebebiyle zaman zaman sosyal konumlarından uzaklaşmış kişilerin bilgilerine başvurmak zorunda kalması, yaptığı alan araştırmalarının sosyal antropolojinin önde gelen temsilcilerinden Malinowski'nin ulaştığı düzeyin gerisinde kalmasına yol açtı. Kendisini daha çok teorisyen (kuramcı) olarak gören Radcliffe-Brown I. Dünya Savaşı sonrasında çalışmalarının ağırlığını ders verme, yazma ve kuram geliştirmeye verdi. 1920-1923 yılları arasında Güney Afrika'da Cape Town Üniversitesi'nde Sosyal Antropoloji Bölümü'nde ders verdi. Orada School of African Studies'i (Afrika inceleme-çalışma okulu) kurdu. 1926'da Avustralya'daki Sydney Üniversitesi'nde Antropoloji Bölümü'nün ilk öğretim üyesi oldu. “*Oceania*” dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Ancak diğer öğretim üyeleriyle arasında kimi tatsız olaylar geçince oradan ayrılarak 1937'ye değin profesör olarak kalacağı Chicago Üniversitesi'ne geçti. 1937'de Oxford Üniversitesi'nde yeni kurulan Sosyal Antropoloji bölümüne çağrılınca İngiltere'ye döndü. II. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. 1946'da yaşı nedeniyle emekliye ayrıldı. Ölümüne

değin alanında etkili olmayı sürdürdü ve konuk profesör olarak Cambridge, Londra, Manchester, Güney Afrika ve İskenderiye'de ders verdi. Hayatı boyunca birçok madalya ve ödül almış, “British Academy” üyeliğine seçilmiştir. Ayrıca bir süre İngiliz Sosyal Antropologlar Birliği başkanlığı yapmıştır. Radcliffe-Brown, profesyonel ve akademik bir antropologdu. O, nomothetic sosyal kanunları araştıran bir sosyal bilim adamı gibi kendini görmüştür. Bunlara ilaveten öğrencileri arasında saygınlık ve hayranlıkla bilinen karizmatik bir antropologdu.”⁹⁷

3.6. Talcott Parsons (13 Aralık 1902- 8 Mayıs 1979)

“Toplumun bir sistematik kuramını inşa etmeye teşebbüs eden, sosyolojideki fonksiyonel bakış açısından toplumdaki sorunlara yaklaşan ve fonksiyonalizmin kurucusu olan ve de “*The Social System*” adlı yapıtında kendini bir “şifa bulmaz” (incurable) kuramcı olarak tanımlayan Talcott Parsons, Colorado Springs’te 1902 yılında beş kardeşin en küçüğü olarak dünyaya geldi. Babası Yale Divinity School’a (Yale İlahiyat Fakültesi) devam etmişti. Parsons ailesi Birinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce New York’a taşınmıştır. New York’ta Columbia Üniversitesi’ne bağlı erkek ortaokuluna devam eden Talcott Parsons, o döneme göre aile ortamının oldukça liberal olduğunu söylüyordu. Babası Edward S. Parsons almış olduğu ilahiyat eğitiminin etkisi ile ayaklı bir dinci, annesi Mary A. Ingerso ise ileriye dönük her tür hareketi destekleyen ve kadınların oy hakkını savunan daha sosyal biridir. Babası bu dinci kimliğinin yanı sıra bilimi dine yardımcı görmekte ve Charles Darwin’in kuramlarını da kabul etmektedir. Talcott Parsons, 1920 sonbaharında babası ve iki abisinin de devam ettiği Amherst College’a kayıt oldu. Talcott Parsons’ın kuşağındaki bir sosyolog için geniş kapsamlı ve farklı olan kolej ve mezuniyet sonrası çalışmaları, ileride yapacağı çalışmalarda çok önemli olmuştu.

Birçok önemli hocayla çalışan Talcott Parsons genel olarak sosyal ve doğal bilimlerin ana eğilimleriyle uğraşmıştır. Biyoloji bölümünde okurken, kurumlar ekonomisi alanında Walton Hamilton’dan da ders almaya başlamış, bu da sosyal bilimlere olan ilgisini artırmıştır. Hamilton dışında W. Graham Sumner, C. Horton Cooley ve E. Durkheim’in çalışmaları ile de ilgilenmiştir. Master yaparken sosyoloji ve ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemeyi kararlaştırmış ve bu düşünce onun teorik

⁹⁷ Kızılcıkelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 379-381.

programını başlatmıştır. Talcott Parsons lisansüstü çalışmalarına 1924-1925 döneminde, London School of Economics'e (LSE) özel öğrenci olarak başladı. LSE'de sosyal demokratlara rehber olan siyaset iktisatçısı Harold Joseph Laski ve iktisat tarihçisi R.H. Tawney, Talcott Parsons'a çekici geldi ve Parsons, LSE'de L.T. Hobhouse, Morris Ginsberg ve Bronislaw Malinowski ile çalıştı. Fakat Talcott Parsons için en önemli tecrübe, antropolog Bronislaw Malinowski ile birlikte 1925 yılında yapılan antropologlar toplantısında onun "*Büyük, Bilim ve Din*" başlıklı makalesi için bir seminer çalışması yapmasıdır. Talcott Parsons Malinowski'nin hem klasik ekonomide hem de sosyolojide bulunan evrimci pozivitizme yaptığı katkı ile ilgilendi. Malinowski'nin karşılıklı bağımlı ögelerin sistemi olarak kültürlerin işlevselliği görüşü ve kültürel farklılıkların altını çizen evrensel biyo-psikolojik ve sosyal ihtiyaçları vurgulaması, Talcott Parsons üzerinde çok derin etkiler bırakmıştı. Talcott Parsons bu konuları kendi yapısal işlevselliği içinde değişik bir biçimde korumuştur. Talcott Parsons LSE'de ilk yılını tamamlamadan önce meslektaş değişimi ile Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'ne gitti. Bu üniversite Max Weber'in akademik yıllarının çoğunu geçirdiği ve 1920'de öldüğü halde etkisinin hâlâ geniş ölçüde yaygın olduğu bir yerdi. Talcott Parsons Heidelberg'de Felsefe Fakültesi'ne kaydoldu, sosyolojik ve ekonomik teori üzerinde çalıştı. Talcott Parsons'ın sosyolojide asıl hocası Max Weber'in kardeşi Alfred Weber idi. Talcott Parsons, Karl Mannheim ile birlikte Max Weber'in metodolojisi üzerine bir seminer hazırladı ve bu çalışmayı Max Weber'in metodolojisi üzerine çalışan, genç bir sosyolog olan Alexander von Schlichting ve Weber kardeşlere yakın bir ekonomist olan tez danışmanı Edgar Salin ile tartıştı. Talcott Parsons ayrıca, sosyalist ekonomist Emil Lederer ile Marxist teori ve kişisel olarak da Marx'ın teorik çalışmaları ile ilgili kitabı "*Kapital*" üzerinde çalıştı. Talcott Parsons'ın Heidelberg'de önemli hocalarından biri de Karl Jaspers idi. Parsons Karl Jaspers ile birlikte Kant'ın felsefesi üzerine çalışma yaptılar. Karl Jaspers, Max Weber'in etkisi ile felsefeci olan ve varoluşçu akımın teorisyenlerinden biridir. Talcott Parsons için Heidelberg'deki en önemli deneyim Max Weber'in çalışmaları ile yoğun olarak uğraşmak olmuştur. Talcott Parsons, Marx'ın kapitalizm yaklaşımı ile ortaya çıkan konular üzerine tezini yazmaya karar verdi. Ancak danışmanı Edgar Salin'in önerisi üzerine en son Alman çalışmaları ile konusunu sınırladı ve nihai çalışması Marx ve Weber'in yaklaşımlarını karşılaştırması oldu. Talcott Parsons 1929'da "*Alman Literatüründe Kapitalizm*"

Kavramı” adlı tezini tamamlayıp felsefe doktoru unvanı aldı. 1926'da LSE'de ekonomi üzerinde çalışan Helen B. Walker ile evlenen Talcott Parsons 1930'da İngilizce'ye tercüme ettiği Weber'in “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı eserinde, onun iki teoriyi birleştirme girişimini destekledi. Ayrıca, Parsons, Max Weber'in tarihsel ve tarihçi dogmayı reddeden güncel incelemeleri birleştirme girişimini tarihi dallanan bir ağaç gibi gören çok yönlü evrimcilik kadar destekledi. Ancak Max Weber'i Amerikan sosyolojisine tanıstırarak Amerikan sosyolojisinin gelişiminde büyük katkısı olan Parsons'ın, Max Weber'i desteklemesi körü körüne değildi. Max Weber'in tarihi ve analitik kavramlar arasındaki ayrım hatasını, “ideal tipler”in özel kullanımını ve Max Weber'in toplumların sistem modeli eksikliğini eleştirdi.”⁹⁸

Talcott Parsons 1931'de Harvard Üniversitesi'nde kurulan sosyoloji bölümüne asıl üye olarak atanmıştır. Görev yaptığı ilk yıllarda lisansüstü öğrencileri arasında Renee Fox, Jomes Olds, Neil J. Smelser, Edward Shills, R. F. Bales, Albert Cohen, Marion J. Levy, Robin Williams, Wilbert Moore, Kingsley Davis ve Robert King Merton gibi sonradan çok ünlü olacak sosyologlar vardı. Talcott Parsons, 1937'de yayımlanan “*Sosyal Aksiyonun Yapısı*” adlı ilk kitabında sosyal aksiyon teorisi için geniş bir programı tanıttı. Bu kitap onun temel metodolojisi ve analitik-realist oluşturucuları ile ilişkisi üzerinde en iyi kaynağı olarak kalmıştır. Talcott Parsons'un yaşamı açısından 1946'da önemli bir diğer olay Harvard Üniversitesi'nde Sosyal İlişkiler Bölümü'nün oluşması idi. Bu olay; bir grup sosyolog, psikolog ve antropologu 20 yıldan beri ilk kez bir araya getiriyordu. Talcott Parsons bu birleşimin baş muharriki ve bölüm başkanı idi. Lewis A. Coser'in de vurguladığı gibi, bu yıllarda Rus asıllı, ünlü sosyolog Pitirim A. Sorokin, başkanlığını yürüttüğü Harvard Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki görevinden istifaya zorlanır. Bölümün başına Sorokin'in asistanı Parsons getirilir. Parsons sosyoloji bölümünü yeniden organize eder ve bölümün adını “Sosyal İlişkiler” olarak değiştirir. Bununla birlikte savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri dünya çapında zirveye ulaşırken üniversiteler ve akademik alanlar en büyük gelişmeye sahip olmuştu. 1950'lerde teorileri çelişkili olarak anımsandığı halde, Talcott Parsons akademik yaşamda en çok aranan kişi olmuştu. Talcott Parsons'ın savaş sonrası yazıları pek çok yönden Amerika Birleşik

⁹⁸ Kızılcıkelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 419-421.

Devletleri'ni ve üniversitelerini yansıtıyordu, bu durum onun ününü artıran bir etkendi. Talcott Parsons'ın savaş sonrası dönemde teorisinin ve kavramsal şemasının büyümesi gözden geçirilirken, çalışmanın iki ana noktasının netleşmesi, kristalleşmesi üzerinde duruldu: Birincisi; Talcott Parsons'ın 1950'lerin ilk dönemlerindeki işlevselciliği, ikincisi ise; 1960'ların sonlarında gelişen işlevsel-evrimci modeldir. Talcott Parsons'ın teorisi çok hızlı genişleyen ve dalgalanan bir spiral gibi büyüdüğü için bu yaklaşımı benimsendi. Talcott Parsons'ın problemlerinin evreni genişledi ve Parsons, her problemi geniş bir temelde periyodik olarak yeniden inceledi. Bu problemler modern meslekler, ekonomik örgütlenme, eğitim, tabakalaşma, aile, yaş-cinsiyet rolleri, sosyalleştirme, hasta rolleri ve akıl sağlığı, alt-kültür ve sapma, demokratik süreçler ve hukuk, bürokrasi, ırkçılık, dinde laikleşme gibi konular içinde gelişti. 1970'lerin başlarında Talcott Parsons sembolik ortam (media) kavramını toplumlardan genel aksiyon sistemlerine yaymaya başladı. Bu kavram; para, güç veya etki gibi standartlaşmış kavramların toplumda değer kazanmasından önce, daha temel sembolik kodların toplumun üyelerinin ortak ve bireysel bilinçlerinde yerleşmesi gerektiği tartışmasını içerir. Talcott Parsons 1973'te Harvard Üniversitesi'nden emekli oldu. 1975'te bir sıçrayış yaptı ve insan potansiyeli ve insan aksiyonunun amaca yönelik alanı arasındaki ilişkileri ortaya koyan ortam kavramını genişletti. Heidelberg Üniversitesi tarafından 1979 yılında Parsons'un doktoradan mezun oluşunun 50. yılı anısına bir kutlama programı hazırlandı. Programda başta Parsons olmak üzere Almanya'nın tanınmış birçok sosyoloğu seminerler verdi. Böylesi bir kutlama Alman olmayan bir mezun için ender bir hediye idi. Programdan sonraki gün 8 Mayıs 1979'da Talcott Parsons Münih'te öldü. O günlerde 30 yıllık modernleşmenin çok yönlü çözümlemesini bütünleştirmeyi araştıran “*Modern Toplamların Bütünleşmesi*” adlı bir kitap üzerinde çalışıyordu.”⁹⁹

3.6.1. Talcott Parsons'un Eserleri:

- 1- *Capitalism in Recent German Literature* (Yeni Alman Literatüründe Kapitalizm)-1928.
- 1- *Capitalism in Recent German Literature Sombart and Weber-II* (Yeni Alman Literatüründe Kapitalizm: Sombart ve Weber-II)-1929
- 2- Max Weber tarafından yazılan *The Protestant Ethics and the Spirit of*

⁹⁹ Kızılcıkelik, **Sosyoloji Teorileri-I**, s. 422-424.

Capitalism (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu) adlı eserin İngilizceye çevirisi-1930.

- 3- *Wants and Activies in Marshall* (Marshall'da İstekler ve Aktiviteler)-1931.
- 4- *Economics and Sociology: Marshall in relation to the thought of his time* (Ekonomi ve Sosyoloji: Marshall'ın Kendi Çağının Düşüncesi ile İlişkisi)-1932.
- 5- *Some Reflections on the Nature and Significance of Economics* (Ekonomi Doğası ve Önemi Üzerinde Bazı Önemli Düşünceler)-1930-
- 6- *Sociological Elements in Economic Thought-II* (Ekonomik Düşüncede Sosyolojik Unsurlar-II)-1935
- 7- *Pareto's Central Analytical Scheme* (Pareto'nun Merkezi Çözümleme Planı)-1936.
- 8- *The Structure of Social Action* (Sosyal Aksiyonun Yapısı)-1937
- 9- *The Role of Theory in Social Research* (Sosyal Araştırmada Kuramının Rolü)-1938.
- 10- *Analytical Approach to the Theory of Social Stratification* (Sosyal Tabakalaşma Kuramına Analitik Yaklaşım)-1940.
- 11- *Max Weber and Contemporary Political Crises* (Max Weber ve Çağdaş Politik Bunalımlar)-1942.
- 12- *The Kinship System of the Contemporary United States* (Çağdaş Birleşik Devletlerin Akrabalık Sistemi)-1943.
- 13- *The Theoretic Development of the Sociology of Religion* (Din Sosyolojisinin Kuramsal Gelişimi)-1944.
- 14- *The Science Legislation and the Role of the Social Sciences* (Bilim Kanunu ve Sosyal Bilimlerin Rolü)-1946.
- 15- *Essays in Sociological Theory Pure and Applied* (Saf ve Uygulamalı Sosyolojik Kuram Yazıları)-1949.
- 16- *The Prospects of Sociological Theory* (Sosyolojik Kuramın Geleceği)-1950
- 17- *The Social System* (Sosyal Sistem)-1951.
- 18- *The Superego and the Theory of Social Systems* (Süperego ve Sosyal Sistemlerin Kuramı)-1952
- 19- *Working Papers in the Theory of Action* (Aksiyon Kuramında Yapılan

İncelemeler)-1953

- 20- *The Father Symbol: an Appraisal in the Light of Psychoanalytic Theory* (Baba Sembolü: Psikoanalitik ve Sosyolojik Kuramın Işığında Bir Değerlendirme)-1954
- 21- *Family, Socialization and Interaction Process* (Aile, Sosyalleştirme ve Karşılıklı Etkileşim Süreci)-1955
- 22- *Economy and Society* (Ekonomi ve Toplum)-1956
- 23- *The Distribution of Power in American Society* (Amerikan Toplumunda Gücün Dağılımı)-1957
- 24- *Authority, Legitimation and Political Action* (Otorite, Yasama ve Politik Aksiyon)-1958
- 25- *An Approach to Psychological Theory in Terms of The Theory of Action* (Aksiyon Kuramı Yönünden Bir Psikolojik Kuram Yaklaşımı)-1959
- 26- *Structure and Process in Modern Societies* (Modern Toplumlarda Yapı ve Süreç)-1960
- 27- *Theories of Society* (Toplum Kuramları)-1961. *The Link between Character and Society* (Karakter ve Toplum Arasındaki Bağ) “*Some Principal Charecteristic of Industrial Societies*” (Endüstriyel Toplumların Bazı Temel Karakteristikleri)
- 28- *Social Structure and Personality* (Sosyal Yapı ve Kişilik)-1964 “*Levels of Organization and the Mediation of Social Interaction*” (Örgütlenme Düzeyleri ve Sosyal Etkileşim Aracıları)
- 29- *An American Impression of Sociology in the Soviet Union* (Sovyetler Birliği'nde Sosyolojiye Amerikan Bakışı)-1965 “*Full Citizenship for the Negro American*” (Zenci Amerikalılar İçin Tam Vatandaşlık)
- 30- *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Toplumlar: Evrimci ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar)-1966 “*The Political Aspect of Structure and Process*” (Yapı ve Sürecin Politik Yanları)
- 31- *Sociological Theory and Modern Society* (Sosyolojik Kuram ve Modern Toplum)-1967

3.6.2. Talcot Parsons'un Sosyolojisi

Pareto ve Durkheim'in yanı sıra Freud ve Weber'den de etkilenen bir sosyolog olan

Parsons, çalışmaları ile toplumun genel bir teorisini kurmaya çalışmıştır. Parsons'un ortaya koyduğu yaklaşım, sosyolojinin son mega projesi olarak nitelendirilmektedir. Bu proje "sistem" kavramının temel alındığı önemli bir teordir. Parsons'a göre sistem; *"aynı eylemi ortaya koymak için bir araya gelen birimlerin birbirleri ile olan ilişkilerinden ortaya çıkan bir küme"*dir ve genel anlamda toplumu temsil eden bir kavramdır. Bir diğer ifadeyle birbiriyle ilişkili olan ve bütünü meydana getiren parçaların bir araya gelmesi ve örgütlenmesidir.¹⁰⁰

Sistem; dengeli, bütünlük arz eden, kendini devam ettirme özelliği bulunan, bütünlü ve birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan parçalardan oluşan Parsons'ın "alt-sistem" adını verdiği bir yapıdır. Kendine yetebilme özelliği bulunan sistem, bu yönüyle alt-sistemlerden ayrılmaktadır. Her birinin ayrı işlevler üstlenmiş olması alt-sistemlerin temel özelliğidir ve bu durum alt-sistemlerin neden karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde olduklarını da açıklamaktadır. Parsons'un bu teorisi sosyal bütünlüşmeyi de bu çerçevede açıklamaktadır. Birbirlerine muhtaç durumda olan karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunan alt-sistemler bir zorunluluk olarak dayanışma içerisine girecekler ve neticede toplumsal bütünlüşme sağlanacaktır.¹⁰¹

"Alt-sistemler" kavramı ile kastedilen sosyal kurumlardır. Bu bağlamda fonksiyonalist teori; siyaset, aile, din, eğitim ve iktisat gibi ana kuramların her birisini bir alt-sistem olarak görmektedir. Parsons'a göre alt-sistemlerin oluşturduğu bu kapsamlı yapı ise "sosyal sistem"dir. O sosyal sistemi, birbirleri ile bağlantılı pozisyon ve statüleri içeren ve karşılıklı beklentiler aracılığıyla bir arada tutan kapsamlı bir yapı biçiminde tanımlamaktadır. Mesela aile kurumunu biçimlendiren çocuk, karı ve koca statüleri, birbirleri ile bağlantı halinde olan statülerdir. Kurumlar ise kent veya kasaba gibi büyük çaplı toplumsal sistemleri oluşturmaktadır.¹⁰²

Parsons toplumda, sosyal sistem haricinde iki sistem daha olduğunu belirtmektedir. Bunlar "kültür sistemi" ve "kişilik sistemi"dir. Bu bağlamda toplumsal yapı üç sistemden meydana gelmektedir.¹⁰³

Kişilik sistemi; Parsons tarafından "aktör" olarak ifade edilen bireylerin, kültürel yapı tarafından belirlenmiş olan gereksinimlerini karşılamak için güdülerıyla yapmış

¹⁰⁰ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 114

¹⁰¹ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 114

¹⁰² Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 114

¹⁰³ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 114

oldukları anlamlı faaliyetlerden oluşmaktadır. Söz konusu eylemler rastgele yapılmamakta, sosyalleşme sürecinde öğrenildiği şekliyle gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle “rol” olarak adlandırılmaktadır. Rol; kişinin yapması gerekenleri ve bu yaptıklarının nasıl yıkılabileceğini bildiğini, diğer kişilerinden ondan bu davranışı beklediklerini ifade eden bir kavramdır. Bir başka ifadeyle rol; belli işlevleri olan ve bireyin benliğinde bütünleşmiş eylemsel kalıplardır. Söz konusu kalıplar aynı zamanda “kişilik sistemi”ni de oluşturmaktadır.¹⁰⁴

Parsons, sosyal sistemin uyum fonksiyonunu karşıladığını, kültürel yapı tarafından belirlenen norm ve değerler tarafından şekillendirildiğini belirtmektedir. Bu anlamda kişilik sistemi, sosyal sistem ile birlikte, norm ve değerlerin kurumsallaşmış birliği tarafından oluşturulan “kültür sistemi” tarafından belirlenmektedir. Parsons, birbiri ile bağlantılı olan bu üç sistemin analizini yapmak için birbirinden ayırmıştır. Ancak gerçekte bu üç sistemin birbirinden ayrılamaz ve iç içe olduklarının bilincindedir.¹⁰⁵

Talcott Parsons sistem sorunları

Bütün eylem sistemleri şu dört sorunu yaşar:

- *Uyum*
- *Amaca Yönelme*
- *Bütünleşme*
- *Gizli Örnek Koruma*

Her toplum bu sorunları gidermek için kurumsal işlevlerde bulunurlar

3.6.3. Persons'un AGIL şeması

3.6.3.1. A- Adaptation (Uyum)

Toplum ile doğal çevre arasındaki uyumu ekonomi kurumu sağlar. Ekonomi kurumu doğal çevreden yeterli kaynakları alıp bu kaynakları sistem içine dağıtır. Temel sorunlar, üretimin nasıl yapılacağı ve servetin nasıl dağıtılacağı konusudur.

3.6.3.2. G- Goal Attainment (Amaca Yönelme)

Sistemin amaçları için de öncelik sıralaması yapmak ve belirlenmiş amaçlar için

¹⁰⁴ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 115

¹⁰⁵ Arslantürk & Amman; **Sosyoloji**, s. 488-490.

sistemin kaynaklarının kullanımını sağlamaktır. Bu işlevi sistemde politika kurumu yapar. Sorun toplumsal kararları uygulama aracı olan iktidarın meşru olarak nasıl kullanılacağıdır.

3.6.3.3. I- Integration (Bütünleşme)

AGIL şemasının esasıdır. Bütünleşme sistem içinde birey ve kurumları koordine etmektir. Bu işlevi adli kurumlar yerine getirir. Sorun normların nasıl uygulanacağıdır. Suç ve cezaların belirlenmesinde kullanılır.

3.6.3.4. L- Latent Pattern Maintenance- Tension Management (Gizil örnek koruma ve gerilim yönetimi)

Bu sistemin ihtiyacı bir tanedir. Bireylerin rol yönelimleri için değerlerin muhafaza edilmesi ve ortaya çıkan gerilimin yönetilmesi gerekir. İlk ihtiyaç için aile ve eğitim kurumları; ikinci ihtiyaç için ise din işlev taşır. Durkheim'e göre din fakir ve zenginin çatışmasını önler, toplumda dayanışma sağlar. Sorun, değerlerin bozulmadan, nasıl korunacağı ve bireylere nasıl aktarılacağıdır.

Denge, kurumsallaşma ve toplumsal denetim ile bireyler toplumun değerlerine bağlı kalarak toplumla bütünleşecektir. Böylece toplumsal denge korunmuş olacaktır. Bireyler üretecek, vatandaş olacak, yasalara uyacak, ebeveynler çocuklarını büyütecek. Paranıza göre aktörler karşılıklı rol beklentilerini tamamlarsa başarılı bir toplumsallaşma gerçekleşir. Buna göre rollerini nasıl yapacakları kültürel sistem tarafından kendilerine aktarılmış olmalıdır. Örneğin iyi bir öğrenci ile iyi bir hoca rollerini karşılıklı oynayan aktörler birbirlerinin rol beklentilerini karşılayacaklarından toplumsal dengeye katkı sağlamış olurlar. Toplumsal dengesizlik aktörlerin rollerini yapmamalarından kaynaklanır. Bu durumda toplumsal denetim mekanizmaları olan yasal merciler araya girip toplumsal dengeyi yeniden sağlayacaklardır. Hoca mazeretsiz derse gelmez ise toplumsal denge bozulmuş olacaktır. Bürokrasi kendi kurallarıyla hocanın derse gelmesini sağlayarak okuldaki toplumsal dengenin yeniden kurulmasını sağlamış olacaktır.

3.6.4. T. Parsons'un Din Sosyolojisindeki Yeri

Parsons'un din sosyolojisi onun ön plana çıkarmaya çalıştığı eylem teorisi ve sistem

teorisi bağlamında anlaşılmalıdır. Pozitivizm karşıtı bir tutumla, deneysel olmayan gerçekliğin yapısına odaklanan Parsons ömrü boyunca onu dinin ve sembollerin açıklanmasına yöneltmiştir. 1937’de Toplumsal Eylemin Yapısı’nın yayımlanmasından 1950’lere kadar “eylem teorisi”, 1951’de yayınlanan Sosyal Sistem’le birlikte “sistem teorisi” din sosyolojisi alanındaki açıklamalarına öncülük etmiştir. İlk dönem daha çok Weber’in din sosyolojisi çalışmalarının etkisinde kalmıştır.¹⁰⁶

Parsons sosyolojisinde din önemli bir yer tutar. Ancak yine de Parsons sürekli dine ya da dini kavramlara atıf yapılmadığı ancak kültür kavramı üzerinden dine ait işlev ve dinin etkisine gönderme yaptığı görülür. Parsons’un teorisinde din toplumsal düzenin temel yapı taşıdır. Bununla birlikte din toplumsal değerleri üreten ve toplumsal ilişkilerde organizasyonu sağlayan bir olgudur. Dinin işlevselliğini yitirdiği bir ortamda gerek bireyler gerekse kurumlar arasında kaotik ilişkiler ortaya çıkar. Din bu kaos ortamında toplumsal kurumlar arasında uyum sağlama ve değer üreten bir mekanizma işlevi görür. Dinin yokluğu problemlerin kronikleşmesine yol açar.¹⁰⁷

Geleneksel ve modern toplumlarda dinin toplum üzerindeki işlevine vurgu yapan Parsons özellikle pozitivist din teorilerinde belirtilenin aksine dinin modern veya seküler toplumlarda dışlanmadığını, kültürel unsurlar etkisiyle etkinliğini sürdürdüğünü belirtir. Ona göre din; yönetim, ekonomi, hukuk gibi toplumsal sistemlerin temellendirilmesinde başat konumdadır.¹⁰⁸

3.7. Robert Merton (4 Temmuz 1910 - 23 Şubat 2003)

“Amerikan sosyolojisinde yapısal-işlevselci yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Robert King Merton, 5 Temmuz 1910’da Pensilvanya Eyaleti’nde Philadelphia’da doğar. Temple ve Harvard üniversitelerinde yükseköğrenimini ve doktorasını tamamlar. 1936-1941 arasında Harvard Üniversitesi’nde, 1939-1941 arasında New Orleans’ta Tulane Üniversitesi’nde ders verir. 1947 yılında sosyoloji profesörü olur. 1949’da Columbia Üniversitesi’ne geçer. 1970 yılına kadar aynı üniversitenin Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu’nun başkan yardımcılığını yapar.

¹⁰⁶ Cevat Özyurt, Ejder Okumuş, **Çağdaş Sosyal Teoride Din**, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 136

¹⁰⁷ Ahmet Yavuz Çamlı, **Talcott Parsons’un Düşüncesinde Pratik-Rasyonellik Tasarımı**, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 2020 s. 206

¹⁰⁸ A. Y. Çamlı, **Talcott Parsons’un Düşüncesinde Pratik-Rasyonellik Tasarımı**, s. 206

Bu arada, 1957'de Amerikan Sosyoloji Birliği'nin başkanı olur. Onu en çok etkileyen isimler “B. Malinowski, A.R. Radcliffe-Brown, Talcott Parsons, Karl Mannheim, Emile Durkheim, Francis Bacon, Sigmund Freud, William Graham Sumner, Leibniz ve Max Weber'dir”

Eserleri: *On the Theoretical Sociology* (Kuramsal Sosyoloji Üzerine), *The Sociology of Science* (Bilim Sosyolojisi) ve *Social Theory and Social Structure* (Sosyal Teori ve Sosyal Yapı)¹⁰⁹

Fonksiyonalist teoriye katkısı olan birçok sosyolog vardır. Bunlar içerisinde tartışmasız en önemli isim Merton'dur. Onun bu teoriye katkısı “fonksiyon” kavramını analiz etmesiyle başlamıştır. Fonksiyon kavramı; Merton'a göre, daima olumlu anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Bu nedenle toplumsal sistemi bütünüyle yansıtmamaktadır. Oysa fonksiyon kavramı, bazı belirsizlikleri de bünyesinde taşımaktadır. Bu kavram sistemde yeni bir unsurdur ve yeni unsurlarla ilgili “şu fonksiyonları üstlenmiştir” şeklinde bir yaklaşım doğru değildir. Çünkü fonksiyonel analizlerde kolaylıkla görülemeyen işlevlerle de karşılaşılabilir. Merton, bu noktada, “gizli fonksiyon” ve “açık fonksiyon” ayrımı yapmaktadır. Gizli fonksiyon; bir yapının “kabul edilmeyen” ya da “istenilmeyen” işlevlerini ifade ederken; açık fonksiyon, “istenilen” ve “kabul edilen” işlevlerini belirtmektedir. Mesela bir okul sistemi, kendisinden beklenen ve herkes tarafından bilinen işlevlerinin ötesinde, eş bulmaktan işsizliği azaltmaya kadar birçok gizli işlevi de yerine getirebilmektedir. Merton tarafından yapılan bu analiz, sosyoloji biliminde çok verimli sonuçlar doğurmuştur.

Bourdieu tarafından yapılan bir araştırmada okulun, günümüz toplumsal yapıları içerisinde bireylere rahatsızlık veren sosyal anlamdaki eşitsizlikleri devam ettirdiği ve bunları meşrulaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Merton'a göre her şeyi açıklayan ancak sınırlanamayacak kadar geniş kuramlar değil, veriler ile sınanabilen özel alanlarla sınırlı kuramlar geliştirilmelidir. Orta büyüklükteki kuramlar, sınırlı sayıtlara sahip olan bu sayıtlardan hipotezler çıkarılan ve bu hipotezlerin deneysel olarak tecrübe edilebildiği kuramlardır.

¹⁰⁹ Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri-I*, s. 463.

3.7.1. Olumlu (E-function) x Olumsuz (Disfunction)

Merton'a göre sistem içerisinde yer alan herhangi bir unsurun olumlu özelliklerinin yanı sıra olumsuz özellikleri de olabilir. Bir başka ifadeyle sistem içerisinde bütünleştirme ve ahenge katkı sunan işlevlerin yanı sıra bunları azaltan hatta bütünüyle yok eden işlevler de bulunabilmektedir.

Parsons, toplumdaki bütün işlevlerin sağlıklı olduğuna inanır. Ancak Merton toplumda bozuk işlevlerin olduğunu da belirtir. Bozuk işlev, bir sonuç olarak ortaya çıkabilir veya işlevin sonuçlarının kimin için iyi kimin için kötü olduğu noktasında da ortaya çıkabilir. Merton toplumsal kurumların işlevinin bazıları için iyi, bazıları içinse kötü işlemlerle sonuçlanabileceğini söyleyerek işlevselcilik statükoculuğundan ayrılarak çatışmacılara yaklaşır. Merton, dinin toplumun geneli için olumlu işlevde bulunduğuna dair Durkheimci görüşü reddeder. Din, toplumda çatışma da yaratabilmektedir.

3.7.2. Manifest (Açık) - Latent (Gizil) İşlev

Merton görünür ve gizil işlev ayrımı yaparak fonksiyonalizmi daha açık hale getirir. Açık işlev görünen, gözlemlenebilir işlevdir. Gizli işlev ise direkt olarak anlaşılmayan işlevdir.

Veblen'in tüketim üzerine yaptığı bir çalışmasında tüketimin ihtiyaç giderme gibi görünür bir işlevinin yanı sıra toplumsal statüyü belirleme gibi gizli bir işlevinin de olduğunu ortaya koymuştur. Belirli markalarda giyim eşyası kullanmak tüketimin toplumsal statü üzerindeki etkisine örnek verilebilir.

3.7.3. Merton'un Sapma Kuramı

Merton'a göre sapma, toplumun ortaya koyduğu kültürel amaçlar ile bu amaçlara ulaşmak için toplumsal sistemin meşru yollarının iyice belirlenemediği hallerde ortaya çıkmaktadır. İyi baba olmak için çocuklarına bakmak isteyen babanın iş bulamadığı için hırsızlık yapması Merton'un sapma kuramına örnek verilebilir.

Bu tür işlevler için Merton, “disfonksiyon” terimini kullanmaktadır. Mesela hemen her toplumda önemli bir yere sahip olan din unsuru, toplumdaki bireyler arasında bütünleşmeye katkıda bulunabildiği gibi bireyler veya gruplar arası çatışmalara da

neden olabilmektedir. Bu durumda bir kavram problemi oluşmaktadır. Öyle ki yapısal anlamda “*disfonksiyon*” teriminin karşıtı “*fonksiyon*” değildir. Çünkü “*dis-*” bir olumsuzluk ekidir ve “*fonksiyon*” kavramını nötr hale getirmektedir. Dolayısıyla olumlu bir anlam kazanabilmesi için kavrama “*dis-*” eki dışında onun zıddı başka bir ekin ilavesi gerekmektedir. Kimi sosyolog bu problemi aşmak için “*negatif fonksiyon*” ve “*pozitif fonksiyon*” terimlerini kullanmayı tercih ederken; kimi sosyologlar ise “*olumlu işlev*” için “*fonksiyon*”, “*olumsuz işlev*” için “*disfonksiyon*” terimlerini kullanmış, kimisi de fonksiyonu “*işlev*”le sınırlı bir anlamda kullanarak aşmıştır. Merton’a göre bir sistem içerisinde olumlu veya olumsuz herhangi bir işlevi olmayan unsurlar da bulunabilir. O bu unsurlar için “*fonksiyonel olmayan*” terimini kullanmıştır.

Görüldüğü üzere Merton’un sosyoloji ilmine olan bu katkısı, fonksiyonalist teorinin “*işlevini kaybeden unsur varlığını sürdüremez*” şeklindeki temel önermesini esnetmekte ve “*kadük*” konumundaki unsurların da yerini göstermektedir.¹¹⁰

Fonksiyonalizmin sosyal değişmeyi açıklamadaki yetersizliğini gidermek Merton’un bu teoriye sunmuş olduğu katkılardan bir diğeridir. Merton tarafından yapılan sosyal değişme çözümlemesinin anomi, fonksiyonların analizi ve insanla ilgili ön kabul olgusu şeklinde üç çıkış noktası bulunmaktadır.

Ona göre insan, tercihlerde bulunabilen ve alternatif davranışlar sergileyebilen bir varlık olup katı fonksiyonalizmin ifade ettiği gibi kesin bir belirlenmişlikle eli kolu bağı bir varlık değildir. Bu düşüncesi ile fonksiyonalist çerçevenin dışına çıkmamaktadır. Çünkü kişilerin tercihlerinin kültür tarafından belirlenen ve sistemin sınırları içerisinde olan tercihler olduğunu kabul etmektedir.

Ancak bu tercihlerin belirli bir noktada yoğunlaşması sosyal değişmelere sebep olacak ve bu değişmelerin yönünün belirlenmesine etki edecektir. Sistemde yer alan unsurların ahengi sağlayan -olumlu- işlevler ve ahengi bozan -olumsuz- işlevlerin varlığı söz konusu ise veya daha hafif anlamda “*bilinen ve arzu edilen*” açık işlevlerle birlikte “*bilinmeyen ve arzu edilmeyen*” gizli işlevleri de bulunuyor ise bu fonksiyonlardan herhangi birinin ön plana çıkması olumlu ya da olumsuz sosyal değişmelere sebep olacaktır.

¹¹⁰ Arslantürk & Amman; **Sosyoloji**, s. 490-491.

Olumsuz yöndeki sosyal değişimin ortaya çıkardığı durumu Merton “*anomi*” kavramı ile ifade etmektedir. Anomi, Durkheim tarafından sosyolojiye kazandırılmış bir kavramdır. O, bu kavramı bir grup veya toplumda oluşan görece kuralsızlık halini ifade etmek için kullanmıştır. Merton ise anomi kavramını daha da geliştirmiş ve buradaki toplumsal yapıyı kültürel yapı ve sosyal yapı olarak ikiye ayırmıştır. Merton, bu iki toplumsal yapı arasında zaman zaman ortaya çıkabilen olumsuzlukları ifade etmek için anomi kavramını kullanmıştır. Bir başka ifadeyle anomi, kültürel yapıda bulunan değer ve normların yıpranma durumudur. Anomi “*şiddetli anomi*” ve “*basit anomi*” olmak üzere iki çeşittir. Buna göre şiddetli anomi; sistemin çözülmesini, çürümesini, huzursuzluk ve çatışmanın had safhaya gelmesini ifade etmektedir. Basit anomi ise toplumdaki değer çatışmalarından doğan huzursuzluk halini ifade etmektedir.¹¹¹

3.8. İbn-i Haldûn

Tunus asıllı tarihçi, kültür ve medeniyet tarihçisi, sosyolog, siyaset ve devlet adamı olan İbn-i Haldûn dinin toplumsal önemi üzerine durması sebebiyle din ve toplum ilişkilerini eğilmesi üstelik bunları yaparken de deney gözlem yöntemini faydalanması sebebiyle modern deneysel din sosyolojisinin gerçek öncüsü sayılmalıdır.¹¹²

İbn-i Haldûn devlet adamı, filozof, sosyolog ve aynı zamanda tarihçi olarak sadece İslam dünyasında değil Batı dünyasında da tanınmış çok yönlü biridir. Asıl adı “*Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadrami el-Mağribi et-Tunisi*”dir. Hicri 732’de Ramazan ayında (27 Mayıs 1332) Tunus’ta dünyaya gelen İbn-i Haldûn, Mukaddime’de aslen Yemen’in Hadramut bölgesinden olduğu için Hadramî ismini kullanmıştır. Bunun dışında yaşamının önemli bir bölümünü Kuzey Afrika’da geçirmesi sebebiyle Mağribî; Tunus’ta doğmuş olması sebebiyle de Tûnisî isimleri ile de anılmıştır. İbn Haldûn tarafından verilen şeceresini et-Ta’rif¹¹³ adlı eserinde nakletmiş fakat bu şecereyi eksiklerinin olduğu gerekçesi ile şüphe ile karşıladığını ifade etmiştir.

¹¹¹ Arslantürk & Amman; **Sosyoloji**, s. 490-492.

¹¹² Mehmet Bayyigit, **Din Sosyolojisi**, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 50

¹¹³ İbn-i Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadrami el Mağribi et-Tunisi, *et-Ta’rif (Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar)*, çev: Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

İbn-i Haldûn Hz. Peygamberin duasını almış bir kabileye mensuptur. Öyle ki atalarından olan ve mensubu olduğu kabilenin reisi konumundaki Vâil b. Hucr, yanındaki bir heyetle Medine'ye gitmiş, Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş ve O'nun "Allah'ım, Vâil'i ve soyunu mübarek kıl!" şeklinde duasına mazhar olmuştur. Bu ziyaret sonrasında Hz. Peygamber sahabeden Muaviye b. Ebû Süfyân'ı da onlarla birlikte göndermiştir. Hz. Peygamber'den hadis rivayet edenlerden biri de Vâil'dir. Onun yetmiş kadar hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Endülüs'ün fethi esnasında Karmûne (Carmona) şehrine gelen Vâil'in torunları buraya yerleşmişlerdir. Hâlid b. Osman b. Hânî, bu aileden Endülüs'e ilk gelen kişidir. Hâlid b. Osman, Hâlid ed-Dâhil olarak da bilinmektedir. Endülüs'te âdet olduğu üzere bir saygı ifadesi olarak Hâlid'in ismi "Haldûn" şeklinde söylenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla onun nesebinden gelen kişiler Benî Haldûn olarak tanınmıştır. Haldûnoğulları Karmûne'de bir süre ikamet etmiş ancak daha sonra buradan ayrılarak İşbîliye'ye (Sevilla) yerleşmiş ve burada saygın bir aile olarak tanınmışlardır. Haldûnoğulları gerek Kuzey Afrika'da gerekse Endülüs'te hem ilmi hem de siyasi alanda önemli roller üstlenmişlerdir.¹¹⁴ Ailenin ünü günümüze kadar ulaşan en önemli kişisi İbn-i Haldûn'dur. İbn-i Haldûn Merinilerin sarayında 9 yıl nedimlik yapmış ve bu esnadaki boş zamanlarında Faslı hocalardan eğitim almıştır. Bu sürede o bir filozofun görgü ve bilgisi ile politika ve devlet adamlığı yönünü geliştiren iki yıllık bir mahpusluk deneyimi de yaşamıştır (1357-1358) İki yıllık süreç zarfında on beş yıllık çıraklık ve öğrencilik dönemini kapatır (1363-1365).¹¹⁵

Daha sonra gelen dokuz yıl (1365-1374) bakış açısına göre "serüvenin şahikası" veya en kararsız en eğreti yıllardır. Şöyle ya da böyle İbn-i Haldûn, entrikalardan otobiyografisinde politikanın bataklıkları dediği durumdan bıkmış ve sekiz yıl boyunca gözlerden ırak bir şekilde kendisini inceleme ve araştırmaya vermiştir. Tüm büyük adamlar kendi içine kapanmanın, bir köşesine çekilmenin, fiziksel durum zorunluluğuna veya manevi gereksinimine yenik düşmüşlerdir. Bu Aziz Jean de la Crix'ın "*ses veren yalnızlık*" veya mistik Müslümanların *halvet* dedikleri durumdur. Doğrusunu söylemek gerekirse, İbn-i Haldûn, ancak 4 yıllık dediği bu süreden siyasal bir amacı olanların yeniden sahneye çıkmaya hazırlamaları, yaşanan

¹¹⁴ Uludağ, Süleyman; "**İbn-i Haldun Maddesi**", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 538. Ayrıca bkz: İbn-i Haldûn, et-Ta'rif, s. 16-23.

¹¹⁵ Monteil, Vincent, "Önsöz", **Mukaddime**, çev: Sevim Belli, Onur , Yay., Ankara, 2014, s. 28.

problemlerin üstesinden gelmeleri ve yeniden soluklanma fırsatı bulmaları gibi imkânlardan yararlanmıştır. İbn-i Haldûn için asıl kabuğuna çekilme 1374-1378 arası söz konusudur. İbn-i Haldûn, bu dört seneyi Cezayir Biskra'nın kuzey bölgesinde Kalat İbn Salama'da kabile içinde geçirmiştir. Burada 1377 yılında yaklaşık beş ay gibi kısa bir sürede Mukaddime'yi yazmıştır. 1378-1382 yılları arasını ise kaynakça başvurularını tamamlamak için zorunlu olarak Tunus'ta geçirmiştir. En büyük eserinin ilk nüshasını burada tamamlamış ve 1382 yılında Hafsi sultanına sunmuştur.

Eseri ile ilgili düşüncelerini kafasından atan İbn-i Haldûn, yeni bir meslek sahibi olmayı düşünmeye başlamıştır. 50 yaşına geldiği bu dönemde bir eylem adamı olmuş ancak yönünü eğitime ve yargıçlık gibi yüksek görevlere çevirmiştir. Hayatının son 25 yılını Kahire'de geçirmiştir. Burada evlenen ve bir fırtına esnasında yakınlarını denizde kaybeden İbn-i Haldûn, adet gereği yeniden evlenmiştir. Ömrünün son yıllarını geçirdiği Kahire'de vefat etmiştir.¹¹⁶

İbn-i Haldûn'un Mısır'daki yaşantısı 1382-1406 yılları arasını kapsamaktadır. Burada da diğer yerlerdeki gibi siyasetle ilgilenmiştir. Onun bu yaklaşımı düşmanlarının öfkesine ve koruyucularının gücüne göre değişmektedir. Öğretmenliğin yanı sıra Maliki hukuku hocalığı yapmıştır. Bununla birlikte ilişkileri ve yeteneklerinin yanı sıra zaman zaman ortaya koyduğu çetin karakteri nedeniyle bazı meslektaşlarının kıskançlığına ve cephe almalarına maruz kalmıştır.

Yaşamındaki kesintilerden biri de Timur nezdinde Şam'da kentin kaderini belirlemek için verilen özel görevleri kabul etmesidir. Bu görev onun son diplomatik rolü olmuştur. Hayatını anlatırken önemsiz gördüğünden olsa gerek bu görevinden bahsetmemektedir. 1384, 1385, 1398 ve 1406 yılları arasında beş kez Maliki kadılığı yapan İbn-i Haldûn, 17 Mart 1406 tarihindeki ölümünden kısa bir süre önce yine bu göreve getirilmiştir. Vefat ettikten sonra cenazesi Kahire'deki bilginlere ve edebiyat insanlarına ayrılmış olan ve mistik gizemli Müslümanlar Mezarlığı olarak bilinen sufiler mezarlığına defnedilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁶ Monteil, "Önsöz", **Mukaddime**, s. 28-29.

¹¹⁷ Monteil, "Önsöz", **Mukaddime**, s. 28-29.

3.8.1. Eserleri

3.8.1.1. Lübâbü'l-Muhassal fî Usûli'd-dîn

Fahreddin er-Râzî'nin el-Muhaşşal isimli eserinin kısaltılmış şekli olan bu eseri İbn-i Haldûn Nisan 1351'de (Safer 752) tamamlamıştır. Bir hâtîme ve dört bölümden oluşan eserde bu bölümler bedîhiyyât, ma'lûmât, ilâhiyyât ve sem'iyyât'tır. El-Muhaşşal'ı kısaltırken müellif esere kendinden çok az şey kattığını, bu esere yazdığı Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından yazılan Telhîs'ten faydalanarak metne bazı ilâveler yaptığını ve esas metne bağlı kaldığını ifade etmektedir.

İbn-i Haldûn'un, hocası Âbilî'nin etkisiyle genç yaşta yazmış olduğu eserlerden biri olan Lübâbü'l-Muhaşşal, bu yönüyle dikkate değer eserlerden biridir. Eserin müellif hatlı nüshası İspanya'da Escorial Library'dedir (nr. 1614). Eser ilk olarak Luciano Rubio tarafından İspanyolcaya çevrilmiştir. Ayrıca Refik el-Acem tarafından Beyrut'ta 1995'te ve Abbas M. H. Süleyman tarafından İskenderiye'de 1996'da yayımlanmıştır.¹¹⁸

3.8.1.2. Şifâü's-Sâ'il li-Tehzîbi'l-Mesail

İbn-i Haldûn'un kendi eserlerinde ve çağdaşı İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde bu kitap hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Buna karşın Kuzey Afrikalı müelliflerden Ebû Abdullah el-Misnâvî, Abdülkâdir el-Fâsî ve Şeyh Zerrûk İbn-i Haldûn'un bu isimde bir eseri olduğundan bahsetmektedirler. Onların bu iddialarına karşın M. Abdülganî Hasan ve Ali Abdülvâhid Vâfî ise eserin İbn-i Haldûn'a değil, babasının amcalarından Abdurrahman'a ait olduğunu ifade etmişlerdir. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Abdurrahman Bedevî ve Muhammed Abdullah İnân ise eserin İbn-i Haldûn'a ait olduğunu belirtmektedir. İbn-i Haldûn'un bu eseri 1372-1374 yılları arasında Fas'ta iken Mukaddime'den önce yazdığı kabul edilmektedir. İbn-i Haldûn eseri İbrâhim eş-Şâtîbî'nin (ö. 790/ 1388), Fas âlimlerine sormuş olduğu “tasavvufa girmek isteyen bir kişinin şeyhe bağlanmasının şart olup olmadığı” sorusunu cevaplamak üzere kaleme alınmıştır.

Eser Türkiye'de ilk olarak 1957 yılında Muhammed b. Tâvî et-Tancî tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Eser daha sonra Süleyman Uludağ tarafından 1976

¹¹⁸ Uludağ, **İbn-i Haldûn Maddesi**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 541.

yılında “*Tasavvufun Mahiyeti*” adıyla Türkçeye çevrilip İstanbul’da yayımlanmıştır.¹¹⁹

3.8.1.3. Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve Dîvânû'l Mübtede-i ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve Men-âşarahüm mîn-zevî'l-sultâni'l-ekber

Bir önsöz ve giriş mahiyetinde bir mukaddime bölümünün yer aldığı üç kitap ve yedi ciltten oluşan bu eser bir dünya tarihi niteliğindedir. Eserin giriş kısmında İbn-i Haldûn; tarihin son derece önemli bir ilim olduğuna, tarihçilerin düştükleri hatalara, tarih yazımında takip edilen usullerin araştırılmasına, tarihçiler tarafından sahip olunan asılsız kanaatlere ve bunların nedenlerine değinmiştir. Tarih ilminin kapsamlı bir tarifini yapan İbn-i Haldûn, kendi tarih yaklaşımını da ifade etmiştir.

İbn-i Haldûn “Beşerî ümran ilmi” adını verdiği yeni ve özgün bir ilim dalı kurduğunu, bu ilmi kurarken kimseden faydalanmadığını, daha önce bu ilim sahasında herhangi bir araştırma yapılmadığını, amacının ne olduğu ve bu amaca ulaşabilmek için izlemiş olduğu yönteme dair bilgiler vermektedir.

Günümüzde Mukaddime adıyla anılan bu en meşhur eseri, el-İber’in birinci kitabı ile bir önsöz ve girişten oluşmaktadır. Mukaddime, İslâm hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve İbn-i Haldûn'a haklı bir şöhret kazandırmıştır. Esere Mukaddime denmesinin sebebi I. cildin zamanla bu isimle anılır olmasındandır. Dolayısıyla esere bu isim İbn-i Haldûn tarafından verilmemiştir. Önemine binaen bu ilk cilt birçok kez diğer ciltlerden ayrı olarak istinsah edilmiştir.¹²⁰ Tancî eserin genişletilmiş şeklini 1951 yılında Kahire’de yayımlamıştır.¹²¹

İbn-i Haldûn’un konumuzu ilgilendiren en önemli eseri Mukaddime’dir. Ancak Mukaddime İbn-i Haldûn’un büyük tarih kitabının girişi şeklinde olan Kitabü'l İber eserinin mukaddimesi ve birinci kitabıdır. Toplam altı bölümden oluşan Mukaddime’nin ilk bölümü daha çok coğrafi koşullarla sosyal hayat arasındaki ilişkileri inceler. İkinci bölümde toplum çeşitleriyle asabiyet ve devlet teorileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde din-devlet ilişkileri, tavırlar nazariyesi, hilafet kurumu

¹¹⁹ Uludağ, **İbn-i Haldun Maddesi**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 541-542.

¹²⁰ Uludağ, **İbn-i Haldun Maddesi**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 542.

¹²¹ Uludağ, **İbn-i Haldun Maddesi**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 542.

ve organizmacı toplum anlayışı üzerinde durulmaktadır. Dördüncü bölüm yerleşik hayat ve köy kent ilişkilerine değinmekte bu yönüyle özgün sosyolojik bir teori oluşturmaktadır. Beşinci bölüm ekonomi ilmine ayrılmış olup, altıncı bölümde bilgi teorisi, ilimlerin sınıflaması, şiir, edebiyat gibi konular üzerinde durmuş ve mukaddimeyi tamamlamıştır. Görüldüğü gibi İbn-i Haldûn'un Mukaddime eserinin her bir bölümü başlı başına sosyoloji alanına ayrılmış olup eserin tamamında sosyolojinin çeşitli konuları dağıtılmış haldedir. Bu yönüyle Mukaddime eseri bütüncül bir sosyoloji eseri olarak değerlendirilebilir.¹²²

‘İnsanın sosyal bir varlık olduğu hususunu Aristo’dan bu yana tekrar eden birçok düşünür gibi İbn-i Haldûn da bu çerçevede iki tür toplumsal yaşam biçimini ifade etmektedir: *Hadarilik ve bedevilik*.

Hadari/yerleşik yani medeni halklarla bunların yerine geçmek isteyen bedeviler arasındaki mücadelede rol oynayan temel faktöre asabiyet adını veren İbn-i Haldûn, asabiyet kavramıyla grup dayanışmasını birlik şuurunun manevi bağı yani politik bilinci ve bu bilinçten doğan ortak hareket etme anlayışını kastetmektedir. Asabiyet, kan bağı sayesinde oluşan nesep bağının yanı sıra her türlü manevi bağlılığı da burada din bağına da içermektedir. Özellikle dini bağ bir toplumun birleşip bütünleşmesinde en etkili rollerden birini oynar. Bu yönüyle asabiyet, toplumsal bütünleşme için temel bir faktördür. Toplumun ve onun iradesi üzerinde kurulmuş bulunan idarecilerin sağlam bir şekilde ayakta kalmalarında büyük rol oynar. Bu nedenle dini güçle desteklenen asabiyet, bir toplumun devamı için en önemli enerji kaynağıdır. Toplumsal bütünleşme teorisini asabiyet kavramı üzerine inşa eden İbn-i Haldûn asabiyeti nesep ve sebep asabiyeti olarak ikiye ayırır. Bu teori içinde dine büyük önem verir. İbn-i Haldûn'un sosyoloji anlayışı organizmacı bir toplum anlayışıdır. Zira o toplumu yaşayan bir organizmaya benzetir. Toplumlar da tıpkı insanlar gibi doğar büyür gelişir ve çöker. Tavırlar Nazariyesi adı verilen bu teoriye göre toplumların hayatında beş tavrı yani dönem vardır: *Zafer, mutlakiyet, refah, barış* ve *israf* her toplum zorunlu olarak bu beş dönemi geçirir ve sonunda dağılır bir toplumun dağılıp yok olmasında ekonomik kriz ve toplumun dayandığı asabiyeti yani toplumsal birlikteliğin çözülmesi gibi birçok neden rol oynar.’¹²³

¹²² Mehmet Bayyığıt **Din Sosyolojisi**, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 50-51

¹²³ Bayyığıt **Din Sosyolojisi** s. 51

3.8.2. İbn-i Haldûn’a Göre Toplum Halinde Yaşamının Zorunluluğu

Toplumsal hayat İbn-i Haldûn’a göre kaçınılmazdır. Bu gerçek filozoflar tarafından insanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle yalnız yaşaması söz konusu değildir ve toplum içerisinde, topluluk halinde hayatını sürdürmesi kaçınılmazdır. Bu durum filozoflara özgü terminolojide medenilik olarak ifade edilmektedir. İslam dünyasında ümran (sosyal hayat) kavramı ile ifade edilen de aynı şeydir. İslam inancına göre Allah tarafından insanlar beslenerek hayatlarını idame ettirebilecek bir donanımda yaratılmışlardır. Bu nedenle yaratılıştan gelen bir özellik olarak insanlar beslenme ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyacına binaen kendisine beslenmesi için gerekli olan her türlü donanım da verilmiştir. Ancak insanın bireysel anlamda bunları gerçekleştirmek ve yaşamını sürdürebilmek için yeterli derecede güce sahip değildir. Mesela bir insanın günlük az bir miktar buğday ile dahi yaşamını sürdürebileceği varsayılsa bile buğdayı öğütmek, un haline getirmek, hamur yapmak ve pişirmek gibi birçok aşamayı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bunlar için birçok alete ihtiyacı olduğu gibi bu aletleri kullanabilecek değirmencilik, çömlekçilik ve demircilik gibi ustalıklara da sahip olması gerekmektedir.¹²⁴

Bunlara gerek olmadan buğdayın taneler halinde tüketilebildiği varsayılsa dahi buğdayın yenebilecek kıvama gelmesi için de ekimi, hasadı, sümbüllerinden çıkarılarak tanelere ayrılması gibi belki yukarıdaki iş ve işlemlerden daha fazla araç gerece ve sanayi dalına ihtiyaç vardır.

Tek bir insan bu işlerden bir bölümüne güç yetirebilse bile birçoğu için yardıma ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için güçlerini birleştirmeleri ve yardımlaşmaları gerekmektedir. Yardımlaşmalar sayesinde bir iş için gerekli olan gücün çok daha fazlası elde edilebilmektedir. Benzer şekilde her bir bireyin kendisini savunabilmesi için de diğer insanlarla yardımlaşmaya gereksinimi vardır. Çünkü Allah canlılara çeşitli özellikler verirken, vahşi hayvanların birçoğuna insandan çok daha fazla güç vermiştir. Örneğin aslan ve filin gücü insanınkinden kat kat daha fazla olduğu gibi benzer durum bir at, eşek

¹²⁴ İbn-i Haldûn, Ebu Zeyd Velîyyuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el Mağribî et-Tunisi, **Mukaddime**, Çev: Halil Kendir, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yay., İstanbul, s. 69.

veya öküz için de geçerlidir.¹²⁵

Eğer insanlar, yardımlaşmasalar ne kendilerini savunabilir ne de yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Kendilerini savunabilmek için gereken silahları olmadığından hayvanlara yem olur ve nesilleri tükenebilir. Buna karşın yardımlaşma ile insanlar hem beslenme ihtiyaçlarını giderebilirler hem de kendilerini savunacak silahlara sahip olabilirler. Böylelikle yaşamlarını idame etme ve nesillerini koruma noktasında Allah'ın hikmeti de gerçekleşmiş olur.¹²⁶

“Öyleyse insan için böyle bir toplumsal hayat kaçınılmaz bir zarurettir. Aksi takdirde varlıkları devam etmez ve Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak yeryüzünü imar edip, mamur kılmaları gerçekleşmez. İşte bütün bunlar bu ilmin konusu olarak ele aldığımız sosyal hayatın birer içeriğidir.”¹²⁷

3.8.3. İbn-i Haldûn'da Asabiyet Olgusu

İbn-i Haldûn, bir fizikçinin fiziki realiteyi yoklaması gibi yaşamı boyunca sosyal gerçekliği yoklama imkânı bulmuştur. Gözlemleri onu yeni bir ilimle karşı karşıya getirir. Bu yeni ilme ‘İlm-i Ümran’ adını verir. Ümran, insanoğlunun dünyanın yaşanabilecek bölgelerinde cemiyetler halinde bir araya gelmeleri ve dünyayı yaşanabilecek bir yere dönüştürmeleridir. Bir başka ifadeyle bir topluluk tarafından yapılanların tamamı, örfleri, inançları, sosyal ve dini düzenidir.

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarını yalnız başına elde etmesi mümkün değildir. Bu nedenle insan için sosyal yaşam bir zarurettir. Toplum birlikte yaşamayı ifade eden bir kavramdır ve fertlerden oluşan, inanç, işbirliği ve dayanışma içeren, biçimlendirici ilkeleri ve kendine özgü şartları bulunan zorunlu bir oluşumdur. Dünya yalnız “toplum” olarak ifade edilen birlikteliklerle daha yaşanabilir hale gelmektedir. Toplumsal yaşam olmadan doğa değiştirilip insanların yaşayabileceği bir alana dönüştürülemez¹²⁸.

İbn-i Haldûn'a göre toplumların temeli hangi çeşit olursa olsun “asabiyet”ten oluşmaktadır. Bir davranış biçimi olan asabiyet, kolektif bir bilinç ve histen meydana

¹²⁵ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 69-70.

¹²⁶ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 70.

¹²⁷ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 70.

¹²⁸ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.163

gelen bir birlikte hareket etme anlayışıdır. Kendisini kazanma, kovma, korunma, faaliyette bulunma, harekete geçme gibi iş ve eylemlerde göstermektedir. Bu duygunun en büyük özelliği topluluk veya kabileyi meydana getiren bireyler arasında kuvvetli bir birlik fikriyle şekillenmiş, sürekli bir yardımlaşma ve dayanışma duygusunun etkili olmasıdır.

Doğadan gelen bir korunma inancı, bilinci ve duygusu olan asabiyet “nesep asabiyeti” ve “sebepe asabiyeti” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Nesep asabiyeti, soy bağılılığını ifade ederken; sebepe asabiyeti kültür bağılılığını ifade etmektedir. Toplumlarda benzer şekilde Bedeviler ve Hadariler şeklinde iki tabakadan oluşmaktadır. Toplumların bu özellikleri kazanmalarında etkili olan unsurlar “asabiyet” ve “iktisadi faktörler”dir.

Toplumsal yaşamın ilk aşaması Bedeviliklerdir. Bedeviler geçimlerini genel anlamda hayvancılık, avcılık ve ziraatla sağlamaktadırlar. Bir başka ifadeyle bedenlerini çalıştırmaktadırlar. Genel anlamda tüketimleri az, yiyecekleri basittir. Para kullanmadıkları gibi pazar kurumları ve vergi sistemleri bulunmamaktadır. Yaşamlarının önemli bir bölümü toprakla uğraşmakla geçtiğinden genel olarak sert mizaçlıdırlar. Kan bağına büyük önem verirler. Bu anlamda asabiyetleri son derece güçlüdür. Kan bağına verdikleri öneme paralel olarak aralarında sıkı bir dayanışma vardır. Aralarında ben duygusundan öte biz duygusu etkindir. Keyif ve lükse değer vermedikleri gibi yaşam koşullarına karşı güçlü ve irade sahibidirler. Tüm bu olumlu özellikleri çerçevesinde bir devlet kurma gücü ve kapasitesine sahiptirler.¹²⁹

Madem, asabiyet kolektif bir bilinç ve histen meydana gelen bir birlikte hareket etme anlayışı, doğadan gelen bir bilgi, inanç ve korunma duygusudur. Soy bağılılığı anlamına gelen nesep asabiyeti ve kültür bağılılığını ifade eden sebepe asabiyeti olmak üzere ikiye ayrılır.¹³⁰

İbn-i Haldûn’a göre akrabalık bağları ve nesep insanların çok az bir bölümü hariç son derece doğal bir durumdur. Bir felakete uğrayan veya bir zalimden zulüm gören birinin akrabalarını yardıma çağırması, bu duygu ve bağın bir neticesidir. Benzer duygu akraba için de söz konusudur. Kendi kanından birinin haksızlığa, zulme uğraması karşısında bir aşağılanmışlık ve zillet hissi duyabilmekte ve buna engel

¹²⁹ Arslantürk, **Din Sosyolojisine Giriş**, s. 239-240

¹³⁰ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.1501

olmak isteyebilmektedir. Bu durum ilk insandan beri tüm insanlar için geçerli olan bir durumdur. Yardımlaşan bireyler arasındaki ilişki bir akrabalık bağından öte gerçekten çok daha öte ve yakın bir hisle gerçekleştiriliyorsa bu yardımlaşmayı sağlamaktadır.

Ancak bunun dışında aradaki yakın ilişki nesiller öncesinden kesilmiş, akrabalık bağının silsilesinin bir kısmı unutulmuş ve geriye sadece soydan kaynaklı bilinmişlik ve şöhret kalmışsa bu durumda gerçekleşen yardımlaşma yalnızca akrabalıktan kaynaklanan bir refleksten öte, kendi kanından birine yapılan zulüm nedeniyle kendisinin duyacağı utanç ve zilletten kurtulma adına yapılmaktadır.

Himaye altına alınan kimseler, kabileden ve aileden biri gibi kabul edilen ve azat edilmiş köleler, bunları himaye altına alan ve azat edenler arasındaki bağ da bir çeşit nesep bağı kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu kişilerin yardımına koşmak da nesep bağı olanların yardımına gitmek gibi kabul edilmektedir. Böylece Hazreti Peygamberin “*neseplerinizden sılayı rahim yapacaklarınızı öğrenin*” mealindeki hadisi daha iyi anlaşılmaktadır.

Hadiste asıl anlatılmak istenen kişiler arası yardımlaşmayı sağlayacak en yakın ve bilinen unsurun akrabalık bağı olduğu, bunun üstündekilerin faydasız olduğudur. Çünkü aslında nesep bağı gerçekte olmayan vehmi bir durumdur. Yararı da yalnızca insanlar arası yardımlaşmayı, birlikteliği sağlamasıdır. Bu bağın çok açık ve yakın olması durumunda kişiler tabiatları ve nefisleri gereği yardıma koşarken; bu bağın çok uzaklarda kalması ve rivayetlere dayanması akrabalık bağlarını zayıflattığı gibi faydasını da ortadan kaldırmaktadır. Doğal olarak bu durumdaki kişiler de içinde bulunduğu eğlenceli durumu bırakıp akrabalık ilişkileriyle uğraşmak istememektedir. Bu anlamda soy bilgisi veya nesep bilinmesi yararlı olan ancak bilinmemesinde bir zarar getirmeyen bir ilimdir.¹³¹

Nesep bağının bir yakınlıktan uzaklaşması ve bir ilme dönüşmesi durumunda, bu bağ ancak araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarla ortaya çıkartılabilecektir. Bu durumda nesep hiçbir faydası olmayan bir şeye dönüşür ve akrabalar arası yardım çağrıları anlamsızlaşır.¹³²

İbn-i Haldûn nesep konusunda yaptığı bu uzun açıklamalar sonrasında sahrada

¹³¹ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.151

¹³² İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 184-185.

insanlardan uzak yaşayan Araplardan bahsetmekte, onlar ve onlar gibi olanların saf ve karışmamış bir nesebe sahip olacaklarını ifade etmektedir. Yani İbn-i Haldûn'a göre, sadece sahrada yaşayan Araplar ve Bedeviler dışında saf bir nesebe sahip bir topluluk bulmak neredeyse imkânsız gibidir. İbn-i Haldûn kendisi zaten o uzak neseplere yakınmış gibi sahip çıkmanın, ya da bu tarz nesep bilgilerinin peşinde koşmanın saflıktan başka bir şey olmadığını söylemişti. Nesepleri hiç karışmamış kabilelere İbn-i Haldûn; Mudar, Kureyş, Kinane, Sakif, Beni Esed ve Huzeyl ve Huzaa kabilelerini örnek vermektedir. Ona göre Irak ve Şam'ın verimli ekip biçilen topraklarından uzaklarda ekin ekilmeyen ve bitkisi olmayan verimsiz topraklarda zor şartlar altında yaşayan bu kabilelerin nesepleri saflıklarını korumuş ve hiçbir bozulma ve karışmaya uğramamıştır. Hâlbuki Kihlan ve Himyer gibi toprağı verimli bölgelerde yaşayan İyad, Kudaa, Tayyi, Gassan, Cüzam ve Lahm gibi kabilelerin nesepleri başka neseplerle karışarak saflıklarını kaybetmiştir.¹³³

İbn-i Haldûn'a göre asabiyetin yöneldiği nihai nokta yani geçirdiği dönüşüm devlet olmaya doğrudur. Kişilerin savunma ve korunma gibi hakları ve benzer tüm işleri ancak asabiyet çerçevesine birbiri ile kenetlenmiş ve ortak hareket eden güçlü topluluklarla gerçekleşebilmektedir. Ancak bu birliktelikler içerisinde de insanların birbirlerine haksızlık yapmalarını, zulmetmelerini engelleyecek bir lidere, bir yöneticiye ihtiyaç bulunmaktadır. Yönetici olacak kişinin asabiyeti taraftarları ve toplumsal tabanları ile kıyaslandığında çok daha güçlü olmalıdır. Bunun aksi durumda bir yöneticiden beklenen tüm işleri gerçekleştirmeye gücü yetmeyecektir. Toplum içerisinde bu görevleri yerine getirebilmek başkanlık veya siyasetten çok daha ileri bir durum olan hükümdarlıktır.

Çünkü sonuçta riyaset, kendisine tabi olanlara karşı yönetimini icra edecek ve zora başvuracak gücü bulunmayan ve sahibine bir nevi gönüllü olarak tabi olunan bir makamdır. Yönetici halk tarafından kendisine gösterilen bağlılığın yönetimde zor kullanacağı bir boyuta veya galip gelmeye ulaştığını görmesi durumunda bunu yapmaktan geri durmayacaktır. Çünkü kendisine verilen bu sınırsız destek bir anlamda bunu da gerektirmektedir. Fakat yöneticinin bu güce ulaşabilmesi kendisine bağlanılmasını sağlayacak olan asabiyetle gerçekleşmektedir. Bu anlamda asabiyetin

¹³³ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 186.

nihai hedefi hükümdarlıktır.¹³⁴

Asabiyet toplumu bir arada tutan sosyal dayanışmayı da sağlayan bütün sosyo-kültürel norm ve değerlerdir. Başlangıçta bu normlar, değerler sadece soy birliğine dayanmakta, ama zaman geçtikçe farklı değerler de işin içine karışmakta ve tam bir değerler manzumesi oluşmaktadır. Toplum Bedevi toplumdan Hadari topluma doğru evrildikçe yani kırsal kesim toplumundan medeni topluma yani kent toplumuna doğru dönüştükçe kırsal kesim toplumundaki soy ve nesep birliğinin yerini, kent ve şehir toplumunda diğer sosyo-kültürel norm ve değerler almaktadır. Hadari yahut medeni toplumdaki bu ortak norm ve değerler, şöyle sıralanabilir. Ortak vatan yahut ortak coğrafya olgusu, ortak tarih yahut ortak geçmiş olgusu, ortak din, ortak dil ve diğer ortak sosyo-kültürel değerler (sosyal adalet olgusu gibi.) Bu değerlerin toplamı da bize Hadari toplumlarda asabiyet olgusunun kendisini vermektedir. İşte İbn-i Haldûn'un asabiyetin geldiği son nokta olarak hükümdarlığı zikretmesinin anlamı budur.

Günümüz toplumlarında tek başına ne nesep asabiyeti ne de sebep asabiyeti bir toplumu bir arada tutmaya yetecek bir özelliğe sahip değildir. Günümüzde toplumu bir arada tutan yeni bir sosyal değer olan sosyal güven olgusu göze çarpmaktadır. Francis Fukuyama, '*Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması (Güven)*' adlı çalışmasında bilgi çağının en hararetli savunucularının otorite ve hiyerarşinin çöküşünü kutlamakla birlikte en önemli unsurlardan biri olan güven duygusunu ihmal ettiklerini belirtmektedir. Çünkü bu duygunun altında ahlaki normlar yer almaktadır. Toplulukların birbirleri ile olan ilişkileri karşılıklı güven üzerinedir ve bu duygu hissedilmeden kesinlikle ortaya çıkmamaktadır.¹³⁵

Topluları da '*Yüksek Güvenli Topluluklar ve Düşük Güvenli Topluluklar*' diye ikiye ayıran Fukuyama, toplumlar açısından güven olgusunun asabiyet duygusunun asıl kaynağı ve hatta kendisi olduğunu böylelikle vurgulamış olmaktadır. Onun bu vurgusu kuşkusuz ki, çok yerinde ve isabetli bir vurgudur. Böylelikle konuyla ilgili son bir değerlendirme yapacak olursak sebep asabiyeti bugün en çok sosyal adalet, güven ve bu iki kavramın çevresinde haleleşen nezaket, zarafet, iyi niyet ve kuşkusuz iyilik duygusundan beslenmekte ve bunlardan neşet etmektedir. Yani sosyal adalet ve

¹³⁴ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 193.

¹³⁵ Fukuyama, Francis; **Güven (Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması)**, çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40-43.

güvenin olmadığı bir toplumda asabiyetten de söz etmemiz mümkün değildir. En neticede denilebilir ki, sosyal adalet, güven ve bu iki kavramın çevresinde haleleşen; nezaket, zarafet, iyi niyet ve kuşkusuz iyilik duygusunu yeniden ihya etmedikçe ve bunların ihyası için çalışmadıkça, özellikle de günümüz toplumlarında sağlam bir asabiyet, sosyal dayanışma ve sosyal birlik ve beraberlik olgusu daima bir ütopya olarak kalacaktır. İşte tam da bu yüzden sorun güven toplumu olma sorunu, çözüm güven toplumu olmayı başarmaktır. Bu da her şeyden önce kişinin güvenilir bir kişilik olmasından geçmektedir. Yani Fukuyama'nın da dediği gibi “*Güven, entegre devreler veya fiberoptik kabloların içinde değildir.*” Bilakis insanın içindedir. Bu da insanın eğitiminden geçmektedir. Eğitim kurumlarımızın güven eksenli bir sistem oluşturma düşüncesiyle yeniden tesisinden geçmektedir. Bizi yarınlara taşıyacak bakış açısı bu bakış açısıdır. Yüksek güvenli bir toplum olmak için yüksek güvenli insan yetiştirmek gerekir.¹³⁶

3.8.4. İbn-i Haldûn'da İlmi Ümran, Bedevilik ile Hadarilik

Toplumsal hayat İbn-i Haldûn'a göre kaçınılmazdır. Bu gerçek filozoflar tarafından insanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle insanın yalnız yaşaması söz konusu değildir. Toplum içerisinde, topluluk halinde hayatını sürdürmesi kaçınılmazdır. Bu durum filozoflara özgü terminolojide medenilik olarak ifade edilmektedir. İslam dünyasında ümran (sosyal hayat) kavramı ile ifade edilen de aynı şeydir. İslam inancına göre Allah tarafından insanlar beslenerek hayatlarını idame ettirebilecek bir donanımda yaratılmışlardır. Bu nedenle yaratılıştan gelen bir özellik olarak beslenme ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyacına binaen kendisine beslenmesi için gerekli olan her türlü donanım da verilmiştir. Ancak insan bireysel anlamda bunları gerçekleştirmek ve yaşamını sürdürebilmek için yeterli derecede güce sahip değildir.

Benzer şekilde her bir bireyin kendisini savunabilmesi için de diğer insanlarla yardımlaşmaya gereksinimi vardır. Çünkü Allah canlılara çeşitli özellikler verirken, vahşi hayvanların birçoğuna insandan çok daha fazla güç vermiştir. Örneğin aslan ve filin gücü insaninkinden kat kat fazla olduğu gibi benzer durum bir at, eşek veya

¹³⁶ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s. 154

öküz için de geçerlidir.¹³⁷

Bu anlamda insanlar için böylesi bir yaşam kaçınılmazdır. Aksi halde Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak yeryüzünü imar edip mamur kılmaları gerçekleşmeyecek ve varlıkları devam etmeyecektir. Tüm bunlar sosyoloji ilminin konusu olarak incelenen sosyal hayatın birer içeriğidir.¹³⁸ Böylelikle toplum halinde yaşamayı bir zaruret olarak gören İbn-i Haldûn, insanların farklı geçim yollarını tercih etmelerinden dolayı farklı yaşam tarzları ortaya koyduklarını belirtmektedir.

İbn-i Haldûn Bedeviliğin, kentsel yaşamdan daha eski ve öncelikli olduğunu ve bedevilerin toplumsal yaşamın temeli olduğunu, şehirlerin ise onların uzantıları olduğunu beyan etmektedir. Bedevi bir yaşam sürenler yalnızca zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir durumdadırlar ve bunun ötesini gerçekleştirebilecek bir maddi güce de sahip değillerdir. Buna karşın kent merkezlerinde medeni bir hayat sürenlerin bir bölümü ise temel ihtiyaçları dışında daha fazlasını sağlayabilecek lüks bir yaşam sürebilecek güce sahiptir. Zaruri ihtiyaçlar lüks olanlara göre her zaman önceliklidir. Bu anlamda bedeviler için de her zaman öncelik zaruri ihtiyaçlardır. Zaruri ihtiyaçlara ulaşanlar ancak bundan sonra lükse ve bunları tamamlayıcı ihtiyaçlara yönelmektedir. Bedeviliğin kabalığı, medeniliğin kibarlığından önce gelir. Onun için şehirlerin bedeviliğin kendisine doğru geliştiği bir sonuç olduğunu görüyoruz.”¹³⁹

Ne zaman ki insanın hayatında rahat bir yaşam, bolluk ve lüks ortaya çıkar, o zaman kendisinde şehre yönelme arzusu bulur, bütün Bedevi kabilelerin hali de bu şekildedir. Şehir halkının yaşadığı gibi yaşamaktan aciz kalmadıkça ya da şehirli ise badiyeye gitmesini gerektirecek zaruri bir durum söz konusu olmadıkça badiyeye gitmek istemeyecektir.¹⁴⁰

Bedeviliğin, şehirlerin temeli olduğunu ve ondan önce geldiğini anlamak için herhangi bir şehir halkının durumuna bakılabilir. Bu tür bir araştırma yapıldığında şehirde yaşayan halkın büyük bir bölümünün köylerden ve bedevilerden geldikleri görülecektir. Çünkü bu insanlar genel olarak belirli düzeyde bir zenginlik elde ettikten sonra şehirlere yerleşmekte ve buranın lüks ve konforuna dalmaktadır. Bu da

¹³⁷ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 69-70.

¹³⁸ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 70.

¹³⁹ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 170.

¹⁴⁰ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 173.

gösteriyor ki şehir hayatı, bedevi hayattan gelmektedir.

Ayrıca şehir hayatı ile bedevi hayatın da kendi içerisinde farklı özellikleri vardır. Örneğin bir mahallede yerleşmiş olan bir kabile bir diğer mahalledekinden çok daha büyük olabilir. Benzer şekilde bir şehir de başka bir şehirden çok daha kalabalık ve geniş olabilmektedir. Bu şekilde zaruri ihtiyaçların temin edilmesinden sonra bolluk ve lüks yaşam içeren şehir yaşamına geçilmesi yani lüks ve bolluk içindeki bir yaşamın ancak zaruri ihtiyaçlar sonrasında gelmesi bedeviliğin şehir yaşantısından çok daha önce başladığının bir delilidir.¹⁴¹

İbn-i Haldûn'a göre bedeviler hayır ve iyilik konularına şehirlilerden çok daha yakındırlar. Bunun nedeni ise insan nefsinin doğuştan iyiye meyilli olması ve bu hal üzere bozulmadan devam ettiği sürece hep iyi olmasıdır. Bu konuda Hazreti Peygamber *“Her doğan, İslam fıtratı üzere doğar, sonra ana babası onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirir”* demektedir.

İnsan nefsi iyilik ve kötülükten birine yaklaşması durumunda aynı oranda diğerinden uzaklaşmakta, uzaklaştığı durumu tekrar elde etmesi ise oldukça zor olmaktadır. Dolayısıyla kişi nefsini iyilik ve hayra götürecek şeylerle meşgul olursa bu durum onda bir haslet haline gelecek ve kötülüğe götürecek yolları engelleyecektir. Benzer durum kötülüğe alışan kişiler için de geçerlidir.¹⁴²

Şehirliler dünyaya çok meylettikleri, şehvetlerini tatmin etmeye yöneldiklerinden zevk ve eğlencelerle çok meşgul olduklarından nefisleri genel anlamda kirlenmiş vaziyettedir. Bu kirlilik zamanla, hayırlı ve iyi şeylerden uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Zamanla utanma duyguları gittiği gibi mahremlerinin yanında veya büyüklerin meclislerinde dahi çirkin küfürler edebilmektedirler. Dolayısıyla utanma duyguları kalmamıştır. Çünkü uzun süre fiili ve sözlü olarak yaptıkları kötü ve çirkin şeyler onları bu duruma alıştırmıştır.¹⁴³

İbn-i Haldûn, bedevilerin şehirlilerden daha cesur olduklarını da belirtmektedir. Bu durumun temel nedeni ise şehirlilerin lükse ve rahata alışmaları, nimetler ve bolluk içerisinde yaşamaları, can ve mal güvenliklerini ise kendilerini yöneten idarecilere bırakmalarıdır. Şehir ahalisi yaşadıkları alanların etrafını surlarla çevirmekte ve

¹⁴¹ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 174.

¹⁴² İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 173.

¹⁴³ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 174.

gelebilecek saldırılardan emin bir şekilde endişe ve korku duymadan güven içerisinde yaşamaktadır. Öyle ki silah dahi taşımamaktadırlar. Birkaç nesil boyunca silahtan uzak durmaları, onları güvenlikleri reisleri tarafından sağlanan kadın ve çocukların konumuna düşürmüş ve bu durum zamanla tabii bir hal almıştır.

Bedeviler ise şehir dışında kendilerini güven içerisinde hissedecekleri surlardan mahrum yalnızlık içinde yaşadıklarından, kendilerini ve ailelerini koruma ve kollama işini kendileri gerçekleştirmektedir. Bu koruma işini doğrudan kendileri gerçekleştirmekte, hiç kimseye güvenmemektedirler. Bu nedenle daima silah taşımakta ve devamlı olarak etraflarını kontrol edip gözetlemektedirler. Rahat ve derin bir uykuya dalmadıkları gibi bileklerinin üzerinde veya meclislerinde hafif ve hep tetikte vaziyette bir uyku uyumaktadırlar. Yüksek veya kısık düzeydeki her sese kulak kabarttıkları gibi güç ve kuvvetlerine güvenerek çöl gibi ıssız alanlarda yalnız bir şekilde ve rahatlıkla dolaşabilmektedirler. Bu anlamda cesaret bu kişiler için gerekli olması durumunda kullanılacak bir tabiat ve ahlak haline gelmiştir.¹⁴⁴

İbn-i Haldûn'a göre şehirde yaşayanlar güvenlikleri konusunda yöneticilerine bağlı yaşamakla birlikte, bu kişilerin zorbaca davranmalarına da katlanmak durumunda kalabilmektedirler. Ancak bu durum şehirde yaşayanların güç, kuvvet ve izzetlerinde zedelenmelere yol açacaktır.

İnsanların iradeleri bütünüyle kendi ellerinde değildir. Özellikle şehirlerde yaşayan insanların iradesi kendilerini yöneten kişilerin elindedir ve bu kaçınılmaz bir durumdur. İdareyi ellerinde bulunduran kişiler ise diğer insanlara göre sayıca oldukça azdır. Şayet söz konusu idareciler yumuşak huylu ve adil kimseler ise böylesi bir şehirde anlamsız yasaklar ve haksız hükümler olmayacağından, bu yönetim altındakiler kendilerini daha güvenli hissetmekte, korku ya da cesaretlerini korumakta, cesaret ve cüret tabiatlarının bir parçası haline gelmektedir.

Bunun aksine yöneticiler baskı ve korku ile iş yapıyorlarsa insanların nefislerinde var olan tembellik ve atalet ön plana çıkmakta ve tüm bu insanların güç ve cesaretleri kırılmaktadır. Çünkü insanlar zulüm karşısında haklarını savunamadıklarından bu durum onların güçlü kişiliklerinin ve cesaretlerinin zedelenmesine neden olacak ve onları zelil bir duruma düşürecektir. Tüm bu nedenler şehirlerde idarecilerin yönetimi altında yaşayanlarla kıyaslandığında toplumdan uzak bir şekilde badiyelerde yaşayan

¹⁴⁴ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 175-176.

Bedevi Arapların kendine güvenen çok daha cesur kişiler olmalarını sağlamaktadır.

Benzer şekilde çeşitli mürebbiyelerin denetim ve idaresi altında meslek ve ilim öğrenmeye çalışan kişilerin de neredeyse herhangi bir şekilde kendilerini savunmayacak bir hale geldikleri ve cesaretlerinden çok şey kaybettikleri görülmektedir. Büyük imam ve üstatların heybet ve vakar yüklü meclislerinde eğitim alan ve çeşitli konularda ilim öğrenen talebelerin de benzer bir durumda oldukları bilinmektedir.¹⁴⁵

İbn-i Haldûn ve Tönnies, Bedevi/Hadari ya da Cemaat/Cemiyet ayrımını yaparken aslında aynı şeyi kastetmektedirler. Burada Bedeviden ya da cemaatten kasıt, kırsal kesim toplumu ve insanların doğal ve tabii ortamları içerisinde yaşadıkları toplumsal yapılarıdır. Ayrıca yine burada cemiyet ya da Hadari toplumdan kasıt ise şehirleşmiş toplumsal yapılarıdır. Bu iki toplumsal yapının genel özelliklerini kıyaslamalı bir biçimde bir tabloda göstermek mümkün olursa aşağıdaki gibi bir resim ortaya çıkacaktır:

Bedevi/Cemaat/Kırsal Kesim Toplumu	Hadari/Cemiyet/Şehir Toplumu
1-Yüz yüze birincil ilişkiler Hakimdir.	1-İkincil karmaşık ilişkiler hâkimdir.
2-Doğal ve tabii hayat tarzı içinde yaşarlar.	2-Doğal hayattan uzaklaşmış yapay bir yaşam sürdürürler.
3-Kendi toplumsal savunmalarını çoğunlukla kendileri sağlarlar.	3-Toplumsal savunmalarını devletin kolluk kuvvetleri sağlar.
4-Üyeleri cesur, dürüst ama kaba insanlardır.	4- Üyeleri çoğunlukla korkak, naif, nazik hassas ama aynı zamanda oyun kurucu kişilerdir.
5- Üyeleri çoğunlukla hayvancılık ve tarımla uğraşırlar.	5- Üyeleri çoğunlukla farklı zanaatlar, sanayi gibi farklı uğraşlarla meşguldürler.
6-Üyeleri hayra ve iyiliğe insanın özüne daha yakındır.	6-Kent toplumu oldukları için üyelerinin özleri bozulmuş, lükse ve refaha dalmış ve psikolojik rahatsızlıklara ve hatta intihara meyillidirler.

Şekil-2: İbn-i Haldûn ve Tönnies'e Göre Toplum Tipleri ve Sosyolojik Karakterleri

146

¹⁴⁵ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s. 178.

¹⁴⁶ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.161

Aslında farklı zaman ve zeminlerde İbn-i Haldûn ve Tönnies, aynı gerçekleri farklı bir üslupla dillendirmişlerdir. Anlaşılan odur ki, sonuç olarak yapılması gereken şey sosyoloji üzerine daha derin okumalar yapmaktır. Bu okumalar yapıldığı takdirde, iyi bir alet ilmi olan sosyoloji bize çok daha iyi bir düzeyde hizmet verecektir.¹⁴⁷

3.9. Fonksiyonalist Teorinin Genel Çerçevesi

Toplumu yaşayan bir organizma olarak kabul eden fonksiyonalist teori, bu organizmayı meydana getiren bütün parçaların organizmanın varlığını sürdürmesinde hayati derecede etkilerinin olduğunu iddia eden bir yaklaşımdır. Temelleri Durkheim, Spencer tarafından atılan bu teori, iskeleti Radcliffe-Brown ve Malinowski tarafından kurulmuş, duvarları Parsons tarafından örülmüş ve kusurları da Merton tarafından giderilmeye çalışılan bir bina gibi algılanabilir. Bu bina bir anlamda sosyoloji biliminin son mega projesidir. Ancak sosyolojinin binadan ibaret olmadığının vurgulanması gerekmektedir.¹⁴⁸

Fonksiyonalist teoriye göre, “organizma” parçaların birleşmesinden meydana gelen bir bütündür ve bu parçalar aralarında ilişki çerçevesinde bir sistem oluşturmaktadırlar. Yani organizma ve parçalar arasında anlamlı bir ilişki vardır ve birinde yaşanan bir farklılık diğerlerini de etkilemektedir. Toplumun işlevini yitirmesi durumunda hayati bir önemi kalmayan parçalar da bir kuşaktan diğerine geçememektedir.

Fonksiyonalizm ile fonksiyonel analiz arasında bazı farklılıklar vardır. Fonksiyonel analiz, tüm sosyolojik yaklaşımlar için olmazsa olmaz bir araç konumundadır. Bu açıdan hangi teori olursa olsun hepsinin amacı fonksiyonları belirlemektir. Fonksiyonel analizin ötesinde olan fonksiyonalizm ise böyle bir analiz yapılarak sosyal alanın yeterince ve bilimsel olarak anlaşılabilceği iddiasındadır.

Fonksiyonalizmin ana çerçevesi içerisinde birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bunların çok sayıda ve çeşitli oluşu, alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmalarını gerektirmiştir. Bu alt gruplar M. Abrahamson tarafından üç başlık altında incelenmiştir. Bunlar; bireyin temel fizyolojik ihtiyaçlarından yola çıkarak kurumları ve sosyal yapıları inceleyen Malinowski'nin temsil ettiği “*bireyci fonksiyonalizm*”; geniş ölçekli

¹⁴⁷ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.161

¹⁴⁸ Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 486.

kurum ve yapılar üzerinde -makrososyolojik- incelemeler yapan ve Pareto ve Durkheim tarafından temsil edilen “*toplumsal fonksiyonalizm*” ve Radcliffe-Brown’un temsil ettiği, sosyal yapının kişiler arasındaki kalıplaşmış ilişkilerle şekillendiğini ileri süren ve bireyci ve toplumsal yaklaşımların ortasında bulunan “*kişiler arası fonksiyonalizm*”dir.

Bu yaklaşımlar içerisindeki asıl farklılaşma, Radcliffe Brown ve Malinowski arasındadır.

Malinowski, Durkheim tarafından ortaya atılan her sosyal olgunun bir “fonksiyon”unun olduğunu, zaman içerisinde bu fonksiyonunu kaybedebileceğini ve bu nedenle varlığını sürdüremediğinden yok olacağını yani “fonksiyonu kalmayan bir sosyal kurum yaşayamaz” düşüncesini benimsemiştir. Ancak Malinowski, bu yaklaşımın aksine bir sosyal kurum varlığını sürdürebiliyorsa, üstlenmiş olduğu bir fonksiyonunun da olduğunu yani Durkheim’in yaklaşımının tersinin de doğru olduğunu ifade etmiştir.

İnsan Malinowski’ye göre kendi halinde yaşayan doğal bir varlıktır. Dolayısıyla ilk olarak “biyolojik ihtiyaçları”nı karşılamaya çalışmaktadır. Böyle bir çaba içerisinde iken gelişmiş durumda olan zihinsel yapısı sebebiyle adına “kültür” denilen kurumsal bir sistem, bir varlık alanı meydana getirmektedir. Kültürel/sosyal sistem bireyin gereksinimlerini karşılamaya çalışmakta ve bunu gerçekleştirirken de bireye birçok sosyal yükümlülük vermektedir. Bu sistemin çalışmaması durumunda bireylerin gereksinimleri tam olarak karşılanamayacağından kişiler ölmekte veya çoğalamamaktadır. Malinowski’nin bu yaklaşımına bazı bireylerinin gereksinimlerini karşılayamasa dahi sistemin varlığını devam ettirebileceğine dair itirazlar olmuştur. Dolayısıyla Malinowski için asıl olan “*beslenme ve çoğalma*” ihtiyacının karşılanmasıdır. Malinowski hareket özgürlüğü, gruplaşma, güven ve sevgi gibi psiko-biyolojik gereksinimlerin olduğunu kabul etmiştir. Ancak bunları daha çok ikincil düzeyde ihtiyaçlar olarak görmüş ve bunlara öncelik vermemiştir.¹⁴⁹

Radcliffe-Brown daha çok sosyal yapı üzerinde durmaktadır. Ona göre “sosyal yapı”yı belirli bir yerleşim bölgesinde siyasal birlik ve akrabalık sistemi içerisinde örgütlenmiş grupların birbirleriyle olan ilişkileri oluşturmaktadır. Bu sistem, birbirinden bağımsız olarak ideolojik/kültürel, sosyal/yapısal ve teknik/ekonomik

¹⁴⁹ Öztürk (ed.), **Din Sosyolojisi Tarihi**, s.105

olmak üzere üç alt-sisteme ayrılmaktadır. Radcliffe-Brown’a göre “sosyal/yapısal alt-sistem”, bu alt sistemler içerisinde en önemlisidir. Çünkü sosyal/yapısal ilişkiler kültürel ve ekonomik alt-sistemleri belirlediği gibi onlar tarafından da desteklenmektedir.

Görüldüğü üzere her iki düşünürün de çıkış noktaları Durkheim’dır. Radcliffe-Brown hem ferдин gereksinimlerini sosyal kurumları belirleyecek ölçüde özerkliği olan bir unsur olarak görmemesi hem de “yapı”yı vurgulaması yönüyle Durkheim’e daha yakın bir konumdadır. Malinowski ise bir taraftan fonksiyona verdiği önem ile Durkheim’e yaklaşırken, diğer taraftan “birey”e yapmış olduğu vurgu ile de ondan uzaklaşmaktadır. Özetle Radcliffe-Brown; parçalar arasındaki fonksiyonel ilişkinin varlığı, sistemin parçalardan oluştuğu, “sistem” yaklaşımı, toplumu “doğal” bir sistem olarak görme ve tarihi metodu reddetme hususlarında Malinowski ile aynı noktadadır.

Ancak yapı parçalarının aynı ağırlıkta olmadığı ve bu parçaların birbirlerinden bağımsız incelenebileceği yönündeki düşüncesi ve “yapı”yı bireyin önüne yerleştirmesi ile Malinowski’den ayrılmaktadır. Örneğin Malinowski, Trobriand yerlilerindeki büyü hadisesini analiz ettiğinde bunu tehlikeli durumlarda doğaüstü güçlere sığınma gibi psikolojik unsurlara bağlamıştır. Radcliffe-Brown ise daha farklı bir açıklama getirmiştir. Ona göre neyin tehlikeli olduğu ve bundan nasıl uzak durulacağı toplum tarafından öğretilmektedir. Bu yönüyle Radcliffe-Brown “yapı”nın önemini ön plana çıkarmaktadır.¹⁵⁰

Her iki düşünür arasındaki bu farklılıklar sebebiyle bazı sosyal bilimciler ve antropologlar Radcliffe-Brown’un yaklaşımı için “strüktüralizm” terimini tercih ederken; Malinowski’nin yaklaşımı için “fonksiyonalizm” terimini tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Radcliffe Brown da genel olarak fonksiyonalizm içerisinde değerlendirilmekte ve onu anlatırken daha çok “yapısal fonksiyonalizm” kavramından bahsedilmektedir.¹⁵¹

¹⁵⁰ Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 486-488.

¹⁵¹ Arslantürk & Amman, **Sosyoloji**, s. 486.

IV. BÖLÜM

4. SOSYAL BÜTÜNLEŞMENİN KAVRAMSAL KURAMSAL VE SOSYOLOJİK ÇERÇEVESİ

Sosyal grupların bütünleşmesinde çeşitli iç ve dış faktörler rol alır. Örneğin bütünleşmede üyelerin sayısı çok önemlidir. Aynı şekilde mekân birliği de bütünleşmeyi gerçekleştiren faktörlerdendir. Bütünün parçalarının birbirine benzemesi anlamına gelen homojenlik de bütünleşmede oldukça etkili olan bir faktördür.¹⁵²

4.1. Sosyal Bütünleşme ve Din

Diğer toplumsal kurumlar gibi din de toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi için önemli bir konumu temsil etmektedir. Bir toplumu oluşturan bireyler, ortak inançlar duygular ve düşünceler etrafında bir araya gelirler. Ortak duyguları paylaşan bireyler kolektif bir bilinç oluştururlar. Kolektif bilinç, toplumda bütünleşmeyi sağlayan ortak temsiller vasıtasıyla gerçekleşir. Toplum bu ortak temsillerle ortak bir kutsala bağlanma, ortak kullanılan bir ibadethanede buluşma, kutsallık atfedilen bir nesne, kişi veya duygu etrafında birleşerek sosyal bütünleşme örneği sergiler.

Modern toplumun hem iktisadi hem de yapısal bakımdan birbirinden farklılaştığı bir dönemde tek tek bireyler nasıl olur da bir konsensüs oluşturarak toplum halini alırlar? Bu temel soruya Durkheim dayanışmanın iki şekli olan organik ile mekanik dayanışmanın arasında bir ayrım yaparak cevap verir. Mekanik dayanışma Durkheim'in tabiri ile bir benzeşme dayanışmasıdır. Bahsi geçen dayanışma biçiminin hâkim olduğu toplumlarda kişiler arasındaki farklılık çok azdır. Topluluğun üyeleri ortak duygular etrafında bir araya gelmişlerdir. Aynı duyguları hisseder ve aynı değerlere katılır, aynı kutsala inanırlar. Diğer dayanışma biçimi olan organik dayanışmaysa fikir birliğini yani toplumun tutarlı birliğinin farklılaşmasıyla ortaya çıktığı ve bir anlam kazandığı dayanışma şeklidir. Artık kişiler benzer değil, birbirinden farklıdır. Aslında farklı olduklarından dolayı *konsensüs* gerçekleşir.¹⁵³ Toplumsal hayatta pek çok yönden birbirinden farklı olan bireyler düşüncede

¹⁵² Günay, Din Sosyolojisi, s. 411

¹⁵³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev.: Korkmaz Alemdar, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014 s, 230

konsensüs sağlayarak Durkheim'in tabiriyle toplumsal iş bölümü sayesinde sosyal bütünleşmeyi sağlarlar.

Sosyoloji ilminin kurucusu sayılabilecek 14. Yüzyılın büyük mütefekkeri İbn-i Haldûn toplumsal hayatın yeniden inşası olarak tasarladığı asabiyet konusu üzerinde önemle durmaktadır. İbn-i Haldûn toplumsal bütünleşme konusuna yeniden el atmada da öncülük etmiştir.¹⁵⁴

4.2. Sosyal Bütünleşme Çeşitleri

4.2.1. Normatif Bütünleşme

Bir sosyal grup veya toplumun üyesi olan kimselerin eylem ve hareketlerinin ilgili toplumun ilişkilerini idare eden toplumsal normlar ile uyumlu biçimde koordine edilmesi durumunda görülen bütünleşmeye normatif bütünleşme ismi verilir.¹⁵⁵ Normatif bütünleşme, bireylerin isteyerek bir katılma göstermesinden ziyade bir zorunlu uyma davranışı göstermesi durumuna işaret eder. Bu yönüyle toplumsal çözülmeye karşı bir set oluşturarak toplumsal normlara uymayanlara karşı caydırıcı etkisi de vardır. Bir diğer yönüyle de toplumsal normlar etrafından bir birlik kurma ve bunun yanında da kenetlenmeyi tabir eder. Mekânda birlik sosyal bütünleşme adına yetersizdir. Aynı coğrafyayı paylaşmakta olan kişiler arasındaki çatışmayı minimum, bütünleşmeyi ise azami düzeyde tutabilmek ortak toplumsal kurallar oluşturabilmeyi gerektirir. Normlar hem ortak mana, sembol ile kurumlar oluşturarak, ortak ideal ve amaç birliği kurarak hem uyulması gereken hudutları tayin eder ve hem de sınırlara uymayanları caydırarak kişilerin bütünleşmesine katkıda bulunur.¹⁵⁶

4.2.2. Fonksiyonel Bütünleşme

Fonksiyonel bütünleşme toplumdaki iş bölümünün belli bir düzen içinde gerçekleşmesinin bir sonucu olmaktadır. Böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesi toplumsal statüler ile toplumsal roller arasında bir uyumun gerçekleşmesi esasına

¹⁵⁴ Ünver Günay, Toplumsal Bütünleşme ve Din, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, ed. Niyazi Akyüz, ihsan Capcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 410

¹⁵⁵ Günay, Din Sosyolojisi, s. 412

¹⁵⁶ Halil Aydınalp, "Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi.", **Birlikte Yaşamının İmkânı**, Otto Yayınları, Ankara, 2020, s. 26.

dayanır. Fakat orada toplumun her türlü normları kurumları ve değerlerinin önemli bir rol oynadıkları da muhakkaktır. ¹⁵⁷

Bir toplumda fertlerin ortaya koyduğu iş, sahip olduğu görev ve yetkilerin de karşılıklı birbirini tamamlaması gerekmektedir. Toplumun kendisini oluşturan parçaların makine veya organizmanın işleyişi gibi birbiriyle son derece uyumlu ve anlamlı bir bütünlük oluşturması esasına dayanır. ¹⁵⁸

4.2.3. Mana Etrafında Bütünleşme (Kültürel Bütünleşme)

Herhangi bir sosyal grubun, toplumun ya da sosyal sistemin önemi ile varlığını sürdürebilmesi mensuplarının varlığına bağlıdır. Toplumsal sistemi teşkil eden her bir parçasının bir arada ve birbirlerine bağlı kalmalarına yani grubun istikrarına bağlıdır. Sosyal sistemin istikrarı da bu sistemin ortak değerler ve semboller etrafında bir araya gelmesiyle mümkündür. Bu ortak değerlerin kültürel bağlarla güçlendirilmiş olması sosyal sistemin devamlılığını sağlar. ¹⁵⁹ Bu kültürel öğeler; inanç, sevgi, saygı, ortak zevkler gibi manevi değerlerle bütünleşmiştir. Uzun yıllar sonucu bu manevi değerler toplumsal hafızalarda yer tutmuş ortak inançlar etrafında bütünleşmiştir. Bu bütünleşme şekli en ideal bütünleşme şeklidir. Çünkü diğer bütünleşme şekillerini içine aldığı gibi zıtlık ve çelişkilerin olmamasını da içerir. ¹⁶⁰

4.2.4. İktisadi Bütünleşme

İktisadi bütünleşme ile toplumsal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik arasında önemli bir ilişki vardır. Genel manada gelirin tabana yayılmış olduğu orta tabanın genişlediği en üstteki ve en alttaki tabakanın nispeten az, orta tabakanınsa toplumun geneline karşılık geldiği toplumlar bütünleşme açısından her zaman daha avantajlı konumdadırlar. Bahsi geçen toplumlarda bütünleşme temel çatışma istisnaıdır. Bu duruma karşılık refah ile gelirin üst tabaka mensubiyeti bulunan belli ellerde toplandığı ve toplumun tamamının yaşam kalitesinin daha alt seviyede olduğu toplumlar; düzensizlik, kuralsızlık ile çatışma bakımından çok daha risklidirler.

¹⁵⁷ Günay **Din Sosyolojisi**, s. 412.

¹⁵⁸ Halil Aydınalp, Kayhan Bayram, Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi Geçerlik Güvenirlik Çalışması, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Sayı 27, Şırnak, 2021, s. 119.

¹⁵⁹ Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 409.

¹⁶⁰ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 266-268

Sosyolojik açıdan düzenin bileştirici kuvveti bir başka deyişle çimentosunun orta kesimler olduğı kabul edilmektedir.¹⁶¹

4.3. Sosyal Kurum ve Bu Kurumların Toplumla İlişkisi

Sosyal kurumlar; sosyal kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, süreklilik kazanmış, eşgüdümlemiş oldukça onaylanmış yaygın sosyal örontü rol ve ilişki yapısıdır.

Fonksiyonalist teorinin temel sayılılarından biri de toplum içerisinde işleyen kurumların toplumda belli bir işlevi yerine getirme esasına dayanmasıdır. Organizmacı anlayışın toplumu bir organizmaya benzetmesi noktasındaki analogik ilişki toplumsal kurumlar ile organizmayı meydana getiren organlar arasında bir ilişki kurmasından kaynaklanır. Nasıl ki bir organ organizmanın varlığını ve hayatiyetini devam ettirebilmesi için belli bir işlevi yerine getiriyorsa; aynı şekilde toplumsal kurumlar da toplumsal yapının ve düzenin devamlılığı için belli bir işlevi yerine getirirler. Organizma ile toplum arasındaki bu analogik ilişki fonksiyonalist teorinin de çerçevesini oluşturmaktadır. Emile Durkheim, Talcolt Parsons, Herbert Spencer gibi sosyologlar toplumu kurumlarıyla bir organizmaya benzetmesindeki dayanak noktaları da bu düşüncedir. Herbert Spencer, Talcolt, Parsons gibi sosyologlar da sosyal kurumlar ile ilgili düşüncelerini organizma ya da işleyen bir sistem olarak tasarlamışlardır.

4.4. Toplumsal Bütünleşmenin Sağlanmasında Toplumsal Kurumların Rolü Ve Din Kurumunun Önemi

Hiç şüphesiz toplumsal düzenin sağlanmasında ve sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesinde sosyal ilişkiler gibi sosyal kurumların da etkisi büyüktür. Bütün toplumsal kurumlar işleyişleri ve ilişkileri itibariyle toplumsal düzene hizmet etmektedir.

Toplumsal kurumlar ve toplumsal kurumlara dayanak oluşturan sosyo-kültürel davranış kalıpları genel anlamda toplum içerisinde bazı bakımlardan evrensel insani değerleri yansıtırlarken diğer yandan da bazı özellikleri itibariyle toplumun hem

¹⁶¹ Aydınalp, Bayram, **Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi Geçerlik Güvenirlik Çalışması**, s.122.

ideal hem de yürürlükteki devlet düzeninin meşru güçleri olması nedeniyle günün eğilimlerini içerebilirler.¹⁶²

Toplumsal kurumlar esasen bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik davranışların evrimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle işlevsel sosyoloji gibi çok sayıda bilim adamının toplumsal kurumların sınıflamasını yaparken temel kriter olarak işlevi ön plana çıkardığını görmekteyiz. İşlevselci sosyologlara göre bazı temel ihtiyaçlar olduğu için toplumsal kurumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Malinowski; ‘Bir kültür ya da toplumsal yapı içinde işlevini yitiren bir öge ya da toplumsal kalıp veya benzer şekilde bir kurum varlığını sürdüremez’ demektedir.¹⁶³

Toplumsal kurumların genel anlamda iki işlevinden söz etmek mümkündür. Bu işlevler olumlu ve olumsuz işlevlerdir. Toplumsal kurumların olumlu işlevleri bellidir. Fakat onlar sürekli olarak olumlu işlevleriyle tanımazlar. Zaman zaman toplumsal kurumların toplumsal hayat içerisinde olumsuz etkileri de olabilir. Hatta bu toplumsal işlevler bazen toplumsal değişme ve gelişmenin önünde engelleyici bir faktör olarak da durabilirler. Toplumsal kurumların olumsuz işlevlerinde bazen son derece tutucu bir tavır sergileyerek özellikle belli bir statükoyu sürdürmeye çalışırken yenilikçi bir anlayışın ortaya çıkmasına engel olabilirler.¹⁶⁴

Toplumsal kurumların olumlu işlevlerine gelince bir toplumda hemen her çeşit yapılaşmanın mutlaka bir işlevi vardır. Fonksiyonalist teorinin öngördüğü çerçevede toplumsal kurumlar belli bir işlevi yerine getirmek üzere varlığını sürdürürler. Yerine getirecekleri işlevin son bulmasıyla toplumsal kurumun da varlığı son bulur. Toplumsal yaşam içerisindeki gruplar, sınıflar çeşitli örgütlenmeler hem bireysel hem sosyal anlamda belli işlevleri yerine getirmek üzere biçim kazanmış yapılardır. Ayrıca kurumsal bir davranış ve genel davranış biçimleri olarak görülen kültürel yapılar içinde aynı şeyi söylemek mümkündür.

Herbert Spencer, toplumsal kurumları doğal bir yardımlaşma sisteminin örgütlü bir güç organizasyonu olarak görür. Spencer, İngiliz bireyselciliğinin önde gelen isimlerinden biridir. Kendi yurdunda olduğu gibi yabancı ülkelerde de hayranlık uyandıran bir düşündürdür. Bizim ülkemizde de önemli taraftarlar bulunduğunu

¹⁶² Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 11

¹⁶³ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 33

¹⁶⁴ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 44

biliyoruz. Prens Sabahattin ve M. Satı El Husri gibi ikinci meşrutiyetin meşhur yazarları onun organizmacı toplum ve işlevsel görüşünden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Spencer toplumu yaşayan bir organizmaya benzetir. Buna göre hem toplum hem de organizma canlı bir varlık olduklarından her ikisi de büyüme ve olgunlaşma eğilimi gösterebilirler. Toplumsal yapılar ve canlı yapılar her ikisi de hacimsel olarak büyürken yapısal olarak da büyürler. Spencer; toplumu organizma kurumları ise organik sistemin birer parçası olarak ifade eder. Kurumları solunum sindirim sistemlerine bireyleri de hücrelere benzetir. Nasıl ki organizmanın yaşayabilmesi için hücrelerin canlılığına hizmet eden organların işlevlerini tam olarak yerine getirmeleri gerekir. Tıpkı bunun gibi bir bütün olarak toplumun sağlıklı bir biçimde yaşayabilmesi için onu oluşturan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması da önemlidir.

Bronislaw Malinowski ve Redcliffe Brown da Durkheim'in fonksiyonalist teorisinin antropolojideki önemli temsilcileridir. Her iki araştırmacı da toplumun yaşayan bir organizma olduğunu öne sürüp organik toplum modeli üzerine dayandırdıkları işlevsel çözümlemenin doğasına katkıda bulunmuşlardır. Adeta işlevselcilik kuramıyla özdeşleşen bir kişi olan Malinowski önemli antropolojik çalışmalarıyla insanla ilgilenen diğer bilimlerin kapsamlı bir antropolojinin yaratılması konusunda büyük çabalar göstermiştir. Ona göre evrimci bakış açısı ile işlevselci kuramı bir araya getirmek mümkündür.¹⁶⁵

4.4.1. Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile ve Evlilik

Evlilik eşler arasında meydana gelen çeşitli görev ve sorumluluklarla donatılmış bir antlaşmadır.¹⁶⁶ Aile ise bu evlilik ilişkisiyle kurulmuş olan sosyal bir örgütlenmedir.

Aile diğer kurumlarla karşılaştırıldığında toplumsal yönü ağır basan bir kurumdur. Bu yönüyle aileyi toplumun küçültülmüş bir hali veya toplumu büyük bir aile gibi görmek mümkündür. Çalışmamızın ana hatları bakımından toplumsal kurumları değerlendirdiğimiz zaman özellikle aile ve din kurumuna ayrı bir önem verilmektedir. Sosyal bütünleşmenin sağlanmasında toplumda açık bir şekilde din ve ailenin etkisi görülmektedir. Ailenin tüm kurumlarla doğrudan veya dolaylı olarak bir

¹⁶⁵ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 59

¹⁶⁶ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 103

ilişkisi vardır. Diğer kurumların işlevlerinin bir kısmını ailede en azından minimal düzeyde sürmektedir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında din kurumunun ve aile kurumunun etkisi büyüktür. Aile sosyalleşme sürecinin ilk başladığı yer ve sosyal ilişkilerin anlam kazandığı ilk kurumdur. Bu yönüyle sosyal bütünleşmeye veya kontrolsüz bir aile işleyişinden sosyal çözülmeye doğru bir evrim görülebilir.

4.4.1.1. Ailenin işlevleri

- *Ailenin biyo-psişik işlevi*
- *Ekonomik işlevi*
- *Eğitim işlevi*
- *Dini işlevi*
- *Boş zamanları değerlendirme işlevleri bulunmaktadır.*

Toplumsal kurumlar doğası gereği birbirleriyle ilişkili oldukları gerçektir. Ancak bu kurumlar içerisinde en yoğun şekilde ilişki kuran aile kurumudur.

Aile bireylerinin hem temel fizyolojik hem de duygusal psikolojik ihtiyaçlarını karşılar. Bir yönüyle aile geleneksel toplumlarda üretimin kaynağı olduğu halde modern toplumlarda üretimi büyük oranda diğer kurumlara devretmiş ancak tüketimin temel kaynağı yine aile olarak kalmıştır. İnsan toplumsal bir varlıktır. Hayatını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmek ve düzenli bir toplumsal süreci geçirebilmek için ailede kurduğu sağlam ilişkiler ile sosyalleşme sürecini başlatır.

Ailenin dini işlevini değerlendirdiğimizde eğitim işlevine bağlı olarak toplumsal değerlerin ilk aktarıldığı yer yine ailedir. Yüzyıllar boyu bu iki kurum toplumsal değerlerin üretilmesi, aktarılması, denetimi konusunda birlikte hareket etmişlerdir. İlk dini bilgilerin alındığı ve pratiklerin gerçekleştiği yer ailedir. Buna karşılık din, tarih boyunca aileyi koruyucu kollayıcı bir tutum içerisindeydi.¹⁶⁷

Aile kurumunun inşası noktasında başlayan ilk işlemin din ile olan ilişkilerinde pratiğe döküldüğünü görmekteyiz. Hem bizim toplumumuzda hem de birçok toplumda ve aile kurumunun resmi olarak inşasında dini kurum ve kişilerin öncülük ettiğini aile kurumunun temellerinin dini mabetlerde atıldığını ve ailenin

¹⁶⁷ Mustafa Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, Açılım Kitap Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 2015, s. 55

kuruluş aşamasındaki birçok ritüelin ve motiflerin din kaynaklı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla din aile kurumunu şekillendirdiği gibi aile de dini bilginin ve dini pratiklerin ilk uygulanma alanı olarak görülmektedir.

"Dinin eğitim üzerindeki önemli bir konumu da kuvvetli kültür unsuru olarak toplumsal eğitimin gerçekleşmesinde önemli katkıları vardır. Din toplumsal eğitimin bir şekli olarak millileşmek istikametinde önemli bir role sahiptir. Sanat örf gibi din de milli şahsiyetin meydana çıkmasında büyük bir pay sahibidir."¹⁶⁸

4.4.2. Toplumsal Bir Kurum Olarak Eğitim

Birey için öğrenilmesi gerekli olan çeşitli öğelerden müteşekkil bir bütündür. Yalnızca doğa bilgisiyle de sınırlı değildir. Bir yandan dışında var olan gerçekliği ve içinde yaşadığı toplumu tanımak bu konularda bilgi sahibi olmak diğer yandan da kendi yaşamının devamını sağlayacak koşulların bilincine ulaşmak demektir.¹⁶⁹ Eğitimin toplumsal karakterini ön plana çıkaran bir temel görüş de toplumun istediği hatta idealize ettiği birey ve toplum tipinin yaratılmasıyla ilgilidir.

Durkheim, bir kişinin topluma katılmasını “*ikinci bir doğuş*” olarak görür. Ona göre eğitim aracılığıyla yaratılan sosyal varlığın izlerini doğuştan yani kalıtsal niteliğiyle bağlantılı görmek yanlıştır. İnsanın sosyal varlığı eğitimin eseridir. Bizler sosyal varlığımızı eğitime borçluyuz.

Eğitim kurumunun işlevlerini sıraladığımız zaman işlevleri ile amaçlarının eş değer olduğunu görmekteyiz. Bir toplumsal kurum olarak eğitim, aile içinde bireyin kimlik ve kişilik kazandırılmasında etkili bir işleve sahiptir. Aile bireyi iyi bir üretici ve akıllı bir tüketici yapma işlevini yine eğitimden alır. Bilgiyi üretme ve bilginin aktarımını sağlama işlevi, eğitim sayesinde kazandırılmış kültürel öğeleri öğrenme ve bu öğelerin aktarılmasını sağlama, eğitimle gerçekleşen bir durumdur. Eğitimin bir diğer önemli işlevi, toplumsal hareketliliği yani sosyal mobilitiyi sağlama işlevi vardır.

Eğitimin diğer önemli bir işlevi de toplumsal bütünleşmeye katkı sağlama işlevidir. Toplumsal değişim sürecinde eğitimin üç çeşit işlevinden söz edilebilir bu işlevler;

➤ *Toplumsal değişim kaçınılmaz sonu karşısında muhafazakâr bir tavır*

¹⁶⁸ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 217

¹⁶⁹ Akyüz, *Kurumlar Sosyolojisi*, s.143

takınarak direnç göstermek

- *Bizzat değişim sürecinin odağında yer alarak toplumsal değişime değer katmak ve yönlendirmek*
- *Toplumsal değişim taleplerinin karşısında alternatif önlemler üreterek bir sentez düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamak.*”¹⁷⁰

“Eğitimin toplumsal bütünleşmeye katkısını incelediğimizde şöyle bir temel yargıya tanık oluruz. Eğitim açısından bireylerin toplumsal grupların ve iktisadi girişimlerin toplumsal tabakaların kendilerine özgü amaç istek ve beklentileriyle toplumun genel model amaç ve beklentileri arasında sağlam bir dengenin kurulması önemlidir. Başka bir ifadeyle toplum yapısının bu öğeleriyle toplumun temel ihtiyaçları arasında bir uzlaşma, bütünleşme hatta kaynaşma olmalıdır. Bu bütünleşme süreci toplumsal çıkar birliği, kültürün ana öğeleri, tarih bilinci, yurttaşlık ödevi ve gelecekle ilgili ortak tavırlarda yaşatırsa toplumsal bütünleşme sağlanmış demektir. Toplumsal bilincin göstergesi ulusal kültürdür. Ulusal kültürü oluşturan öğeler, bu üyeleri birbirine bağlayan araçların eğitim aracılığıyla işlenerek benimsetilmesi hatta özümsemişi gereklidir.”¹⁷¹

4.4.3. Toplumsal Bir Kurum Olarak Din

Sosyoloji, dinin niteliğini doğal bir ihtiyaç ve kurumsal bir tavır anlayışı üzerine inşa etme çabasıyla her ne kadar açıklamak istese de ilahiyat açısından din evrenin ve insan toplumunun insanın doğaüstü, akılüstü, bilim ötesi, anlam ve içeriğinin açıklanması ve insanların ortak bir değer anlayışına erişmesi çabasını ifade eder.

Teolojik anlamda olduğu gibi günlük literatürde de din kavramı, insanın aşkın bir güce, yüceltilmiş olduğuna inandığı bir iradeye ya da kişiye olan bağlılığını ifade etmekte kullanılır.

Din sosyolojisinin kurucularından olan E. Durkheim’e göre din bir cemaat formuna ulaşmış olan bireylerin oluşturduğu zorunlu bir inanç sistemidir Taylor’a göre din ruhsal varlıklara olan inançtır. Fraser’e göre din, dinsel düşüncenin temelini, insanın doğası, doğaüstü bir kudrete inanarak bağlanması oluşturur.¹⁷²

¹⁷⁰ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi** s. 161-175

¹⁷¹ Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s.161-175

¹⁷² Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi**, s.179

Günümüz modern toplum yaşamında dinin işlevleriyle devlet ve siyaset arasında yapısal bir ilişki olmamasına rağmen toplumu oluşturan çeşitli grup ve organizasyonlarda dinin etkinliğini görmek mümkündür. Örneğin aile yaşamında iktisat, eğitim öğretim faaliyetlerinde dinin işlevlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu bağlamda Noel kutlamaları, çeşitli dinsel törenler, Müslümanlar için oruç ayı ve bayramları cenaze törenleri gibi birçok dini ritüeller toplumsal ekonomik bakımdan destekleyici dinsel işlevlerle donatılmıştır.

Dinin temel kurumsal bazı işlevlerini yerine getirmede önemli bir rolü vardır. Dine ve içinde bulunduğu toplumlara göre farklılıklar göstermekle birlikte din kurumu sadece aşkın nitelikli işlemlerin yerine getirilmesi değil; pek çok yerde doğum ölümlerin kaydedilmesi, evlenme işlemlerinin tescili, bazı vergi türlerinin toplanması, yoksullara yardım, eğitim, siyasi otoritelerin göreve başlatılma töreni, ölüleri gömme gibi sosyal ve siyasal hizmetleri de yerine getirmektedir. Bunun yanında din bazı kurumların görevini pekiştirici bir fonksiyonu da icra etmektedir. Mesela soyun sürdürülmesi ailesel bir işlemdir. Ama din bunu değer boyutunda teşvik etmekte ekonomik bir çalışmayı ibadet öğrenmeyi manevi bir görev olarak vurgulamaktadır. Bununla birlikte şüphesiz ki dinin salt kendine has sayılabilecek işlevleri de vardır. Bunların bir kısmı bireyseldir. Çünkü din her şeyden önce ferdin aşkın alanıyla bağ kurmasını sağlar. İlk elde kendisini ve çevresini tanımalı, kozmostaki yerini belirlemede açıklayıcı hazır bilgiler verir. Dinin diğer bir sosyal işlevi paylaştığını sağlamış olmasıdır. Esasen birçok toplumsal sorun insanların değerlerinin çatışmasından doğar. Değer çatışması elindeki parasını dondurmaya mı yoksa şekere mi vermesi gerektiğini kararlaştıran çocuğun içinde bulunduğu sıkıntıdan tutun bireysel etnik ulusal ve uluslararası çatışmalara varana kadar çok büyük değişimler gösterebilir.¹⁷³

¹⁷³ Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, s. 55

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Din, insanın olduğu her yerde varlığını sürdürecektir. Fiziksel sınırların aşıldığı, bireyler arası farklılıkların bütün topluma yayıldığı, modern dünyada bu kadar farklılığa rağmen uzlaş ve ortak kabuller etrafında buluşmayı nasıl başaracağız. Bir futbol maçına giderken ortak takımı tutanların aynı duyguyu paylaşmaları gibi maçın sonrasında uzun süreli aynı dili konuşacak aynı duyguyu paylaşacak insan kitleleri bu birliği ne ile sağlayacak. Din, dil, kültür, dünyaya bakış açısı, hayatı anlamlandırma şekli, insanların her defasında farklı pencereden bakmalarına bir sebep olabilir. Ancak bütün bunlara rağmen birlikte yaşama iradesini gösterecek bir toplum modeli düşünülebilir mi? İşte çalışmamızın çıkış noktası tüm bu farklılıklara rağmen ortaklıklar üzerinden bütünleştirici bir toplum düşüncesinin imkânı üzerine inşa edilmiştir. Çalışmamızda sosyal bütünleşmenin toplumsal hayatta nasıl sağlandığına dair problemin daha önce sosyal bütünleşme kavramının kuramsal boyutunu incelemiş olan sosyologların görüşleri taranmış, benzer toplumsal olaylara nasıl bir açıklama getirdikleri incelenmiştir. Araştırmamızın konusu sosyal bütünleşmeyi fonksiyonalist teoriler bağlamında incelemektir. Çalışmamızda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında birçok toplumsal unsurun etkili olduğunu ancak toplumun bütün üyelerine ve toplumun her kesimine ulaşabilmek ve onlar adına aynı şekilde toplumsal bütünleşmeyi konuşabilmek için ortak bir nokta olan din konusu üzerinde durduk. Çalışmamız modern dünyada insanların farklılıklara rağmen ortak bir noktada buluşma becerisinin kaynağını araştırmak ve bunun önemi üzerinde durmak amacındadır. Araştırmamıza dokümantasyon yöntemiyle daha önce yapılmış olan çalışmalardan karşılaştırma, açıklama ve yorumlama teknikleri üzerinden gidilmiştir. Araştırmamızın kavramsal çerçevesinde. İlk etapta toplum kavramı üzerinden toplumsal bütünleşme konusu anlamaya çalışılmıştır. Toplumu, toplum tiplerini ve bu toplum tiplerindeki davranış biçimleri açıklamaya ve anlamaya çalışıldı. Bu yönüyle toplumları üretim araçlarına ve toplumsal ilişkilerine göre iki gruba ayırdık. Daha önce yapılmış olan bu ayırım üzerinden üretim araçlarına göre toplumları; avcı toplayıcı, tarım toplumları, kır toplumları, sanayi toplumları ve sanayi sonrası post endüstriyel toplum olarak sınıflandırılmıştır. Toplumsal ilişkilerine göre ise toplum birçok sosyolog tarafından ele alınmış bir konudur. Araştırmamızı yakından ilgilendirmesi sebebiyle Durkheim'in mekanik ve organik

dayanışma modeli çerçevesinde organik dayanışmalı toplum ve mekanik dayanışmalı toplum ayrımı yapılmıştır. Yine buna benzer bir şekilde F. Tönnies'in cemaat cemiyet ayrımı yaparak toplumsal sınıflandırmayı toplumsal ilişkiler çerçevesinde yaptığını görmekteyiz. Toplumsal dayanışmanın temel sosyal süreçler içerisinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Ancak bu toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi gibi aynı şekilde toplumsal ayrışmanın da olası ihtimaller arasında olduğunu unutmamamız gerekir. Biz de çalışmamızda birleştirici unsurlarla birlikte toplumda sosyal süreçlerin ayrıştırıcı unsurlarının da olabileceğini de belirttik. Bu yönüyle toplumun birleştirici unsurlarının; iş birliği, uyuşma, bütünleşme şeklinde gruplandırdık. Ayrıştırıcı süreçler ise muhalefet, çatışma, rekabet, zıtlık ve farklılaşma olarak gruplandırdık. Araştırmamızın kavramsal çerçevesinde ikinci önemli bir kavram din kavramıdır. Din insanlık tarihi boyunca insanın olduğu her yerde varlığını hissettirmiş bir olgudur. Bu yönüyle modern dünyada veya ilkel dünyada fark etmeksizin din olgusuna rastlamaktayız. Dinin toplumlarda bazen bütünleştirici bazen ayrıştırıcı bir etkiye sahip olduğunu tarihsel kaynaklardan görmekteyiz. Ancak ekseriyetle dinin toplumda bütünleştirme, dayanışma ve farklılıkları azaltarak ortak bir noktada buluşma amacına hizmet ettiğini görmekteyiz.

Araştırmamızın kavramsal çerçevesini sosyal bütünleşme, sosyal çözülme, sosyalleşme, sosyal değişme kavramlarıyla tamamladık. Bu çerçevede din ile toplum arasındaki ilişkiyi incelerken din ile toplumun karşılıklı birbirlerine etki ettiğini ve birbirlerini yönlendirip şekillendirdiğini belirttik. Araştırmamızın kuramsal çerçevesi fonksiyonalist teori üzerine inşa edilmiştir. Fonksiyonalizm, toplumdaki her bir unsurun toplumda bir işlevi yerine getirdiğini ve toplumsal kurumların bu işlevlerle toplumsal varlığa hizmet ettiği sayılımasına dayanır. Fonksiyonalist teorinin önemli temsilcilerinin ve görüşlerini araştırmamızın temel yapısını oluşturmak üzere teorik kısmında yer verilmiştir. Bu yönüyle en önemli temsilcilerinden Durkheim ve yine fonksiyonalist teoriye katkılarından dolayı Ferdinand Tönnies ve Max Weber, görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca çağdaş fonksiyonalizmin önemli temsilcilerinden Talcott Parsons, Robert Merton'un görüşleri araştırmamızın önemli bir noktasını oluşturmaktadır.

Sosyal bütünleşme çeşitleri içerisinde mana etrafında bütünleşmenin İbn-i Haldûn'un

asabiyet kavramıyla arasındaki ilişkiye değindik. İbn-i Haldûn'un toplumsal bütünleşmeye hizmet eden önemli bir görüşü olarak asabiyet kavramını detaylandırmaya çalıştık. Ayrıca araştırmamızda toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında toplumsal kurumların birbirleriyle olan ilişkileri vurgulanmıştır. Tüm toplumsal kurumları incelemek yerine toplumsal bütünleşmeyi etkisi olan önemli üç kurum olan din eğitim ve aile kurumları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmamızın sosyal bütünleşme alanında birçok açıdan incelenmiş olan bu konuların pek çok yönünün bir araya getirilmesiyle araştırmamızın kendi alanında önemli bir boşluğu dolduracağına inanmaktayız.

KAYNAKÇA

- Akpolat Y., (2010), Sosyoloji Tarihi Ders Notlar, Erzurum, Fenomen Yayınları
- Akyüz H., (2008) Kurumlar Sosyolojisi, Ankara, Siyasal Kitabevi
- Aron R., (2014), Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Kırmızı Yayınları
- Arslantürk Z., Akyüz N., (2015), Din Sosyolojisi 2, İstanbul, Çamlıca Yayınları,
- Arslantürk Z., Amman T., (2014), Sosyoloji, İstanbul, Çamlıca Yayınları
- Aydın F., (2015), Dinlerde Kurtuluş Anlayışı Teorik Bir Giriş Deneme, Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 1 Cilt 1 Sayı 1
- Aydın M., (2015), Kurumlar Sosyolojisi, İstanbul, Açılım Kitap Yayınevi
- Aydınalp H., (2020),"Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi.", Birlikte Yaşamının İmkânı, Ankara, Otto Yayınları,
- Aydınalp H., Bayram K., (2021), Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi Geçerlik Güvenirlik Çalışması, Şırnak, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 27
- Aydınalp H., (2012), Gerde'de Dini Hayat, İstanbul, Gerde Belediyesi Kültür Yayınları,
- Bal H., (2014), Sosyolojide Yöntem Ve Araştırma Teknikleri, Ankara, Sentez Yay,
- Bayyığıt M., (2013), Din Sosyolojisi, Konya, Palet Yayınları
- Bilgiseven A. K., (1982), Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul , Filiz Kitabevi,
- Bilgiseven A.K., (1985), Din Sosyolojisi, İstanbul, Filiz Kitabevi
- Coşkun A., (2003), Din ve Kimlik, İstanbul, Marmara üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 24
- Coştu Y., (2015), Toplumsallaşma ve Din, Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Ankara, Grafiker Yayınları,
- Çelik C., (2013), Sosyal Bütünleşme ve Din, Din Sosyolojisi (Ed) Mehmet Bayyığıt, Konya, Palet Yayınları,

- Durkheim E., (2018), Dini Hayatın İlkel Biçimleri, İstanbul, Ataç Yayınları,
- Durkheim E., (2023),Toplumsal İş Bölümü, İstanbul, Cem Yayınevi,
- Er İ., (1994), Din Sosyolojisi Bir Giriş Denemesi, Bursa
- Ergun D., (1973), 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Ankara, Gerçek Yayın Evi
- Eserpek, A., (1981), Sosyoloji, Ankara, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları,
- Freyer H., (1964), Din Sosyolojisi, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Fukuyama F., (2000), Güven (Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması), çev: Ahmet Buğdaycı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Giddens A., (2012), Sosyoloji, İstanbul, Kırmızı Yayınları,
- Goodwin G. A, Joseph A. S., (2018), Haz. Ümit Tatlıcan,Klasik Sosyolojik Teori, Say Yayınları
- Günay Ü., (2015),Toplumsal Bütünleşme ve Din, Din Sosyolojisi El Kitabı, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Capçıoğlu, Ankara, Grafiker Yayınları,
- Günay Ü., (2011), Din Sosyolojisi, 10. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları
- Güneş A., (2014), Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 24
- Güneş F., (2011),Klasik Sosyoloji Tarihi, Eskişehir, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları Ders Kitabı
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/asabiyet>, Erişim Tarihi: 23/05/2023
- İbn-i Haldûn, (2017),Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadrami el Mağribi et-Tunisi, et-Ta'rif (Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar), çev: Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergâh Yayınları
- İbn-i Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadrami el Mağribi et-Tunisi, Mukaddime, Çev: Halil Kendir, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yay.
- Kızılçelik S., (1994), Sosyoloji Teorileri-I, Konya, Yunus Emre Yayıncılık

- Kuş E., (2003), Nitel Nicel Araştırma Teknikleri, Ankara, Anı Yayıncılık
- Marshall G, (2005), Sosyoloji Sözlüğü Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim Ve Sanat Yayınevi
- Monteil, Vincent., (2014), “Önsöz”, Mukaddime, çev: Sevim Belli, Ankara, Onur Yay.
- Okumuş E., (2006), Toplumsal Değişme ve Din, İstanbul, İnsan Yayınları
- Okumuş E., (2015), Toplumsal Değişim ve Din, Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Ankara , Grafiker Yayınları,
- Öztürk E., (2021), Din Sosyolojisi Tarihi, Ankara, Akademisyen Kitabevi
- Öztürk E., Kartal A, Celep H., (2017),Şehirleriyle Özdeşleşen Arifler (Kars Ebu’l Hasan Harakani Örneği) Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi
- Sencer M., Yakup Sencer Y., (1978),Toplumsal Araştırmalarda Yöntem Bilim, Ankara, Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları
- Sezen Y., (2013), Sosyoloji Açısından Din, İstanbul, İFAV Yayınları
- Swingewood A., (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- ŞENEL A., (1995), İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- Taplamacıoğlu M., (1975), Din Sosyolojisi ,Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi
- Taş K., (2012), Sosyolojik Din Tanımları, Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Ankara, Grafiker Yayınları
- Türkdoğan O., (2012), Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Türkdoğan O., (1996), Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme, İstanbul, Birleşik Yayıncılık
- Uludağ, S., (1999),“İbn Hladun Maddesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Vallace R. A., Wolf A., (2013), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Ankara, Doğu Batı Yay.

Wach J., (1987), Din Sosyolojisine Giriş, Çev. Battal İnandı, Ankara, Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Yayınları

Yaparel R., (1987), Dinin Tarifi Mümkün Mü?, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları

